Universitatea Pedagogică de Stat ”Ion Creangă” Chișinău
Facultatea Psihologie și Psihopedagogie Specială
Catedra Asistență Socială

Frunze Olesea, Vîrlan Maria

PROBLEME SOCIALE ALE SĂRĂCIEI

Curs universitar

Chișinău, 2018

Proces verbal nr. 5 din 25.04.2018

Recenzenți:

Zubenschi Ecaterina, dr., conf.univ.

Lapoșina E., dr., conf.univ.

Frunze Olesea,Vîrlan Maria

Probleme sociale ale sărăciei, curs universitar; Frunze Olesea,Vîrlan Maria, Univ. Ped. de Stat "Ion Creangă" Chişinău, Fac. Psihologie şi Psihopedagogie Spec., Catedra Asistenţă Soc. – Chişinău : S. n., 2018 (Tipogr. UPS "Ion Creangă"). – 102 p.

Bibliogr.: p. 99 (66 tit.). – 100 ex.

ISBN 978-9975-46-384-3.

364.42/.44-084.73(065.9)
F-68

Cuprins

Tema 1. Definirea sărăciei şi formele ei. 5
1.1 Definirea conceptului de sărăcie: 5
1.2. Definirea absolută a sărăciei 6
1.3. Tipologia societăţilor în funcţie de starea sărăciei 9
1.4. Efectele sărăciei 9
Tema 2. Factorii care produc şi susţin sărăcia 11
2.1. Factorii structurali generali: 11
2.2. Factorii globali structurali: 13
2.3. Factorii derivaţi – cultura şi sistemul social al sărăciei 14
2.4. Factori de politică socială: 14
2.5. Factori determinanţi ai sărăciei în R. Moldova: 15
2.6. Grupurile sociale cu un risc ridicat de sărăcie 16
Tema 3. Abordări teoretice privind cauzalitatea sărăciei. 17
3.1 Explicaţii teoretice privind cauzalitatea sărăciei 17
3.2 Explicaţia culturală a sărăciei. 21
Tema 4. Metode de măsurare a sărăciei 24
4.1. Măsura absolută 24
4.2. Măsura relativă 25
4.3. Sărăcia subiectivă şi metode de măsurare. 26
4.4. Pragul de sărăcie Leyden 28
4.5. Metoda normativă de estimare a sărăciei 31
4.6. Metoda Orshansky 33
4.7. Metoda CSP de măsurare a sărăciei subiective 34
Tema 5. Profilul sărăciei în Republica Moldova 36
5.1. Trăsăturile principale ale sărăciei în RM 36
5.2. Măsurarea sărăciei în RM 36
5.3. Indicatori şi dinamica sărăciei 38
Tema 6. Repere concetuale prevind fenomenul de şomaj 45
6.1. Concept de somaj 45
6.2. Cauzele şi efectele şomajului 51
6.3. Costurile economice şi sociale ale şomajului 54

Tema 7 Politicile sociale din domeniul şomajului 56
7.1. Repere generale 56
7.2. Politici active şi politici pasive. 60
Tema 8. Consideraţii generale privind problematica stresului 63
8.1. Stresul. Abordări în definirea acestuia 63
8.2. Modelul lui Selye în abordarea stresului 65
8.3. Modelul cauzal al lui Holmes şi Rahe în definirea stresului 67
8.4. Modelul tranzacţional al stresului 69
Tema 9. Tipuri de reacţii la stres 72
9.1. Repere generale 72
9.2. Reacţii patologice la pierdere 74
9.3. Percepţia controlului situaţional 77
Tema 10. Resursele individuale de confruntare cu stresul pierderii locului de muncă 80
10.1. Suportul social 80
10.2. Locul controlului 83
10.3. Managementul stresului 84
Tema 11. Modele ale răspunsului la stresul pierderii locului de muncă 88
11.1. Abordari generale 88
11.2. Modelul Jahoda 89
11.3. Modelul Brenner 90
11.4. Modelul Feldman 91
11.5. Modelul Gowan şi Gatewood 92
Tema 12 Roluri profesionale ale asistentului social care lucrează cu persoanele cu venituri mici 95
12.1. Rolul de a împuternici clienţii (Enabler) 95
12.2. Rolul de agent de legătură (broker) 96
12.3. Rolul de negociator, facilitator 97
12.4. Element de management financiar 98
BIBLIOGRAFIE 99

Tema 1. Definirea sărăciei şi formele ei.

Obiective:

1.Definirea şi caracterizarea stării de sărăcie;

2. Identificarea factorilor care produc şi susţin sărăcia;

3. Analizarea efectelor sărăciei în R. Moldova.

1.1 Definirea conceptului de sărăcie:

• Stare de lipsă a resurselor (materiale şi culturale)

• Lipsă de mijloace care să asigure un minim acceptabil de trai

• Deficit de resurse în raport cu exigenţele unui trai minim decent.

• *Sărăcia este de regulă identificată cu starea de deprivare care se presupune a fi multidimensională – cuprinzînd atît aspectele materiale (monetare), cît şi cele nemateriale (nemonetare) ale bunăstării individului sau familiei – cu toate că în majoritatea cazurilor utilizarea datelor Cercetării Bugetelor Gospodăriilor Casnice (CBGC) ea se reduce la deprivarea economică, altfel spus, la insuficienţa venitului. (strategia de Creştere Economică şi Reducere a Sărăciei, 2004)*

Definirea saraciei se face din doua perspective distincte : din *perspectiva consumului* (a satisfacerii nevoilor) sau din cea *a activității, a functionării sociale normale.*

Din perspectiva consumului, saracia este definită ca neputința de a satisface acele nevoi considerate a fi minime.

Din cea de a doua perspectivă, saracia este definita în termenii condițiilor minime care sânt necesare unei funcționari normale a individului în cadrul respectivei colectivități. Aceasta din urma perspectivă accentuează nu simpla supra-vietuire individuală, ci existența acelor mijloace care asigură persoanei o participare completă la viața socială, pentru a indeplini rolurile care îi revin, pentru a participa la activitățile formative minime care ii ofera șanse suficiente pentru a se dezvolta prin efort propriu. Aceasta perspectivă porneste de la logica *functionalității* în ansamblul vieții sociale.

O societate normală este aceea care ofera fiecarei persoane posibilitatea de a *functiona* ca membru al ei. Școala, de exemplu, devine o preconditie pentru libertatea individului. Un nivel scazut de educatie ingusteaza enorm spatiul de miscare potentiala, devine un handicap esential. Astfel, saracia are ca efect excluderea sociala a copiilor din familiile sarace de la participarea la activitatile colectivității: lipsa banilor de cheltuială pentru recreere și timp liber creeaza un fel de "intemnitare culturala a copiilor in casele lor' (Walker, 1990).

1.2. Definirea absolută a sărăciei

Sărăcia absolută – în starea în care individului îi lipseşte resursele necesare pentru supravieţuire (subzistenţă – nivel de subzistenţă).

Conceptul de *saracie absolută* intentioneaza să stabileasca un *standard universal:* pragul sub care, în orice comunitate, o persoană este considerată a fi săracă. De regula, sărăcia absolută se fundeaza pe ideea de *subzistenţă*.. Ea este definita, în consecinţă, ca lipsa a mijloacelor necesare *menţinerii vieţii umane.* Sub acest nivel, functii esentiale, vitale, ale persoanei umane sint afectate negativ. De regulă, acest prag de subzistenţă este definit mai mult la nivelul nevoilor fizice şi al celor social--culturale elementare. O încercare de a da acestui minim absolut o întelegere ceva mai larga, menţinând, însă, abordarea universala, este fundată pe conceptul de *necesităţi umane fundamentale (basic human needs).* Acest concept a fost adoptat oficial de *Organizatia Internationala a Muncii* (1976,1977) şi recomandat a fi pus la baza programelor de dezvoltare socială internaţionale şi naţionale. Nevoile fundamentale sânt definite în aceste documente ca implicind doua elemente : în primul rind, o serie de cerinţe ale consumului privat al familiei - hrana adecvata, îmbrăcăminte, locuinţa, mobilă şi echipament; în al doilea rind, servicii esenţiale oferite de comunitate - apa curenta, canalizare, transport public, servicii de sănătate şi educaţie, facilităţi culturale. Toate acestea sânt absolut indispensabile menţinerii unei vieti sănătoase în afară de "necesităţile fundamentale fizice', sint deci adaugate şi "necesităţile culturale fundamentale', cum sânt *educaţia, securitatea, timpul liber şi recreerea.* Pentru a masura gradul de saracie absoluta, sint utilizati indicatori precum: consumul de calorii si proteine pe locuitor, calitatea locuirii si gradul de aglomerare a locuirii, mortalitatea infantila, accesul la asistenta medicala, proportia copiilor care frecventeaza scoala, proportia mortilor violente ca indicator al securitatii, proportia timpului liber in raport cu timpul de munca.

Acestui concept îi corespun alte două concepte care sunt parte a scalei de apreciere a sărăciei în Uniunea Europeană:

- <u>sărăcie extremă</u> – o lipsă atît de gravă a resurselor încît condiţiile de viaţă ale respectivei persoane sunt absolut inacceptabile pentru o societate civilizată; alterează grav demnitatea fiinţei umane, producînd degradări rapide şi greu reversibile ale capacităţilor de funcţionare socială normală; în cazul copiilor blochează dezvoltarea normală a personalităţii, reducînd spre zero şansele unei evoluţii adulte normale. Sărăcia extremă tinde să se fixeze cronic în marginalizare şi excluziune socială, şansele de ieşire din situaţia de sărăcie devenind nesemnificative. În perioada de criză a tranziţiei, poate fi estimată aproximativ la nivelul 1 % din populaţie.

- Sărăcie severă – un nivel al resurselor care oferă condiţii accentuat modeste de viaţă, pline de lipsuri şi restricţii, care împiedică o funcţionare socială normală, dar care nu blochează nici efortul de a ieşi din sărăcie, şi nici redresarea în situaţia în care resursele revin la normal.
- Sărăcia relativă – absenţa resurselor unui individ sau a unui grup atunci cînd sunt comparate cu cele ale altor membri ai societăţii (nivel relativ de trai = minim social). Minimul social (decent) se referă la condiţiile minimale care asigură o funcţionare socială minimală a persoanei. Fără acest minim persoana este exclusă din viaţa societăţii.

Este relativă în sensul că se defineşte în raport cu standardele social-culturale ale unei societăţi şi cu complexul de nevoi specifice vieţii în contextul social-economic dat. Sărăcia relativă este legată de diferenţele în privinţa resurselor materiale – inegalităţii în distribuţia acestora în cadrul societăţii.

Saracia relativă reprezintă un concept mai funcțional. Renunțând la pretenția de universalitate, ea se concentreaza pe identificarea conditiilor minim acceptabile într-un context socio-cultural dat în acest fel, conceptul este mai eficace în analiza sărăciei din interiorul fiecarei colectivitati, pe baza acesteia conturindu-se o imagine mai realista a starii ei la un moment dat. Daca pragul absolut de saracie se fundeaza pe ideea unor nevoi universale, pragul relativ de saracie este fundat pe ideea unor nevoi relative, variabile in raport cu conditiile naturale, sociale si culturale.
Relativitatea nevoilor are doua semnificatii distincte, prima fiind inclusa şi în conceptul de nevoi fundamentale universale : nevoile fundamentale iau forme diferite in raport cu contextul concret si dezvoltarea sociala duce la aparitia de noi nevoi.

a. Relativitatea nevoilor fundamentale este în funcție de imprejurările vieții respectivei colectivității. A avea încalzire în locuință reprezintă o conditie absolut necesara pentru colectivitatile care traiesc într-un climat rece, dar nu pentru cele care traiesc la Ecuator. A avea masina în SUA, țară construita pe presupoziția unui asemenea mod de transport, este o nevoie vitală, lucru care nu se întimpla în Bangladesh. A avea televizor este o nevoie vitală în țările în care, în mod special, informația și cultura sânt difuzate prin acest mijloc, spre deosebire de comunitatile în care informația socială relevanța și cultura se difuzeaza prin mecanismele directe interpersonale. Acest ultim exemplu ne ajută să întelegem mai bine relația dintre absolut și relativ la nivelul necesitatilor.

b. Tipul de nevoi este variabil, în raport cu gradul de dezvoltare a colectivităților, în afara de nevoile umane universale, multi specialisti considera ca exista si nevoi noi, rezultat al dezvoltarii sociale, care nu au un corespondent neaparat in toate colectivitatile. Nivelul de aspiratii este și el dinamic.

Nevoile noi pot deveni aspirații elementare, indiferent de gradul lor de universalitate/particularitate. De aici nevoia de a introduce și o alta perspectiva asupra saraciei: *relativa*.

Saracia relativa se fundeaza pe conceptul de *frustrare relativa*. Frustrarea reprezinta efectul blocarii satisfacerii unei necesitati. Ea reprezinta, deci, rezultatul raportarii posibilitatilor individuale la propriile necesitati. in calitate de fiinta sociala, omul se raporteaza, insa, mereu si la ceilalti oameni: consumul sau e raportat la consumul celorlalti. Saracia relativa poate fi legata, deci, de frustrarea relativa: omul se defineste sarac sau nu prin raportare la ceilalti. in acest sens, Townsend definea saracia prin conceptul de *privare relativa*.

Saracia este definita de Townsend ca imposibilitatea unei persoane de a avea acces la activitatile considerate a fi standard in respectiva societate, ea fiind exclusa de la *pattern-wiile* de viata continute in "normele' sau obiceiurile colectivitatii:

"Oamenii sint privati relativ daca ei nu pot obtine, deloc sau in mod suficient, conditiile de viata, adica alimentatia, bunurile si serviciile care le permit sa-si indeplineasca rolurile, sa participe la relatiile cu ceilalti, sa indeplineasca obiceiurile care sint asteptate de la ei in virtutea faptului ca sint membri ai colectivitatii.' (Townsend, 1987)

Deci, Townsend definea pragul de saracie pentru ceea ce este "normal', "obisnuit' la nivelul colectivitatii. Pe aceeasi linie, merg si Mack si Lansley intr-o influenta lucrare asupra saraciei, publicata in Anglia: "saracia reprezinta lipsa forțată a necesarului perceput social'. Ei propun, însa, o modificare a cadrului de referinta. Ideea de "normalitate', de "obișnuit', utilizată de Townsend exprimă o situație mai degraba medie. Pragul de săracie trebuie sa fie plasat ceva mai jos, la nivelul *minimului acceptabil* al unei colectivități.

O definiție asemănatoare a saraciei a fost adoptata si de Consiliul de Ministri ai Comunitatii Europene pentru intreaga comunitate :

"Persoanele sarace: persoane sau familii ale caror resurse sint atit de mici, incit ii exclud de la modul de viata minim acceptabil al statului membru in care ei traiesc.' (dupa Townsend, 1987)

Colectivitatea dezvoltă, deci, un mod de viata la nivelul posibilităților de care dispune. Aceste moduri de viata devin nevoi ale membrilor respectivelor colectivitati, nesatisfacerea lor generind sentimentul de marginalitate, de neimplinire, deci, de sărăcie.

În R. Moldova sărăcia relativă nu poate fi definită prin raportare la veniturile medii așa cum se procedează în Uniunea Europeană (venit relativ scăzut = sub 60 % din venitul median din țara respectivă), deoarece în condiții de criză chiar și veniturile medii riscă să nu ofere un standard decent de trai. Populația este cuprinsă într-un proces de modernizare a modului său de viață în raport cu care

veniturile majorităţii populaţiei pot fi insuficiente. Definirea colectivă a minimului decent de trai balansează între două referenţiale: relativ la standardul de viaţă a celor din jur şi standardului de viaţă modelat de experienţa ţărilor occidentale.

- ✓ sărăcia de lungă durată – reprezintă starea de nesatisfacere a nevoilor de bază ale unei persoane pe o durată lungă de timp, fapt care are repercursiuni asupra stării fizice şi psihice a persoanei, implicînd participarea deplină a acesteia în societate.
- ✓ Sărăcia temporară – reprezintă o stare de nesatisfacere a nevoilor de bază care se întinde pe o perioadă scurtă de timp, afectînd într-o măsură mică capacităţile fizice, intelectuale ale persoanei precum şi participarea socială a acesteia. Nu există însă un consens în literatura de specialitate cu privire la momentul în care se sfîrşeşte sărăcia temporară şi începe cea de lungă durată.

1.3. Tipologia societăţilor în funcţie de starea sărăciei

Clasificarea este realizată în funcţie de potenţialul economiei de a oferi un anumit nivel al bunăstării:

3.1. Societăţi cu sărăcie severă de masă: majoritatea societăţii trăieşte în condiţii de sărăcie severă – societăţi tradiţionale;

3.2. Societăţi cu sărăcie relativă de masă: majoritatea populaţiei trăieşte în condiţii de sărăcie relativă (nu severă);

3.3. Societăţi cu bunăstare limitată: majoritatea populaţiei se bucură de condiţii minime de bunăstare, iar un segment redus de populaţie trăieşte în sărăcie relativă;

3.4. Societăţi prospere, cu o bunăstare de masă: sistemul de securitate socială compensează o mare parte a situaţiilor de sărăcie (5-15 % săraci).

1.4. Efectele sărăciei

Avînd caracter multidimensional, sărăcia cuprinde şi se extinde asupra tuturor aspectelor vieţii umane:

- *Afectează valorile şi relaţiile sociale*. Este ştiut că omul sărac are o viaţă plină de privaţiuni, este exclus de la ofertele sociale şi culturale ale societăţii şi comunităţii în care trăieşte din cauza lipsei oportunităţilor, devenind un izolat, dacă nu-şi găseşte refugiul în rîndul săracilor ca el..
- Sărăcia afectează *valorile politice*, inducînd dacă nu sentimentul de blazare, cel puţin starea de indiferenţă faţă de problemele comunităţii şi de deciziile care o privesc.
- Lipsa veniturilor sau puţinătatea lor afectează *climatul şi relaţiile de familie, poziţia în societate, statutul cultural-educaţional,* al oamenilor, iar între grupurile etnice apare *competiţia pentru stăpînirea resurselor.*

- Din perspectiva culturală şi educaţională, sărăcia adînceşte alienarea culturală şi analfabetismul, reduce ponderea celor care se pot bucura de beneficiile culturii şi ştiinţei de carte. În acelaşi timp, poate duce la creşterea delicvenţei, a ratei criminalităţii, ceea ce amplifică insecuritatea şi anomia socială.
- Studiile arată că cei care sunt în sărăcie pe lung termen şi primesc ajutoare pentru o perioadă mare de timp încep să se *obişnuiască cu constrîngerile impuse de situaţie*. În aceste condiţii nivelul lor de aspiraţii scade şi pot să intre într-un cerc vicios care să ducă la perpetuarea situaţiei în care se află. De asemenea, prelungirea duratei de sărăcie, însoţită adesea de o perioadă lungă de primire de beneficii de asistenţă socială, poate să ducă la dependenţa faţă de acest gen de servicii. În acest context este de foarte mare importanţă percepţia subiectivă asupra perioadei de solicitare a ajutorului, arată Leisering şi Leibfried (1999).
- În eliberarea *programelor de politici de reducere a sărăciei* este foarte importantă cunoaşterea duratei sărăciei şi a grupurilor expuse sărăciei de lungă durată, deoarece sărăcia temporară şi cea pe termen lung necesită măsuri de tip diferit, arată Iajan şi Ravallion (1998). Pentru combaterea sărăciei de lungă durată sunt necesare investiţii pe termen lung, cum ar fi cele în capital uman sau în infrastructură. În timp ce pentru combaterea sărăciei temporare este necesară dezvoltarea sistemelor de asigurări şi a schemelor de stabilizare a veniturilor care să asigure protecţia indivizilor în faţa şocurilor economice.

Sarcini de muncă individuală:

1. *Efectuaţi o comparaţie între sărăcia absolută şi cea relativă.*
2. *Realizaţi o clasificare a societăţilor europene în funcţie de stare a sărăciei.*

Tema 2. Factorii care produc şi susţin sărăcia

Obiective:

1.Definirea factorilor structurali generali ce produc starea de sărăcie;

2. Identificarea factorilor globali structurali;

3. Analizarea factorilor determinanţi ai sărăciei în R. Moldova.

2.1. Factorii structurali generali:

- Incapacitatea de muncă datorită vîrstei, handicapului, boli cronice, lipsa calificării, mame singure.
- Capacitatea sistemului de a oferi locuri de muncă – *situaţia existentă pe piaţa muncii* (Buhr, Weber, 1998). Apariţia de noi oportunităţi pe piaţa muncii, cum ar fi crearea de noi locuri de muncă sau flexibilitatea angajării, pot să aducă noi oportunităţi de angajare şi / sau de cîştig pentru cei aflaţi în sărăcie, reducînd astfel durata sărăciei. De exemplu, apariţia unui mare număr de locuri de muncă cu program redus sau cu un program flexibil poate să includă pe piaţa muncii un număr mai mare de femei care îşi cresc singure copiii şi care au astfel şansa unui cîştig suplimentar care le poate scoate din sărăcie.
- Sistemul de distribuţie a veniturilor (corupţi, dezechilibre între performanţe dintre diferite ramuri economice).
- Capacitatea de producere a unor bunuri şi servicii prin efort propriu.
- Structura şi compoziţia gospodăriei.

O parte a cercetărilor efectuate (Bane, Elwood, 1986; Leisering, Leibfried, 1999; Okrasa, 1999) indică drept cauză a sărăciei de lungă durată *modificările survenite în structura gospodăriei*.

- Separarea sau divorţul reprezintă surse ale sărăciei de lungă durată, precum şi decesul a unuia din membrii gospodăriei. În toate aceste cazuri veniturile gospodăriei scad şi nu pot fi refăcute cu uşurinţă. Apariţia unor gospodării conduse de femei în urma destrămării unei familii creşte foarte mult riscul de sărăcie de lungă durată al acestei gospodării (Bane, Elwood, 1986). A fost semnalat un risc crescut de sărăcie de durată în cazul familiilor monoparentale deoarece pentru un părinte singur este foarte dificil să îşi îmbunătăţească situaţia financiară pe termen scurt (Leisering, Leibfreid, 1999).
- *Naşterea unui copil* constituie un alt eveniment care generează sărăcie de lungă durată, arată aceeaşi autori. Naşterea unui copil într-o gospodărie săracă poate să determine o prelungire a duratei sărăciei pînă la 17 ani (pag. 17). Riscul crescut al sărăciei pentru copiii născuţi în familii sărace este surprins şi de Okrasa (1998, 1999) în studiul efectuat în Polonia. Un copil presupune anumite costuri suplimentare pentru gospodărie (Mitchell, Cooke, 1988), iar în cazurile în care aceasta se află deja în sărăcie aceste costuri nu fac altceva decît să înrăutăţească starea financiară a familiei respective. Studiile efectuate asupra studiilor vieţii gospodăriei relevă faptul că o gospodărie intrată în sărăcie în urma apariţiei

copiilor poate să îşi îmbunătăţească situaţia financiară de abia după ce copiii cresc şi pot să aducă venit în gospodărie (O'Higgins, Bradshav, Walker, 1988).

- O altă cauză a sărăciei de durată indicată de Bane şi Elwood (1986) o constituie *ciclurile vieţii*. Autorii afirmă că există anumite perioade în existenţa unei gospodării în care aceasta este mai vulnerabilă faţă de riscul intrării în sărăcie şi de cel al rămînerii în această stare pentru o perioadă lungă de timp. Hans-Jůrgen Andreb şi Katia Schule (1998) arată însă că sunt vulnerabile faţă de sărăcia indusă de ciclurile vieţii doar acele gospodării ai căror membri au un nivel de instrucţie redus. În cazul gospodăriilor ai căror membri au un nivel de educaţie superior acest risc se diminuează foarte mult.

- *Dimensiunea crescută a gospodăriei* constituie un factor care creşte riscul faţă de sărăcia de lungă durată. În Polonia (Okrasa, 1999) ratele cele mai reduse ale ieşirii din sărăcie le înregistrează gospodăriile cu trei sau mai mulţi copii, în timp ce grupul cel mai bine plasat faţă de pericolul sărăciei cronice îl constituie cuplurile fără copii şi gospodăriile formate dintr-o singură persoană. Un studiu realizat asupra factorilor care determină sărăcie temporară şi pe cea de durată în China de Jalan şi Ravallion (1998) indică faptul că gospodăriile mai mici şi mai bine educate sunt mai puţin expuse riscului sărăciei de durată.

Wallker (1995) şi Okrasa (1999) indică printre principalii factori de evitare a sărăciei de lungă durată:

Capitalul uman al gospodăriei, reflectat în nivelul de educaţiei al capului gospodăriei şi al membrilor acesteia şi în experienţa de muncă a acestora. Studiile efectuate în Polonia arată că educaţia constituie factorul principal de evitare a sărăciei sau de reducere a duratei acesteia. Astfel, riscul de sărăcie repetată se reduce odată cu creşterea educaţiei capului de gospodărie. În plus, rolul capitalului uman în determinarea venitului gospodăriei a devenit mai important în perioada de tranziţie în Polonia, faţă de perioada anterioară reformelor economice (Okrasa, 1998, pag. 6). De asemenea, Wallker arată că perioada de sărăcie este mai lungă pentru cei cu experienţă de muncă redusă. Cei cu nivel înalt de instrucţie sau cu experienţă crescută de muncă pot să îşi găsească mai uşor un loc de muncă sau să schimbe vechiul loc în favoarea unuia mai bine plătit, crescînd astfel veniturile gospodăriei.

Capitalul social deţine de asemenea un rol în evitarea sărăciei de durată. Cercetările efectuate în Polonia (Okrasa, 1998) arată că acele gospodării care sunt cuprinse într-o reţea de întrajutorare sunt mai puţin expuse riscului sărăciei de durată. Familiile care fac parte dintr-o astfel de reţea se susţin reciproc. Însă autorul arată că transferurile inter-gospodării nu le înlocuiesc transferurile publice. În timp ce transferurile inter-gospodării ajută familia să nu cadă în sărăcie, cele publice o ajută să iasă din sărăcie (pag. ix).

Originea etnică şi rasială poate să ridice vulnerabilitatea individului şi a gospodăriei faţă de riscul sărăciei pe termen lung. Bane şi Ellwood (1986) indică faptul că o gospodărie al cărui cap este o persoană de culoare are şanse mai mici de ieşire din sărăcie decît una al cărui cap este alb. Walker (1995) include şi el originea etnică şi rasială în aceeaşi categorie de risc. Ci care fac parte dintr-un astfel de grup sunt mai vulnerabili faţă de descriminare şi faţă de manifestarea stereotipurilor negative existente în societate, fapt care îi face vulnerabili şi din punct de vedere economic şi deci expuşi riscului sărăciei pe termen lung. O categorie specială de probleme o ridică emigranţii care nu primesc drept de muncă şi sunt obligaţi să trăiască o perioadă lungă de timp din ajutoarele furnizate de asistenţa socială. Astfel aceştea sunt împiedicaţi să iasă din sărăcie de durată neavînd acces la piaţa muncii. Aceste dificultăţi au fost semnalate de Buhr, Weber (1998) într-un studiu longitudinal realizat asupra beneficiarilor de asistenţă socială pe termen lung în Germania în landul Bremen.

Zona în care se află localizată gospodăria are de asemenea o importanţă mare în evaluarea duratei sărăciei. În Polonia gospodăriile situate în mediul rural sunt mult mai expuse riscului sărăciei de durată faţă de cele situate în mediul urban (Okrasa, 1999). Jalan şi Ravallion (1998) indică faptul că cei care locuiesc într-o zonă cu facilităţi crescute pentru educaţie şi sănătate sunt, de asemenea, mai puţin supuşi riscului sărăciei pe termen lung.

Un alt factor cu impact asupra duratei sărăciei îl reprezintă *motivul intrării în sărăcie.* Studiile efectuate de Bane şi Ellwood (1986) relevă faptul că intrarea în sărăcie datorită scăderii venitului capului de gospodărie sau al altor membri ai acesteia conduce, de obicei, la sărăcie de scurtă durată pentru că situaţia financiară a familiei se remediază odată cu intrarea sau reintrarea pe piaţa muncii a capului gospodăriei sau a altor membri sau că dobîndirea unor beneficii sociale, cum ar fi pensia. Conform aceloraşi autori: - sărăcia provocată de faptul că un tînăr devine cap de gospodărie este tot de scurtă durată deoarece acesta are posibilitatea să îşi îmbunătăţească veniturile în viitor. – Şomajul însă, poate să conducă la sărăcie pe termen scurt atunci cînd condiţiile existente pe piaţa muncii se îmbunătăţesc sau să genereze sărăcie cronică, atunci cînd aceasta se asociază cu şomajul cronic. Okrasa (1998) indică existenţa unei asocieri semnificative între distribuţia regională a sărăciei pe termen lung şi cea a şomajului pe termen lung în Poloni, în perioada de tranziţie la economia de piaţă.

2.2. Factorii globali structurali:

- Capacitatea economiei de a produce suficient de eficient încît efortul personal să producă cel puţin venituri minime (sărăcie structurală).
- Capacitatea sectoarelor economiei de a produce venituri satisfăcătoare: sărăcia agricultorilor, meşteşugarilor.
- Existenţa unor condiţii instituţionale şi tehnice.

O serie de factori de mare importanţă sunt reprezentaţi de *situaţia economică a ţării* în perioada respectivă. Studiile efectuate de Stevens (1994) evidenţează acest fapt în cazul SUA, în timp ce cercetările făcute de Okrasa (1998, 1999) în Polonia, în perioada de tranziţie spre economia de piaţă, relevă importanţa intrării în sărăcie pentru durata aceasta. Anul reprezintă în acest caz un indicator al stării de sănătate a economiei. De exemplu, pentru gospodăriile poloneze intrate în 1994 (Okrasa, 1999).

2.3. Factorii derivaţi – cultura şi sistemul social al sărăciei

- Dezordini personale (dependenţa de alcool, droguri, stil de viaţă neadaptat exigenţelor pieţii muncii.
- Adaptarea la situaţii de sărăcie (demoralizare, lipsă de motivaţie, alienare faţă de efort).
- Nivel scăzut de aspiraţii (receptivitate scăzută faţă de inovaţii).
- Deficit de capital uman.
- Situaţii personale care reduc şansele (persoane eliberate din detenţie).
- Lipsa de oportunităţi pentru tineri.
- Cultura sărăciei (lipsa capacităţilor tehnice şi disciplină de muncă, dependenţa de suportul social, descurajarea).
- Discriminarea pe temeiuri etnice, religioase.
- Stil de consum.
- Deficit de capacităţi sociale.

2.4. Factori de politică socială:

- Deficit de securitate socială.
- Crizele sistemului de securitate socială.
- Incapacitatea colectivităţii de a proteja membrii săi de deposedare criminală a propriilor resurse.
- Incapacitatea de a proteja şi compensa în condiţii de calamităţi naturale.

Un rol important în determinarea duratei sărăciei îl joacă *politicile sociale* promovate de statul respectiv (Buhr, Webwr, 1998; Okrasa, 1999). Tipul de beneficii, precum şi nivelul beneficiilor oferite pentru cei săraci pot să stimuleze creşterea duratei sărăciei sau securitatea acesteia. Un sistem de beneficii foarte generos, de tipul celor de asistenţă socială, poate să nu îi stimuleze pe beneficiari să îşi îmbunătăţească situaţia şi să creeze astfel dependenţa. Însă şi un sistem mai puţin generos dar care nu este bine dimensionat la realităţile societăţii respective poate să genereze sărăcie de lungă durată pentru că nu vine în întîmpinarea nevoilor celor săraci şi nu îi ajută să iasă din starea în care se află. Este vorba de ceea ce Leisering şi Leibfried (1999) numesc sărăcie secundară (pag. 147), adică sărăcia indusă de stat prin intermediul serviciilor de securitate socială. Autorii arată că sistemele de protecţie socială mai

complexe dau şanse mai mari clienţilor lor de a obţine suport, însă cresc riscul de a induce sărăcie în rîndul celor care le folosesc.

2.5. Factori determinanţi ai sărăciei în R. Moldova:

- ***Locul de reşedinţă.*** Locuitorii oraşelor mici sunt supuşi unui grad de sărăcie mai mare decît locuitorii altor localităţi;
- *Ocupaţia*. Şomerii şi angajaţii din sectorul agrar sunt supuşi unui grad de sărăcie mai mare decît persoanele ocupate în alte domenii de activitate.
- ***Caracteristicile gospodăriei.*** Constituie factori substanţiali ce determină riscul sărăciei:
- ***Mărimea gospodăriei casnice*** este un factor semnificativ pentru riscul sărăciei – o creştere a număriului de membri ai gospodăriei cu o persoană conduce la sporirea riscului sărăciei cu 36 %.
- ***Componenţa gospodăriei*** afectează semnificativ rata sărăciei extreme: gospodăriile formate din cupluri fără de copii sau persoane singure au o situaţie relativ mai bună decît celelalte, iar prezenţa copiilor măreşte substanţial riscul sărăciei. Această dependenţă constituie cauza principală a reducerii substanţiale a natalităţii şi a numărului populaţiei în ultimul deceniu.
- ***Sexul capului gospodăriei*** contează – membrii gospodăriei conduse de o femee se confruntă cu un risc al sărăciei mai mare (cu 10 %) faţă de cele conduse de un bărbat. Acest criteriu se schimbă cu vîrsta: dacă gospodăriile conduse de femei sub 30 de ani sunt supuse de un risc mai mic de a cădea în sărăcie, decît cele conduse de bărbaţi de aceiaşi vîrstă, cu înaintarea în vîrstă această diferenţă se reduce, iar gospodăriile conduse de bărbaţi de 50 de ani sau mai în vîrstă sînt într-o situaţie mai bună. Femeile de vîrstî înaintată (peste 75 de ani) înfruntă o rată de sărăcie extremă mai mare decît bărbaţii de aceiaşi vîrstă (38 % faţă de 24 %).
- ***Vîrsta capului gospodăriei,*** de asemenea, contează: în medie, creşterea vîrstei capului gospodăriei cu un an conduce la o sporire a riscului sărăciei membrilor gospodăriei cu 1,7 %. Cea mai înaltă rată a riscului sărăciei o au gospodăriile conduse de persoane cu vîrsta trecută de 70 de ani, în special de femei singure. Vîrsta membrilor gospodăriilor afectează considerabil bunăstarea lor – riscul relativ al sărăciei este cel mai înalt în rîndul copiilor şi scade pînă la vîrsta de 65 de ani, de unde începe iarăşi să crească semnificativ.
- ***Potenţialul educaţional:*** nivelul educaţiei obţinute de către capul gospodăriei afectează semnificativ nivelul sărăciei (într-o măsură mai mare în zonele urbane decît în cele rurale). De exemplu, gospodăriile conduse de posesorii unei diplome universitare (o categorie de referinţă), se confruntă cu riscul sărăciei de 2,5-4 ori mai puţin decît celelalte gospodării (cu un nivel de instruire mai mic).

- ***Educaţia membrilor gospodăriei:*** în general, persoanele cu studii superiaore sunt semnificativ mai puţin afectaţi de sărăcie. Acestea se confruntă cu un risc de 3-4 ori mai mic decît persoanele cu studii. Se poate concluziona că studiile sînt un indice bun pentru prognozarea nivelului sărăciei. Observaţiile ulterioare, care arată că practic *numai persoanele cu studii superioare sunt mai bine adaptate la economia de piaţă,* reflectă o situaţie tristă pentru majoritatea populaţiei (care nu au studii superioare). Acest fenomen constituie explicaţia principală a faptului că, în pofida dificultăţilor tranziţiei, numărul studenţilor în universităţi este în continuă creştere, constituind în anul 2002 peste 170 % din numărul acestora îm 1990. sistemul de învăţămînt are şi scopul de a constitui o piaţă virtuală de ocupaţie, prin incadrarea mai multor persoane la studii pe un termen cît mai lung.

2.6. Grupurile sociale cu un risc ridicat de sărăcie

- Familii în care adulţii nu au ocupaţie stabilă (şomeri, lucrători sezonieri);
- Familii de la sat lipsite de pămînt sau cu pămînt puţin locuind în zonr cu ofertă scăzută de muncă;
- Familii monoparentale cu doi sau mai mulţi copiii;
- Familii cu copii dispunînd de un singur salariu;
- Tineri lipsiţi de calificare;
- Vîrstnici lipsiţi de pensii, pensii mici;
- Persoane cu disabilităţi.

<u>Sarcini de muncă individuală:</u>

1. *Propuneţi măsuri antisărăcie pentru fiecare factor determinant al sărăciei în RM;*
2. *Realizaţi o comaparare prezentând asemănări şi deosebiri între grupurile sociale cu risc ridicat de sărăcie.*

Tema 3. Abordări teoretice privind cauzalitatea sărăciei.

Obiective:

1. Caracterizarea explicaţiilor teoretice privind cauzalitatea sărăciei;

2. Identificarea specificului explicațiilor teoretice;

3. Argumentarea relevanței teorii culturale a lui Oscar Lewis.

3.1. Explicaţii teoretice privind cauzalitatea sărăciei

În secolul VIII- mijlocul secolului al XIX-lea, în cercetarea sărăciei, erau dominante două curente teoretice: social-darvinismul şu egalitarismul.

Datorită interesului mare stîrnit de problema sărăciei, au fost emise mai multe explicaţii cu privire la cauzalitatea sărăciei, începînd cu explicaţiile ce puneau accent pe individ ca fiind singurul vinovat de starea în care se află şi terminînd cu explicaţiile potrivit cărora sistemul social ar fi de vină în ceea ce-i priveşte pe săraci şi starea acestora.

a) **Explicaţia individual-psihologică a cauzalităţii sărăciei**. Potrivit acestei perspective, se consideră că vinovaţi de starea de sărăcie sunt însuşi săracii, datorită greşelilor personale, comportamentului lor deviant orientat spre gratificaţii uşoare şi imeditae (orientare prezenteistă): alcoolism, lipsă de interes faţă de procesele educaţionale şi lipsa lor efectivă de efort pentru a se îndepărta de starea de sărăcie.

Una din acuzaţiile privind greşelile săracilor se fundamentează pe orientările de valoare ale acestora, considerîndu-se că sunt în această stare datorită lipsei de efort în a depăşi situaţiile dificile, incompetenţă, lipsa lor de abilitate şi talent etc.

Concluzia acestei orientări este că săracii trebuie ajutaţi dar şi pedepsiţi moral pentru că sunt săraci, întrucît vina este a lor şi deci societatea trebuie să fie dură cu ei. Numai că această atitudine duce la stigmatizarea socială a săracilor care, conform altor puncte de vedere, este o atitudine contraproductivă ce diminuează şansele săracului de a evada din situaţia de sărăcie şi, de asemenea, reprezintă şi o atitudine imorală „aruncîndu-se" vinovăţia asupra victimei (săracul nu este un „vinovat" ci „victimă").

Pe de altă parte, ajutorul acordat săracilor poate crea dependenţă şi deci un efect negativ în concordanţă cu scopul ajutorului. Tocmai de aceea ajutoarele trebuiesc acordate astfel încît să nu încurajeze rămînerea în starea de sărăcie, ci implicarea în găsirea soluţiilor la propriile nevoi.

Din punct de vedere a acestei teorii, cauzele care conduc la sărăcie sunt de *natură patologică* (indolenţă şi nepăsare, resemnare, fatalism; cauze genetice – statut social dependent de inteligenţă; cauze psihologice – neadaptare datorită personalităţii) şi presupun, *blamarea victimei*.

b) Explicarea economică şi socială a cauzalităţii sărăciei. O perspectivă opusă celei prezentate anterior consideră sărăcia ca avînd cauzalitatea în societate: indivizii cu venituri reduse fiind consideraţi victime şi nu vinovaţi. Conform acestei abordări se presupune că sărăcia ar putea fi eliminată prin programe şi acţiuni la nivelul general al societăţii, iar atitudinea de blamare a săracului (care este o victimă) conduce la o orientare greşită a programelor sociale. Astfel, trăsăturile distinctive „de clasă" ale săracilor, despre care se vorbeşte în societate, ar fi în realitate condiţii externe impuse săracilor chiar de către societate (şomaj, locuinţă necorespunzătoare, lipsa educaţiei, comportamente deviante etc.). Această perspectivă care consideră societatea răspunzătoare de starea de sărăcie a unora dintre membri, apreciază că săracii ar fi caracterizaţi de multe valori pozitive şi modele de comportament similare clasei medii, dar situaţia lor concretă, de viaţă, îi obligă să dezvolte anumite trăsături „subculturale" pentru a putea supravieţui.

O abordare oarecum complementară este oferită de perspectiva (explicaţia) economică a sărăciei, care consideră că sărăcia provine din sistemul de organizare economică bazată pe mecanismul pieţei libere. Astfel, în acest sistem, veniturile provin, fie din activitatea economică prezentă (salarii, profituri), fie trecută (proprietăţi, investiţii etc.). Veniturile primare nu sunt egal distribuite, anumite segmente ale populaţiei obţinînd foarte mult, în timp ce alte segmente nu au acces la asemenea facilităţi (bătrînii, şomerii, cei cu salarii mici etc.) ceea ce determină necesitatea intervenţiei statului în favoarea celor defavorizaţi pentru o redistribuţie secundară a veniturilor. Din acest punct de vedere există două teorii: a) o teorie optimistă, conform căreia o piaţă liberă produce oportunităţi pentru fiecare. În aceste condiţii, cei care nu pot să profite de oportunităţi sunt cei săraci, cei incapabili şi cei ce nu vor (în acest context şomajul este considerat a reprezenta un accident economic şi are accente individuale). b) o teorie opusă celei optimiste, conform căreia polarizarea societăţii în săraci şi bogaţi este tocmai rezultatul efectelor pieţei libere care favorizează pe cei bogaţi şi îi defavorizează pe cei săraci, oportunităţile fiind deci inechitabil distribuite; cu alte cuvinte săracii nu se fac vinovaţi de incapacitate de a profita de pe urma oportunităţilor oferite de piaţa liberă, ci sunt victime ale societăţii şi sistemului bazat pe piaţa liberă.

c) Perspectiva funcţionalistă de abordare a sărăciei. Explicaţia politică a sărăciei. Abordarea funcţionalistă pune accent pe distribuţiile instituţionale ale societăţii, care s-ar constitui drept cauză a sărăciei. În lumina acestor abordări sunt demne de reţinut două elemente:

1. se consideră că sfera şi natura sărăciei ar depinde de schimbările sociale rapide înregistrate în secolul XX. Progresul tehnologic, automatizarea, reducerea posibilităţii prestării muncilor necalificate în mediul urban şi rural, schimbarea patternurilor rezidenţiale – au condus la alterarea cererilor şi

nevoilor. În consecinţă, se apreciază că un segment important al populaţiei s-a dovedit din ce în ce mai vulnerabil şi mai nepregătit pentru condiţiile sociale postindustriale.

2. O altă direcţie în abordarea funcţionalistă încearcă să considere sărăcia ca o parte necesară a sistemului social, şi nu o criză a instituţiilor sociale. În acest sens se consideră că pragul sărăciei ar servi ca factor de motivaţie pentru muncă, chiar dacă unele munci nu sunt înalt valorizate.aceste munci care nu sunt recunoscute sunt şi mai puţin plătite, pentru ai îndemna pe săraci prin eforturi proprii să se îndepărteze de starea de sărăcie şi deci să tindă spre locuri de muncă valorizate şi răsplătite pe măsură. În schimb, muncile considerate importante, complexe, care presupun o formare profesională de durată, sunt răsplătite printr-un prestigiu mai înalt şi printr-un venit mai consistent. În timp ce toate muncile contribuie la funcţionarea întregului sistem social, există totuşi o ierarhie a recompenselor care crează un sistem de stratificări sociale, în care oamenii plasaţi în partea de jos cîştigă mai puţin.Adepţii acestei perspective arată că pe lîngă o serie de disfuncţii ale sărăciei, există şi unele funcţii pozitive ale acesteia (Herbert Gans, 1973).

Complementară acestei abordări funcţionaliste este explicaţia politică a sărăciei, care consideră că aceasta nu se constituie ca rezultat al economiei, nici ai factorilor personali ci al logicii politice desfăşurate în diferitele perioade de timp. Conform cu unele logici politice (cum este şi teoria funcţionalistă a sărăciei) se consideră că sărăcia nu creează numai probleme şi dificultăţi ci ar avea şi unele funcţii pozitive.

Teoriile privind inegalităţile şi conflictele sociale *(Marxism)*. Această abordare are la bază concepţia marxistă a conflictelor de clasă, conform căreia inegalităţile economice ce domină societatea capitalistă promovează interesele proprietarilor de mijloace de producţie generînd astfel monopolul puterii din partea unui segment restrîns de oameni ce deţin puterea economică (şi complementar pe cea politică), situaţie care dă naştere la exploatarea maselor (sărace) de către elita puterii. Întregul sistem capitalist este astfel condamnat, considerîndu-se că se află la originea tuturor problemelor cu care se confruntă societatea. În lumina acestei teorii, programele de combatere a sărăciei sunt de cele mai multe ori inadecvate, orientînd în mod greşit prioritătile. Aceşti teoreticieni susţin că asemenea programe determină apatie şi dezorganizare în rîndul săracilor (care constituie grosul maselor), soluţia fiind mobilizarea politică, organizarea şi cîştigarea puterii care să conducă la reducerea inegalităţilor şi în ultimă instanţă la egalitate socio-economică.

Perspectiva interacţionistă de abordare a sărăciei. Această perspectivă se concentrează asupra modurilor în care oamenii percep şi definesc elementele care le influenţează vieţile. Percepţia şi (auto)definirea ca sărac le consolidează existenţa în sărăcie. Pentru cei săraci, principalul punct de referinţă îl constituie vecinii aflaţi, în aproape toate cazurile, în aceiaşi situaţie. Dacă locuiesc într-o

zonă caracterizată de şomaj, criminalitate, abuz de alcool şi droguri, absenteism şcolar etc., pentru ei există puţine modele pozitive la care să se raporteze. Numărul alegerilor posibile este restrîns şi astfel apare o reproducere a modelelor din jurul lor. Orientarea programelor de combatere a sărăciei pentru eliminarea acestor pungi de sărăcie ar trebui să se facă prin încurajarea investiţiilor în aceste zone dar şi prin încercarea de a schimba patternurile comportamentale.

Teoria etichetării sociale a săracilor. Susţinătorii acestei teorii afirmă că prin etichetarea săracilor, societatea contribuie la perpetuarea sărăciei.dacă săracii sunt definiţi ca fiind leneşi, incompetenţi, imorali şi apatici, fără dorinţa de a se schimba şi a avea succes, atunci aceşti indivizi vor accepta definiţiile ca atare şi acest lucru se întîmplă în special cînd sursele de socializare (familie, şcoală, mass-media) aplică continuu aceste etichete. În fapt, aşteptările celorlalţi, cît şi atitudinile negative şi dezaprobatoare, ocazionează adesea răspunsuri comportamentale cărora săracii li se conformează de cele mai multe ori. Fără încurajare şi autoîncredere, de exemplu, este mai probabil pentru un copil provenit dintr-o familie săracă să aibă rezultate şcolare slabe şi să abandoneze şcoala. Totuşi se poate afirma că nu toţi oamenii cu venituri mici internalizează sentimente de inferioritate faţă de ei însuşi, ori au aspiraţii de nivel redus. Unii adulţi încearcă, pentru copiii lor, să pună accent pe educaţie, dar această teorie a etichetării vrea să sugereze un proces îndelungat şi continuu de identificare a lor în raport cu condiţiile inadecvate de viaţă şi cu imaginea lor socială reflectată în percepţia celorlalte segmente sociale. În consecinţă săracii sunt (sau apar) defavorizaţi şi acest aspect al dezvoltării este întărit atît în interiorul subculturii sărăciei (o lume a săracilor creată artificial atît de aceştea cît şi de nonsăraci prin atitudinile şi comportamentele lor vis-a-vis de situaţia săracilor) cît şi în afara acesteia. Totodată, săracii tind să-şi definească mediul lor social şi de viaţă din perspectiva lipsurilor, pentru că acestea constituie pentru ei un punct de reper principal şi predomină în viaţa lor. De aici se ajunge la o imagine negativă de sine, la blazare şi la o acceptare fatalistă, a situaţiei de sărac conducînd la dezvoltarea acestei subculturi a sărăciei şi la evadarea din realitate prin comportamente uneori deviante şi subterfugii compensatoare (alcoolism, droguri etc.). Soluţia ar fi eliminarea (auto)definirii negative şi o încurajare a redefinirii pozitive a situaţiei şi posibilităţilor. Prin aceasta s-ar îmbunătăţi imaginea de sine, concomitent cu creşterea şi asigurarea unor şanse mai mari de obţinere a unor venituri, în special sde muncă, şi care să fie administrate în mod raţional şi nu orientate spre graficaţii imediate.

Sărăcia ca efect al Statului Bunăstării. Această abordare poate părea paradoxală, din moment ce contravine însăşi principiului pe care se fundează Statul Bunăstării.

Adepţii acestei poziţii "demaşte" 2 circuite prin care SB ajunge să producă, nu să elimine sărăcia:

- Circuitul structural: pentru a elimina sărăcia, statul îşi asumă responsabilitatea suportului, pentru care are însă nevoie de resurse; pentru a obţine aceste resurse, măreşte fiscalitatea, dar aceasta are consecinţe negative deja menţionate: scad investiţiile, creşte şomajul, până la urmă produce cădere economică care în final conduce la cresterea sărăciei.
- Circuitul cultural: beneficiile generoase ale statului conduc la dezvoltarea unei culturi a dependenţei, la scăderea responsabilităţii individului, familiei, comunităţii, ba mai mult, la diminuarea capacităţilor lor. Săracii sunt victime ale statului *paternalist* al bunăstării.

3.2 Explicaţia culturală a sărăciei.

Conform acestei abordări, se consideră că săracii îşi crează o lume a lor, o cultură proprie care a fost denumită generic „cultura sărăciei". Conceptul de cultură a sărăciei a fost lansat de Oscar Lewis (1966), care a efectuat unele studii asupra comportamentului populaţiei sărace din Puerto-Rico, cultură care, în sens antropologic, apare ca fiind determinată de o serie de patternuri sedimentate social, care modelează felul în care oamenii gîndesc, simt şi acţionează. În cadrul acestei culturi a sărăciei, familia nucleară este dominată şi este centrată îndeosebi pe mamă, tatăl avînd un rol foarte scăzut în cadrul vieţii de familie (fie datorită faptului că este la slujbă sau în permanentă căutare de lucru, fie că este alcoolic, a părăsit familia, e în detenţie, decedat etc.). În acest mediu căsătoriile sunt realizate între parteneri foarte tineri, relaţiile sexuale apar foarte timpuriu, copiii se nasc la vîrste scăzute ale cuplului şi de aici rezultă o instabilitate crescută şi o coeziune slabă a familiei, care asociate cu o situaţie financiar-materială dificilă conduc la dezvoltarea unor patternuri de comportament specifice săracilor. De asemenea, personalitatea majorităţii celor aflaţi în sărăcie este slabă şi există un autocontrol foarte scăzut, apărînd o orientare prezenteistă (către gratificaţii imediate) cu efecte perturbatoare asupra ciclului social normal.

Oscar Lewis a ajuns la concluzia existenţei unei culturi a sărăciei pe baza analizării stilurilor de viaţă ale săracilor, care au multe elemente în comun, indiferent care ar fi societatea de referinţă.

Sărăcia ca atare determinată de situaţii asemănătoare, iar problemele create de săraci tind să producă aceleaşi consecinţe, ceea ce determină apariţia unei culturi specifice.

Cultura sărăciei presupune o internalizare a unui anumit tip de comportam,ent, cu norme şi valori diferite, specifice, ce determină opunerea unei rezistenţe crescute la alte modele culturale. Oscar Lewis consideră că: 1) membrii claselor de jos (în speţă săracii

Au o înclinaţie spre subcultură ce tinde să se permanentizeze şi 2) săracul îşi crează o lume a lui, proprie, din care refuză de cele mai multe ori să evadeze. Conştientizarea lipsei oricărui viitor îi face pe săraci să adopte un comportament specific: de exemplu să bea la sfîrşit de săptămînă tot ce a adunat în

timpul săptămînii, neasumarea responsabilităţii viitorului (în mod deosebit al familiei) la care se adaogă sentimente de apatie şi inutilitate etc.

Oscar Lewis a analizat modul de viaţă al săracilor şi a constatat că în comunităţile sărace există: a) un puternic sentiment al marginalităţii şi al neajutorării; b) un puternic sentiment al dependenţei şi al inferiorităţii, şi lipsa unei personalităţi sociale; c) resemnare şi fatalism.

Astfel, apar seturi de credinţe şi norme de comportament care includ atitudini de apatie, tendinţe spre gratificaţii imediate, experienţă sexuală precoce şi viaţă de familie instabilă, discreditarea şcolii etc. Se formează astfel un ciclu al sărăciei care este continuu reîntărit deoarece copiii îşi însuşesc valorile şi atitudinile părinţilor, determinînd moştenirea şi reproducerea stării de sărăcie. Pe măsură ce copiii se dezvoltă şi se maturizează, orientarea lor negativă faţă de muncă şi viaţă îi face slab pregătiţi pentru a pătrunde în viaţa socială normală – la aceasta contribuind şi societatea care este foarte stratificată, iar oamenii sunt extrem de individualişti.

Cultura sărăciei nu este numai un mod de viaţă ci şi o reacţie (negativă) la starea de sărăcie, un comportament care afundă şi mai mult în sărăcie şi care tinde să formeze adevărate pungi cronice stabile de sărăcie care odată formate sunt greu tratabile. Cea mai mare barieră în depăşirea acestei probleme nu o constituie, după cum s-ar crede, lipsa mijloacelor financiare, ci lipsa de motivaţie şi speranţă, stările apatice şi atitudinile fataliste care generează abandonul luptei săracilor împotriva propriei stări de sărăcie.

Modelul cultural al sărăciei analizat de Oscar Lewis a fost supus unor numeroase critici, acestea arătînd că această cultură a sărăciei nu pare a fi universal (cum susţinea O. Lewis), în multe ţări cei săraci neevoluînd în sensul arătat de Lewis, ci chiar în tipuri opuse.

De asemenea, considerarea şi acceptarea existenţei unei culturi a sărăciei conduce la spargerea colectivităţilor umane moderne în două: cei standard şi underclass (clasa de jos, clasa inferioară) situaţie contraproductivă cu efecte negative asupra posibilităţii de ameliorare şi reducere a fenomenului sărăciei. Criticii culturii sărăciei au arătat că există numeroase semne de întrebare cu privire la faptul că săracii ar avea o structură a personalităţii diferită de a celor nonsăraci (standard). Foarte mulţi consideră că comportamentul săracilor nu este explicabil prin patternurile considerate de cultura sărăciei ci prin situaţia efectivă de viaţă: schimbarea situaţiei determină schimbarea personalităţii, orientărilor şi comportamentelor.

În acest sens se poate pune întrebarea legitimă dacă se poate vorbi de patternuri culturale stabile şi anume – modul colectiv, generic, de comportare provine din patternuri sau din situaţia actuală de sărac? Concluzia trasă de criticii culturii sărăciei este că modul de viaţă al săracilor provine mai degrabă din situaţia în care se află (trăiesc) decît din patternuri. Tînăra generaţie nu este neapărat

prizonieră a culturii mediului social din care provine, ci a situaţiei în care se află, schimbarea situaţiei conducînd la adoptarea altor comportamente care pot conduce la îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă.

Sarcini de muncă individuală:

1. *Scrieți un eseu de maxim 2 pagini cu genericul ,, Sărăcia problemă social sau psihologică,,*
2. *Explicați raționamentul ...,, modul de comportare provine din patternuri sau din situaţia actuală de sărac?*

Tema 4. Metode de măsurare a sărăciei

Obiective:

1.Definirea şi caracterizarea măsurării sărăciei;

2. Identificarea măsurării absolute şi măsurării relative;

3. Analizarea măsurilor subiective ale sărăciei.

Viziunea clasică, economică, monetaristă, defineşte sărăcia ca insuficienţă a veniturilor. Ori, aceasta definiţie ignoră o serie de alţi factori:

- proprietăţile deţinute (economii, case, maşini);
- alte resurse precum sprijinul din partea părinţilor, rudelor etc.;
- sursa veniturilor (activitate economică sau transferuri sociale).

La aceeaşi mărime a veniturilor, sărăcia poate fi „onorabilă" (dacă respectivele venituri sunt obţinute prin muncă) sau „ruşinoasă „ (dacă respectivele venituri provin din asistenţă socială). Sărăcia onorabilă este, de obicei, mai puţin vizibilă, pe cînd cea „ruşinoasă" devine un veritabil stigmată.

În general, săracii care muncesc au resentimente faţă de săracii care nu muncesc, dar care primesc ajutoare – din partea statului, a comunităţii locale sau a unor organisme nonguvernamentale. Nu sunt rare cazurile în care o familie poate beneficia lunar, de mai multe bunuri şi astfel din astfel de ajutoare decît dacă ar avea un salariu foarte mic. Se poate vorbi, în acest caz, de un efect de descurajare a muncii, sau cel puţin, a muncii în economia oficială, legală. Unii autori insistă asupra caracterului forţat al sărăciei. Dacă sărăcia este acceptată voluntar, ca mod de viaţă, din motive filosofice, religioase sau morale – atunci, această stare nu mai este sărăcie propriu-zisă.

Există mai multe metode de a măsura sărăcia. Ele se pot clasifica în două mari categorii:

- măsură absolută;
- măsură relativă.

Măsura absolută este dată de suma de bani necesară unei persoane sau unei familii pentru asigurarea unui nivel de trai de subzistenţă.

Măsura relativă este dată de suma de bani necesară situării unei persoane sau unei familii la nivelul cel mai de jos al unei categorii sociale.

Prin urmare, numărul săracilor este variabil şi caracteristicile sociale ale populaţiei sărace vor fi diferite, în funcţie de metoda de măsurare folosită.

4.1. Măsura absolută

În acest caz, pragul sărăciei este constituit de către suma de bani suficientă asigurării hranei cotidiene minime necesare pentru o existenţă biomedicală viabilă, la un cost foarte redus. Respectiva sumă de bani se constituie într-un *minim de subzistenţă*. Acest prag este calculat, de obicei, după

recomandările nutriţioniştilor şi reflectă, inevitabil, evoluţia indicelui preţurilor bunurilor de consum. Metoda de calcul este, de obicei, una normativă, în sensul că, pe baza sugestiilor specialiştilor, se alcătuieşte un „coş" minim din bunurile şi serviciile care „trebuie" consumate, care sunt necesare pentru a se asigura o existenţă biomedicală viabilă. Acest minim de subzistenţă este calculat ţinînd cont de genul, vîrsta şi tipul de activitate (fizică sau intelectuală) ale persoanei respective. În această perspectivă, femeile şi copiii au nevoi calorice mai reduse decît bărbaţii; persoanele active au nevoi alimentare mai mari decît persoanele inactive; la fel, persoanele care depun o activitate fizică, în raport cu cele care au o activitate intelectuală.

Se ajunge, astfel, la praguri calculate pe tipuri de gospodărie, în funcţie de compoziţia şi dimensiunea fiecărei gospodării.

În afara metodei normative, expuse mai sus, se mai foloseşte şi metoda structurală, care constă în evaluarea ponderii procentuale a cheltuielilor alimentare în totalul cheltuielilor unei gospodării, de obicei, în decursul unei luni calendaristice. Astfel, dacă alimentele (costul lor) reprezintă, în medie, o treime din cheltuielile unei familii cu venituri medii, ele pot depăşi 50 % în cazul unei familii sărace. Prin urmare, se estimează că, dacă aceste cheltuieli alimentare depăşesc 50 % din totalul cheltuielilor găspodăriei, atunci acea gospodărie se situează sub pragul de sărăcie.

Se pot aduce mai multe critici metodei măsurii absolute a sărăciei:

- Hrana cotidiană minimă necesară poate asigura existenţa biomedicală doar pe durate scurte sau în cazuri de urgenţă; pe perioade mai lungi, sănătatea poate fi afectată de către acest regim alimentar minim.
- Acest prag este aproape inaplicabil în cazul copiilor, care au nevoie, pentru a se dezvolta, de o hrană optimă, nu minimă.
- Indicile preţurilor reflectă consumul mediu, dar săracii au o structură a consumului foarte diferită de restul populaţiei.
- În sfîrşit, această metodă nu ia în evidenţă şi alte cheltuieli pentru bunuri cîteodată chiar mai costisitoare decît alimentele – de exemplu, locuinţa.

4.2. Măsura relativă

Această metodă ia în considerare o dimensiune foarte importantă – autopercepţia. Măsura sărăciei relative este dată de compararea standardului de viaţă al cuiva cu aspiraţiile sale sau cu standardele grupului său de referinţă sau ale mediului social. În societatea modernă, săracii dispun, de obicei, de hrana necesară subzistenţei. Cu toate acestea, ei se simt dezavantajaţi, deprivaţi, puşi într-o poziţie de inferioritate în raport cu restul societăţii. Ei nu împărtăşesc stilul de viaţă al majorităţii concetăţenilor lor: mod de alimentaţie, timp liber, confort etc. Se poate observa că, potrivit măsurii

relative, numărul săracilor poate deveni mai mare decît cel măsurat prin măsura absolută. Dacă, prin măsura absolută numărul săracilor era dat de numărul celora care se situează sub pragul de subzistenţă, în cazul măsurării relative numărul săracilor este dat de numărul celor care se situează sub un anumit prag, calculat ca pondere relativă la venitul mediu (de obicei, 50 % din veniturile slariale medii) sau la salariul minim pe economie (două treimi din salariul minim pe economie). În acest caz, sărăcia devine un concept comparativ, întrucît este o reflectare a avuţiei naţionale. Suma de bani ce reprezintă, în acest caz, pragul de sărăcie devine flexibilă, cu o tendinţă de escaladare, dacă venitul mediu creşte – sau de diminuare, dacă venitul mediu scade. Sărăcia astfel capătă un caracter contextual – ea este relativizată, depinde de starea economiei, de cîte bunuri şi servicii produce aceasta.

Tot un aspect relativ este şi considerarea populaţiei sărace ca avînd o pondere procentuală fixă în populaţia unei ţări. Această pondere variază, în general, între 10 şi 20 % şi reprezintă procentul aflat la baza piramidei veniturilor, indiferent de mărimea absolută a veniturilor. Pentru estimarea numărului şi ponderii populaţiei sărace se pot folosi şi anchetele de opinie, în care li se cere celor intervievaţi să se autoevalueze şi să spună dacă se consideră sau nu săraci sau să se autosituieze pe o scală a sărăciei. Această autoevaluare se constituie în indicatorul subiectiv al sărăciei.

4.3. Sărăcia subiectivă şi metode de măsurare.

Sărăcia subiectivă reprezintă omodalitate de conceptualizare şi operaţionalizare a sărăciei pornind de la reprezentările asupra sărăciei şi bunăstării ale indivizilor ce compun o societate. În abordarea sa clasică, sărăcia subiectivă se referă la sentimentele de sărăcie ale indivizilor, utilizate ca punct de reper în construcţia indicilor de sărăcie şi determinarea pragului acesteia. Prin extensie, de multe ori sărăcia subiectivă etichetează metode de estimare a indicilor de sărăcie pornind de la opinia publică asupra sărăciei. S-au impus astfel două familii mari de metode etichetate în literatură drept subiective: aprecierea sentimentelor de sărăcie ale indivizilor şi definirea consensuală (prin apelul la întreaga populaţie) a condiţiilorşi / sau pragurilor de sărăcie.

Spre deosebire de metodele tradiţionale, metodele subiective de estimare a sărăciei nu recurg la arbitrariul experţilor imparţiali, bazîndu-se pe etichetarea indivizilor / gospodăriilor ca sărace în funcţie de judecăţile de valoare emise de însăşi membrii obişnuiţi ai societăţii. De obicei aceste judecăţi sunt agregate la nivelul întregii societăţi, în căutarea identificării unui standard acceptat prin consensul tuturor.

Sintetizând, măsurile subiective ale sărăciei pot fi clasificate ca în tabelul de mai jos:

Metode subiective de măsurare a sărăciei		
	Consensuale (intersubiective)	**Subiective neconsensuale**
Directe	-metoda indicatorilor de deprivare (relativă) „obiectivă” -metoda CSP de măsurare a sărăciei subiective (CSP - Antwerp) -metoda cetăţeanului reprezentativ (variantele Rainwater sau Walker)	-metoda indicatorilor de deprivare (relativă) „subiectivă” -metoda indicatorului sărăciei subiective (ICCV) -autoetichetarea ca sărac
Indirecte	-autoestimarea venitului minim necesar (SPL - Leyden) -pragul de sărăcie Leyden (LPL) -metoda cetăţeanului reprezentativ (varianta Vaughan)	-metoda standardului subiectiv de viaţă (ICCV)

Principalul avantaj al metodelor subiective este legat de eliminarea arbitrariului judecăţilor experţilor. Aşa cum remarcă Goedhart şi ceilalţi (1977), experţii, caşi politicienii, nu sunt cei mai indicaţi pentru stabilirea pragurilor de sărăcie (pornind de la experienţa lor personală): opţiunile lor fiind dependente de nivelul personal de venit, ei vor avea tendinţa de a subestima aceste nivele. Analiza empirică a dovedit faptul că metodele subiective de estimare a sărăciei dau estimări ale numărului de săraci peste pragurile calculate prin metode tradiţionale. Autorii scandinavi care scriu despre metodele consensuale/subiective (Hallerod sau Stein Ringen, de exemplu) remarcă faptul că acestea constituie un mod de democratizare a modului de stabilire a pragurilor de sărăcie, utilizarea lor devenind avantajul de a atrage sutenabilitatea crescută a populaţiei pentru acest prag. În fine, estimările subiective ale sărăciei, în special cele dezvoltate în cadrul deprivării relative, rezolvă problema diferenţelor între sărăcia economică curentă (lipsa banilor, bunurilor) şi deprivarea acumulată (nesatisfacerea nevoilor un timp mai îndelungat), oferind un estimat al sărăciei în general.

Să notăm şi faptul că metodele subiective non-consensuale (cu excepţia metodei indicilor de deprivare subiectivă) prezintă avantajul unei măsurări mult mai simplificate, necesitînd doar investigarea a cîtorva caracteristici pentru fiecare unitate (individ, familie, gospodărie) investigată, fiind mai simpli de aplicat decît complicatele bugete de familie. Aceeaşi observaţie este valabilă şi în cazul metodelor consensuale, exceptînd din nou metoda indicilor de deprivare, care presupune utilizarea anchetei bazate pe un chestionar ce conţine o baterie amplă de itemi.

Dezavantajele metodelor subiective sunt legate de dificultăţile de măsurare empirică a judecăţilor de valoare legate de sărăcie, chiar dacă sociologia a dezvoltat în acest sens în ultimele decenii instrumente care şi-au probat acurateţea. Se adaogă aici conservatismul şi ataşamentul de metodele tradiţionale, după cum remarcă Joop Hartog (1988).

Dincolo de veniturile sau cheltuielile indivizilor, dincolo de cum îi evaluează ceilalţi, sărăcia ţine de *autoaprecierea* indivizilor. "Sărăcia, ca şi frumuseţea, stă în ochii posesorului" spunea Orshansky (Townsend apud Preda, 2002).

Ca măsurare a acestuir tip de sărăcie, se folosesc diferite întrebări de genul:

- Pe o scală de la 1 la 10, unde 1 reprezintă sărac şi 10 reprezintă bogat, unde consideraţi că vă plasaţi?
- Cum estimaţi veniturile dvs în raport cu necesitaţile? Cu variante de la : nu ne ajung nici pentru strictul necesar la reuşim să avem to6t ce ne trebuie fără mari eforturi.

Măsurarea sărăciei prin metode subiective este utilizată în general în Europa, unde, chiar dacă nu s-a impus că măsura oficială şi ca metodă de fixare a pragurilor de sărăcie, este folosită ca şi instrument de estimare a adecvării acestora.

4. 4 Pragul de sărăcie Leyden

Pragul de sărăcie Leyden (Leyden Poverty Line - LPL) reprezintă o metodă subiectivă de estimare a pragului sărăciei, dezvoltată în anii 70, în cadrul Institutului de Economie al Universităţii Leyden (Olanda), de către profesorul Bernard van Praag şi colaboratorii săi.

Obiectivul metodei constă în estimarea pragului de sărăcie fără a constrînge setul de opţiuni de consum ale individului prin împreunarea unui coş standard de produse.

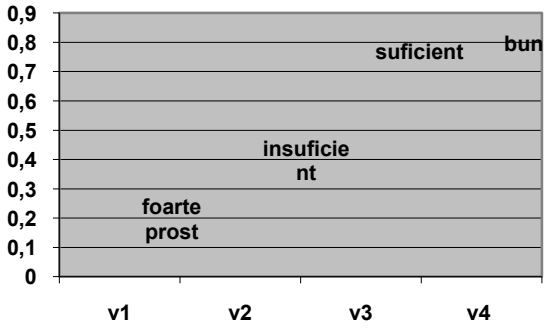
Pentru aceasta este utilizată *funcţia de bunăstare a venitului* (individual welfare function of income) propusă de van Praag (1968). Ipoteza care stă la baza elaborării funcţiei este aceea că indivizii/familiile/gospodăriile asociază fiecărui nivel de venit o anume utilitate în funcţie de preferinţele proprii. Funcţia descrie evaluarea subiectivă a bunăstării pe care familiile o asociază unor nivele de venit. Măsurarea se realizează prin înregistrarea răspunsurilor capului de familie la *întrebarea de evaluare a venitului* (income-evoluation question):

„Ţinînd cont de condiţiile dvs. De viaţă, aţi caracteriza un venit net săptămînal/lunar/anual (Încercuiţi varianta potrivită) ca fiind:

- excelent..... dacă ar fi peste _____
- bun..... dacă ar fi între ____ şi _____
- mai mult decît suficient dacă ar fi între _____ şi _____
- suficient..... dacă ar fi între _____ şi _____
- cu greu suficient dacă ar fi între _____ şi _____
- insuficient.....dacă ar fi între _____ şi _____
- mai mult decît insuficient dacă ar fi între _____ şi _____
- prost.....dacă ar fi între _____ şi _____
- foarte prost dacă ar fi sub_____".

Fiecărei evaluări verbale a bunăstării (excelent, bun, prost), îi este apoi asociat un nivel de utilizare *u*. Van Praag (1968) a demonstrat că funcţia individuală de utilizare asociată fiecărui nivel de venit *z* este bine estimată prin:

$$n(y) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \cdot \int_0^{\cdot} \frac{1}{t} \cdot e$$

unde N (μ, σ) este distribuţia normală cu media μ şi varianţa σ. Parametrii μ şi σ pot fi estimaţi pentru fiecare gospodărie în parte, asociind valori utilităţilor exprimate prin nivele de bunăstare „excelent", „bun", „prost" etc. după cum urmează: u(Zexcelent=0,999); u(Zbun=0,888);.....; u(Zfoarte prost=0,111), unde u(zi) este gradul de utilitate asociat nivelului de bunăstare *i* asigurat de nivelul minimal *zi* declarat de capul de familie. (Se obţine astfel pentru fiecare gospodărie în parte un sistem de 9 ecuaţii integrale avînd drept necunoscute μ şi σ...).

Avantajele sunt cele asociate metodei subiective de estimare a sărăciei. Se adaogă în plus, faptul că LPL evită eroarea de a ignora tendinţa de substituire de către indivizi a unor bunuri cu altele (aşa cum o fac metodele bazate pe estimarea de praguri alimentare) „fundamentarea sa teoretică clară", „simplitudinea" (van Praag, Spit, van der Stadt - 1982). Comparînd LPL cu SPL şi cu metoda CSP, Carel Van de Bosch (1993) remarcă faptul că metoda LPL este mai potrivită pentru comparaţii internaţionale, fiind mai puţin sensibilă la fluctuaţiile de traducere, scala utilizată pentru întrebarea de evaluare a venitului fiind mai lungă.

Principalul avantaj rezidă totuşi în atribuirea opiniilor capului de familie întregii familii / gospodării, ca şi în riscurile impuse de eventualele erori de eşantionare, cu efecte directe asupra estimării patternurilor utilizaţi în cadrul calculului venitului de prag. Pe de altă parte intervine şi subiectivitatea stabilirii nivelului de utilitate ce determină acest prag. Karteyn, Kooremah şi Willemse (1988) sesizau şi dificultăţile legate de non-răspunsuri, acestea reducînd numărul de cazuri la aproape 70 % şi diminuînd fidelitatea estimărilor asupra pragurilor de sărăcie.

O critică adusă metodei şi şcolii de la Leyden în general este cea legată de ambiguitatea unităţii de analiză utilizate, individul, familia şi gospodăria fiind adeseori confundate, fără a se oferi vreo justificare teoretică sau empirică (Hartog, 1988). Exceptînd dezvoltările pentru Europa ale şcolii de la Leyden, metoda este folosită arareori, probabil şi datorită complexităţii sale.

Autoevaluarea venitului minim necesar

Autoevaluarea venitului minim necesar (respondent's minimum income) reprezintă metoda subiectivă standard de măsurare a pragurilor de sărăcie (subjective poverty line - SPL). La baza metodei stă interogarea capilor de familie asupra venitului minim pe care îl consideră a fi necesar pentru a satisface nevoile familiei. Nivelul de venit declarat tinde să crească pe măsură ce venitul curent al familiei creşte. Pentru fiecare tip de familie, este considerat drept prag de sărăcie acel nivel de venit pentru care venitul minim necesar declarat egalează venitul curent al familiei.

Metoda a fost elaborată în anii 70, în paralel cu pragul de sărăcie Leyden. Colectivul de cercetare de la Universitatea Leyden este cel ce i-a precizat valenţele (Goedhart şi alţii, 1977).

În formarea sa clasică, întrebarea folosită este următoarea: „Am vrea să ştim ce venit net al familiei ar fi, în condiţiile dvs., minimul dvs. absolut. Cu alte cuvinte, care ar fi venitul minim ce ar asigura familiei dvs., satisfacerea nevoilor sale?" (Goedhart şi alţii, 1977, p. 510).

În europa, în afara membrilor şcolii de la Leyden, Bjorn Hallerod (1995) raportează date pentru Suedia. Analizele prezentate sugerează faptul că structura pe vîrste a familiei este mai puţin importantă decît mărimea ei, dar că regiunea şi caracteristicile acesteia (ca de exemplu costurile locuirii) sunt predictori importanţi pentru venitul minim autoestimat, consecinţa fiind cea a imperativului studierii sărăciei în comunităţi / societăţi omogene. În plus, notează Hallerod, relaţia dintre venitul minim autoestimat şi vîrsta capului gospodăriei este una pătratică, cele două crescînd pînă la vîrsta de 44 de ani, după aceea limită subiectivă de venit începe să scadă.

Avantajele şi dezavantajele metodei sunt cele caracteristice metodelor subiective de măsurare a sărăciei cu accent pe simplitatea metodei: întreaga şi complicata baterie de întrebări dedicată înregistrării bugetelor de familie este înlocuită de doar cîţiva itemi, uşor de consemnat într-un chestionar. Faptul că, aşa cum sugerează p ecuaţia de regresie, indivizii apreciază minimul necesar în

funcţie de venitul lor curent are două consecinţe majore. Pede o parte, aşa cum remarcă Goedhart şi ceilalţi (1977), politicienii, ca şi aşa numitul „cetăţean reprezentativ", sunt rareori capabili să realizeze o estimare precisă a pragurilor de sărăcie. nefiind în situaţia de a fi săraci, aceştea vor avea tendinţa fie de a subestima pragurile de sărăcie, fie de a le aprecia ca fiind mai înalte. Pe de altă parte, sunt implicaţiile asupra elaborării coşului nealimentar de produse în cadrul metodei normative. Apelul la experţi este în acest caz riscant datorită aceleiaşi tendinţe de evaluare eronată a pragurilor în funcţie de venitul individual. Singura situaţie în care coşul nealimentar poate fi corect estimat este cea în care experţii sunt ei însuşi plasaţi chiar pe nivelul venitului de prag, dar acest lucru presupune cunoaşterea a priori a pragului de sărăcie!

4.5 Metoda normativă de estimare a sărăciei

Metoda normativă este una dintre metodele de estimare a sărăciei pe baza bugetelor de familie, orientare iniţiată de către B. Rowntree prin studiile sale York (1901). Metoda normativă operează cu conceptul de *sărăcie absolută / subzistenţă* şi are la bază construirea unui coş de *bunuri şi servicii* care să permită acoperirea *nevoilor umane fundamentale*. Cheltuielile aferente achiziţionării coşului de bunuri şi servicii reprezintă pragul de sărăcie absolută. Orice individ sau gospodărie cu un venit / cheltuieli de consum mai mici decît pragul de sărăcie absolută se află în situaţia sărăciei.

Persoanele sărace sunt cele „ale căror venituri totale sunt insuficiente pentru obţinerea bunurilor esenţiale care le permit menţinerea sănătăţii pur fizice". (Rowntree 1951) Dificultăţile conceptuale şi metodologice majore, precum şi polemicile cele mai aprinse se referă la selectarea necesităţilor minime şi evaluarea cantitativă a acestora. În cadrul aceleiaşi societăţi la momente diferite de timp, funcţie de evoluţia normelor sociale, culturale, religioase şi economice ale ţării necesităţile minime evoluează de asemenea. Nevoia de adaptare permanentă a metodologiei la evoluţiile societăţii studiate este bine ilustrată de seria de studii realizate de către Rowntree în anii 1890, anii 30 şi apoi în 50. metoda utilizată a fost în permanenţă cea normativă, dar componenţa coşului în baza căruia a fost stabilit pragul de sărăcie a fost schimbat de la o cercetare la alta, incluzînd un număr tot mai mare de produse şi servicii care nu se referă la supravieţuirea fizică, ci la participarea socială.

Metoda TFR (Totally Fuzzy and Relative) de estimare a sărăciei

Metoda TFR face parte din familia metodologiilor de estimare multidimensională a sărăciei, orientare iniţiată de către P. Townsend prin metoda deprivării relative (1979). Autorii acestei metode sunt o echipă de cercetători italieni de la Universitatea din Siena – B. Cheli, G. Ghelini, A. Lemmi, N. Pannuzi. Intenţia declarată a autorilor a fost aceea de a elabora o metodă de estimare a sărăciei în ţările în tranziţie, prin utilizarea unui set multidimensional de indicatori care vizează „sărăcia economică şi socială", şi nu doar „sărăcia economică" raportată la cheltuieli sau venituri. Pentru prima oară, metoda

TFR a fost aplicată pe cazul Poloniei, pe baza datelor din bugetele de familie (Measuring Poverty in the Countries in Transition via TFR Method: The case of Poland 1990 – 1991, from Statistics in Transition, September 1994, Vol. I, No. 5, p. 596).

Caracterul „total vag" al metodei TFR provine din faptul că identificarea populaţiei aflate în situaţia de sărăcie nu utilizează pragul de sărăcie. aşa cum subliniază autorii metodei TFR, împărţirea populaţiei în săraci şi non-săraci prin trasarea unui prag de sărăcie (oricare ar fi acesta) semnifică definirea sărăciei drept atribut ce caracterizează situaţia unui individ în termeni de prezenţă sau absenţă. În realitate, sărăcia nu este un atribut prezent sau absent, căci sărăcia se manifestă în diferite sfere ale vieţii (sărăcia capitalului uman, sărăcia economică, excludere socială, etc.) iar orice individ este mai mult sau mai puţin sărac în una sau mai multe sfere ale vieţii. Deci, sărăcia trebuie concepută ca un predicat „vag" care să arate gradele de manifestare ale fenomenului multidimensional de sărăcie.

Sărăcia nu poate fi privită ca fiind unidimensională, deci înşiruirea populaţiei pe o unică axă fie aceasta de venituri, fie de cheltuieli este neadecvată realităţii. Cu precădere în societăţile aflate în perioade de schimbări profunde, aşa cum este tranziţia post-comunistă, evaluarea gradului de sărăcie trebuie realizată separat pentru diferite sfere ale vieţii, în concordanţă cu contextul specific ai societăţii studiate. În vederea adecvării metodei la contextul studiat metoda TFR operează cu conceptul de sărăcie relativă. Indicii sintetici de evaluare a sărăciei sunt determinaţi în conformitate cu distribuţiile la nivelul eşantionului ale indicatorilor consideraţi, ceea ce acordă metodei TFR caracterul său „total relativ".

În concluzie, în această linie teoretică, mulţimea săracilor nu poate fi clar determinată, iar a studia sărăcia presupune a stabili gradul de apartenenţă a oricărei unităţi statistice (gospodărie, individ) la mulţimea vagă a săracilor. Metoda TFR indică măsura în care diferitele caracteristici ale sărăciei sunt răspîndite la nivelul unei populaţii, sau la nivelul unui anume segment al acesteia. Tehnic, starea fiecărei gospodării se determină pe baza unui vector ale cărui variabile sunt setul de indicatori / caracteristici considerat. Mulţimea vagă a săracilor se determină prin construirea unei funcţii de apartenenţă şi stabilirea valorii acestei funcţii pentru fiecare gospodărie. Valoarea funcţiei de apartenenţă a unei gospodării la mulţimea vagă a săracilor este calculată ca medie ponderată (ponderi stabilite funcţie de distribuţiile din eşantion) a valorilor unei funcţii de frecvenţă ataşate fiecărei caracteristici şi gospodării avute în vedere. Funcţia de apartenenţă a unei gospodării ia valoari în intervalul [0 , 1]. Valoarea 0 indică faptul că gospodăria nu aparţine mulţimii vagi a săracilor, în timp ce valoarea 1 arată că gospodăria aparţine în totalitate acesteia, adică referitor la toate caracteristicile considerate.

Gradul de apartenenţă la mulţimea săracilor este stabilit prin utilizarea a două seturi de indicatori, care reprezintă fie cauze, fie efecte ale sărăciei în contextul social dat. Indicatorii – cauză reprezintă „măsuri ale expunerii la riscul de sărăcie", deci indicatorii de risc care sunt stabiliţi în funcţie de specificul societăţii studiate. Indicatorii – efect reflectă „ măsura individuală sau colectivă în care anumite nevoi nu sunt satisfăcute", exprimînd starea obiectivă şi subiectivă de sărăcie / bunăstare la momentul cercetării. Autorii metodei TFR au utilizat pentru studiile pe Polonia următoarele grupe de indicatori – efect: condiţiile de locuit, posesia de bunuri de folosinţă îndelungată, cheltuielile totale de consum şi aprecierea subiectivă a situaţiei gospodăriei.

4.6 Metoda Orshansky

Metoda Orshansky de măsurare a sărăciei are la bază stabilirea unui prag standard fundat pe estimarea nevoilor minime de consum ale unei familii. Acest standard a fost propus de Mollie Orshansky în 1964 (Orshansky, 1963, 1965), iar ulterior a fost ajustat periodic pentru a reflecte schimbările preţuri înregistrate în timp, însă s-a ajustat destul de puţin funcţie de orice alte posibile surse de schimbare a structurii nevoilor (nu s-a luat în considerare posibila variaţie a nevoilor, considerîndu-se că acestea sunt constante). Standardul / pragul stabilit de Orshansky lua în considerare nevoile alimentare de bază / primare ale unei familii, ajustîndu-se doar grosier cu alte diferenţe / patternuri de consum înregistrate de familii de tipuri diferite (numărul de membri, structuri de vîrste, sex, etc.). În ciuda unor deficienţe (vizibile ulterior), acest prag original dezvoltat de Orshansky a adus îmbunătăţiri semnificative asupra altor praguri dezvoltate la sfîrşitul anilor 50 începutul anilor 60 (de exemplu pragul dezvoltat de Robert J. Lampman – Lampman R. J., 1959).

Orshansky a pornit de la necesitatea unei noi estimări asupra nevoilor umane de bază, dar care să aibă un suport ştiinţific. În acest sens ea a utilizat standardul minim de consum alimentar dezvoltat de departamentul pentru Agricultură al SUA, precum şi datele unui studiu realizat de acest departament, referitoare la ponderea produselor alimentare în bugetele familiale, ceea ce a asigurat acestui nou prag (cel puţin) aparenţa unei susţineri ştiinţifice (Orshansky, 1965).

Estimarea numărului de săraci conform acestui nou prag s-a dovedit a fi foarte apropiat de estimarea existentă atunci, estimarea efectuată de concil ef Economic Advisors (CEA) al SUA, dar care utilizase o metodă mai puţin sofisticată şi mai puţin „ştiinţifică", (Ruggles, 1990) de stabilire a pragului, deoarece nu ţinea cont de mărimea familiei. Drept urmare pragul Orshansky a întrunit o largă acceptare politică.

În esenţă, pragul Orshansky (adoptat de către Administraţia Securităţii Sociale din SUA sub numele de *Indexul Sărăciei* – Zamfir E. 1995) avea la bază „bunurile şi serviciile care asigură un nivel de subzistenţă", pornind de la structura determinată a consumului la un moment dat (şi avînd deci o

configuraţie relativă). Pragul se baza pe standardele minime de consum alimentar ale unor familii de diferite tipuri, şi de observaţia empirică potrivit căreia o familie medie / tipică, cheltuie pentru necesarul alimentar lunar aproximativ o treime din bugetul familiei. Drept urmare, pragul de sărăcie reprezintă *nivelul cheltuielilor alimentare multiplicate cu 3*. după cum arată Zamfitr E. (1995) „cheltuielile alimentare sunt determinate nu pe baza unei reţete elaborate de nutriţionişti [...] ci pe baza unor anchete cu privire la „patternurile" culturale de consum".

4.7 Metoda CSP de măsurare a sărăciei subiective

Metoda a fost dezvoltată în cadrul Centrului de Politici Sociale (CSP) a Universităţii din Antwerp de către Herman Deleek şi colaboratorii săi. Ea reprezintă o combinaţie între aprecierea „securităţii subiective a subzistenţei" şi autoestimarea venitului minim propusă la Universitatea din Leyden (LPL).

Pentru aprecierea securităţii subzistenţei, se apelează la o întrebare similară standardului subiectiv de viaţă, însă scala are 6 nivele: „Cu venitul lunar curent al gospodăriei dvs. vă descurcaţi: 1. cu mare dificultate; 2. cu dificultate; 3. cu unele dificultăţi; 4. destul de uşor; 5. uşor; 6. foarte uşor". O întrebare similară celei propuse de către şcoala de la Leyden este utilizată pentru autoestimarea venitului minim necesar unui trai decent.

Ipoteza de la care pleacă metoda este aceea că gospodăriile care se autoetichetează cu scorul 3 (se descurcă cu unele dificultăţi) sunt cele aflate în jurul pragului de sărăcie. pentru aceste gospodării se stabileşte un aşa numit „venit minim", egal fie cu venitul minim autoestimat, fie cu venitul gospodăriei dacă acesta este mai mic.

Sunt diferite tipuri de gospodării în funcţie de structura lor (numărul persoanelor active, cel al persoanelor în vîrstă şi cel al copiilor). Pentru fiecare astfel de tip este calcultaă o medie a „venitului minim". Cazurile extreme, cu un „venit minim" care se abate cu mai mult de două abateri standard de la medie sunt excluse. O nouă medie este apoi calculată aceasta definind pragul subiectiv de sărăcie.Metoda a fost utilizată în Uniunea Europeană, Deleek şi colaboratorii săi (1992) raportînd rezultatele pentru un grup de şapte ţări (Belgia, Olanda, Luxemburg, Irlanda, Franţa şi Grecia). Pragurile raportate pe tipuri de gospodării sunt similare celor produse prin metoda autoestimării venitului minim necesar (SPL) şi mai ridicate decît pragurile relative. Măsuri avînd la bază asumpţii asemănătoare sunt sugerate de Cătălin Zamfir (coord., 1995 – în analiza standardului subiectiv de viaţă) şi Steffan Dubnoff (1985).

Metoda cetăţeanului reprezentativ

Variantă a măsurării sărăciei prin metode subiective în care indivizii sunt rugaţi să îşi expună reprezentările asupra necesităţilor unor familiii ipotetice, urmînd ca ulterior agregarea opiniilor să

conducă la alcătuirea de coşuri de bunuri necesare şi/sau praguri de venit. Lee Rainwater (1974) sugerează o astfel de metodă directă de estimare a sărăciei.

Sarcini de muncă individuală:

1. *Argumentați necesitatea studierii standartului subiectiv de viață.*
2. *Realizați un coş minim necesar pentru propria familie.*
1. *Scrieți un eseu de maxim 2 pagini cu genericul , Sărăcia, ca şi frumuseţea, stă în ochii posesorului,*
2. *Propuneți 7 întrebări ce pot fi utilizate în măsurarea sărăciei subiective.*

Tema 5. Profilul sărăciei în Republica Moldova

Obiective:

1. Analizarea trăsăturilor principale ale sărăciei în RM;

2. Identificarea indicatorilor şi dinamicii sărăciei;

3. Analizarea interdependenței dintre sărăcie şi inegalitate.

5.1.Trăsăturile principale ale sărăciei în RM

Micşorarea volumului producţiei naţionale a investiţilor, ocupări forţei de muncă şi a veniturilor reale ale populaţiei în perioada anilor 90 a fost însoţită de creşterea sărăciei pe tot parcursul acestor ani, studiile efectuate în baza datelor Cercetări Bugetului Gospodăriilor Casnice, demonstrează că sărăcia în RM are aceleaşi caracteristici ca în alte ţări din regiune. La fel ca şi multe ţări aflate în tranziţie, sărăcia este un fenomen multidimensional care se constituie din:

- Nivelul redus de venituri;
- Alimentaţie insuficientă sau calitate proastă;
- Stare precară a sănătăţii;
- Acces limitat la educaţie;
- Participare limitată la luarea deciziilor;
- Lipsa mijloacelor de abilitare persoanelor, reflectă în posibilitatea de a influienţa propriul nivel de trai.

Datorită situaţiei geografice şi geopolitice, RM are trăsături specifice care amplifică vulnerabilitatea ei la sărăcie – criza economică regională, calamităţile naturale, în special secetele, instabilitatea politică şi socială, separatismul teritorial, combinare cu frica pentru viitor care îşi au originea în evenimentele recente din istoria ţări.

Sărăcia în RM afectează nu doar categoriile tradiţional vulnerabile ale populaţiei, cum ar fi persoanele cu calificări educaţionale scăzute sau necalificate, persoanele aflate în şomaj, îndelungat sau angajate doar periodic, inclusiv cei apţi de muncă, calificaţi şi sănătoşi.

În ţară persistă sărăcia infantilă, în special în zonele rurale unde patru din zece copii sub vârsta de zece ani trăiesc în sărăcie extremă. Sărăcia extremă este foarte larg răspândită în familiile mari cu mulţi copii, atât în mediul rural cât şi în cel urban. Printre cei care trăiesc într-o sărăcie persistentă sunt şi copii lăsaţi fără îngrijire părintească ca rezultat al emigrări părinţilor lor în căutarea unui loc de muncă.

5.2. Măsurarea sărăciei în RM

În studiul efectuat de către Uniunea de monitorizare a Sărăciei şi Politicilor (UMSP) indicatorul principal al bunăstării societăţi este consumul pe persoană : o persoană este considerată săracă dacă

consumul său scade sub nivelul pragului sărăciei. O astfel de persoană este identificată pe baza cheltuielilor de consum pe adult echivalent. Dacă valoarea unui astfel de consum „echivalent" scade mai jos decăt cea a pragului sărăciei, această gospodăriei se consideră a fi în sărăcie, iar membri ei sunt consideraţi săraci.

Metodele subiective şi participative de evaluare a sărăciei , bazate pe auto-aprecierile nivelului bunăstării, joacă un rol cheie în înţelegerea situaţiei sărăciei. Pragul subiectiv al sărăciei a fost estimat folosind auto-evaluările stări materiale, precum şi sumei de bani necesare pentru a scoate la capăt .

*Indicatori utilizaţi în studiul sărăciei,*Grupul de indicatori FGT (Foster-Greer-Thorbecke)ai sărăciei (rata profunzimea şi severitatea sărăciei) este utilizat pentru a caracteriza starea sărăcie din ţară şi grupurile principale ale populaţiei. Sărăcia este evaluată anual în baza datelor Cercetări Bugetului Gospodăriilor Casnice.

Pentru ca politicile de reducere a sărăciei să fie eficiente este necesar de a dispune de informaţi exacte şi depline cu privire la particularităţile ei, adică numărul, compoziţia şi situaţia social-economică a populaţiei sărace. În acest scop se efectuează monitorizarea sărăciei care permite identificarea părţi sărace a populaţiei prin intermediul aplicări unui criteriu special – *pragul sărăciei.*

În RM deocamdată nu este aprobat pragul oficial al sărăciei şi metodica sa de calcul. În prezent există trei surse principale de informaţi cu privire la sărăcie:

-Departamentul Statistică şi Sociologie

-Banca Mondială

- Uniunea de monitorizare a Sărăciei şi Politicilor

Departamentul Statistică şi sociologie-pragul sărăciei se determină ca expresia bănească a consumului minim necesar de produse alimentare,serviciilor şi mărfurilor necesare de bază. El defineşte pragul sărăciei drept ½ din minimul de existenţă, calculul căruia se efectuează în conformitate cu regulamentul şi interacţiunea aprobate oficial. Populaţia săracă este identificată drept populaţia cu un venit disponibil ce nu depăşeşte ½ din minimul de existenţă.

Specialişti Bănci Mondiale şi ai UMSP calculează pragul sărăciei, reieşind din cheltuielile de consum reale ale gospodăriilor casnice şi nu din veniturile lor. În condiţiile unei economi agrare, cu mari oscilaţi sezoniere ale veniturilor gospodăriilor casnice rurale, precum şi cu un sector neoficial semnificativ, evaluarea sărăciei după nivelul cheltuielilor de consum este de preferat celei după nivelul veniturilor.

Calcularea pragului sărăciei se efectuează în două etape:

1.Se determină volumul cheltuielilor la produsele alimentare, care asigură consumul zilnic necesar de cablori. a calculată a cheltuielilor în expresie bănească reprezintă aşa numitul prag extrem al sărăciei.

2.Se determină volumul real al cheltuielilor necesare ale celor mai puţin asigurate gospodări casnice, o parte din care se adaugă la cheltuielile minime necesare pentru produsele alimentare. În consecinţă se determină pragul sărăciei care fixiază nivelul minim necesar al cheltuielilor la produsele alimentare, mărfurile nealimentare şi servici.

În pofida unor diferenţe în metodica de calculare a pragului sărăciei, tendinţele şi principalele rezultate obţinute sunt compatibile, atât în ceea ce priveşte identificarea grupurilor principale ale sărăciei şi a celor care se confruntă cu relativ cel mai mare risc de a deveni săraci:

1.Extinderea, profunzimea şi severitatea sărăciei sânt strâns legate de dinamica economiei.

2.Din punctul de vedere geografic, majoritatea săracilor trăiesc în zonele rurale- şi asocierea gospodăriilor casnice cu sectorul agricol sporeşte riscul sărăciei. Însă populaţia urbană care locuieşte în oraşe mici se confruntă cu relativ cu cel mai mare de a deveni săraci.

Pentru diagnosticarea mai precisă a sărăciei este necesară soluţionarea a două probleme principale.

1.Problemă- *ameliorarea substanţială a bazei de date, ceea ce va necesita* :

-efectuarea recensământului populaţiei;

-ameliorarea calităţi completări jurnalelor şi anchetelor respondenţilor;

-evidenţa completă a consumului, efectuată de gospodările casnice din rezervele acumulate anterior.

2.Problemă -*necesitatea aprobări metodici oficiale de calcul a pragului sărăciei şi identificarea populaţiei sărace. Ameliorarea diagnosticări sărăciei va permite identificarea unor politici sociale mai explicite şi mai durabile*

5.3. Indicatori şi dinamica sărăciei

În condiţiile relansări economice şi creşteri veniturilor reale ale populaţiei în ani 2001-2002 s-au ameliorat indicatori de bază ai sărăciei – readucerea nivelului ei şi severităţii sale.

În pofida prognozelor pesimiste, în 2016 economia țării a avansat cu 4,3%. Totuși, creșterea a fost determinată de factori conjuncturali. După declinul cu 0,4% din anul 2015, economia Republicii Moldova a înregistrat o ascensiune în 2016, iar dinamica pozitivă a fost asigurată de evoluția agriculturii. Valoarea adăugată în sectorul agricol a crescut cu 18%, rezultat ce a contribuit la majorarea cu 2,2% a PIB-ului.

În același timp, dinamica altor ramuri economice a fost lentă. Valoarea adăugată brută (VAB) creată în sectoarele neagricole a crescut cu 2,8%, iar contribuția acestora la avansarea PIB-ului a fost de 2%. Totuși, evoluția pozitivă din agricultură nu are un caracter durabil. Creșterea s-a datorat efectului

recuperator și bazei de comparație joase din 2015, când ramura s-a contractat cu 13,4% ca urmare a condițiilor climateric nefaste. Totuși, este puțin probabil ca factorii ce au favorizat creșterea semnificativă a sectorului agricol în 2016 să se mențină de la an la an. Analiza PIB-ului prin prisma cheltuielilor evidențiază influența semnificativă a variației stocurilor asupra creșterii.

Datorită unui an agricol bun, volumul stocurilor a sporit și a contribuit la majorarea PIB-ului cu 2,3%. De asemenea, majorarea exportului de bunuri cu 8,5% a fost determinată parțial de sporirea producției agricole. Totodată, un aspect îngrijorător care a influențat negativ creșterea și asupra căruia trebuie să atragem atenția ține de reducerea activității investiționale. Astfel, formarea brută de capital fix s-a diminuat cu 2,8% în 2016. Descreșterea a fost cauzată atât de scăderea, cu 35,8%, a Economia investițiilor finanțate din surse bugetare, cât și de diminuarea cu 10,7% a investițiilor nebugetare. Evoluțiile din prima jumătate a anului 2017 sunt incerte, însă există premise ca majorarea anuală a PIB-ului să atingă nivelul de 3%. În semestrul I din 2017, economia a avansat lent, cu 2,8% față de aceeași perioadă a anului precedent (f-a-p). De asemenea, în mai multe sectoare se atestă o dinamică anostă sau chiar evoluții negative.

Astfel, producția industrială a crescut cu doar 0,6% f-a-p în ianuarie-iulie 2017, iar în agricultura s-a redus cu 5% f-ap în ianuarie-iunie 2017. Comprimarea sectorului agricol a fost determinată de scăderea accentuată a producției vegetale, cu 28,4% f-a-p, situație provocată de întârzierea campaniei de recoltare, ca urmare a condițiilor climaterice nefavorabile din primăvara anului 201710. În pofida acestor evoluții, în 2017 există premise pentru o creștere cu 3% a PIB-ului. Factorii ce determină consumul gospodăriilor cunosc o evoluție pozitivă. În semestrul I din 2017 salariul real a crescut cu 6,2% f-a-p. Modificarea remiterilor, la fel, a avut un impact benefic asupra consumului. Astfel, în lunile ianuarie-iunie 2017, transferurile bănești de peste hotare, exprimate în USD - un indicator proxy pentru influxul de remiteri – s-au majorat cu 9,7% f-a-p. Este o mărire ce a depășit efectul cumulat al întăririi MDL (în ianuarie-iunie 2017, cursul MDL/USD s-a întărit cu aproximativ 3% f-a-p) și al creșterii prețurilor (în ianuarie-iunie 2017 s-a atestat o scumpire cu 5,7% f-a-p).

Totodată, deși în semestrul I din 2017 investițiile publice s-au mărit cu 41,2% f-a-p, formarea de capital nou a crescut lent cu 2,5% f-a-p. Aceasta deși, de obicei, în trimestrul I și II ponderea investițiilor publice în totalul investițiilor este mică, iar pe parcursul anului această cotă se majorează și, implicit, se mărește contribuția creșterii investițiilor publice asupra sporirii investițiilor totale.

Reducerea finanțării externe ar putea determina condiții bugetare mai austere și scăderea investițiilor publice. De asemenea, intensificarea retoricii anti-UE și, în special, amplificarea mesajului privind necesitatea de a denunța Acordul de Asociere cu UE, care vine constant din partea unor forțe

parlamentare și a instituției prezidențiale doar consolidează starea de confuzie printre agenții economici. Companiile sunt în expectativă și, cel mai probabil, până la alegerile parlamentare din 2018 nu se vor lansa în noi proiecte, fapt ce va conduce la prelungirea reculului investițional al sectorului privat. Totuși, cel mai dramatic scenariu pentru viitorul Republicii Moldova îl reprezintă posibila denunțare a Acordului de Asociere. Această ipoteză poate să se realizeze, dacă forțele politice anti-UE ar putea prelua puterea în cadrul scrutinului din 2018. Denunțarea Acordului de Asociere va avea urmări dramatice pentru economia țării.

Cea mai dură lovitură o va resimți sectorul privat, deoarece un asemenea pas va reduce accesul companiilor moldovenești pe o piață ce reprezintă destinația pentru aproximativ 2/3 din exporturile Republicii Moldova. Injectarea fondurilor externe - în special din partea UE – se va diminua simțitor, iar surse alternative de finanțare puțin probabil că vor fi identificate.

Amiliorarea situaţiei se datorează nu doar dezvoltări economiei, ci şi creşteri considerabile a migraţiei de muncă şi, respectiv, transferurilor băneşti de peste hotare, ceea ce a sporit veniturile şi cheltuielilor de consum ale populaţiei. Conform indiciilor Sistemului Conturilor Naţionale, veniturile obţinute din migraţiunea de muncă au crescut în 2002 din 3,2 ori faţă de 1997, în timp ce volumul nominal al fondului de salarii – de 2.4 ori.

În perioada 1999-2002 nivelul sărăciei, conform datelor Băncii Mondiale, s-a redus cu 32%, iar conform datelor UMSP- cu 45%. Conform ambelor surse, ponderea populaţiei sărace în 2002 a constituit mai puţin de 50%, în timp ce în 1999 depăşea 70%. În conformitate cu UMSP, sărăcia extremă, adică numărul şi ponderea familiilor şi a cetăţenilor aflaţi într-o situaţie extrem de dificilă, ce suportă privaţiuni deosebite, s-a micşorat de 2 ori. S-a diminuat considerabil profunzimea şi severitatea sărăciei. Situaţia celor săraci în 2002 a continuat să fie dificilă, dar nu atât de dramatică ca în anul 1999. Inegalitatea, în percepţia populaţiei sărace, este componenta principală a fenomenului sărăciei. Implementarea a câteva măsuri de piaţă – cum ar fi liberalizarea preţurilor şi extragerea subsidiilor – precum şi criza economică din anii 90 au fost însoţite de creşterea inegalitate. Alţi factori ai intensificării inegalităţii au fost privatizarea în masă şi distribuirea proprietăţii, reducerea gradului de ocupare a forţei de muncă şi a numărului angajaţilor, creşterea diferenţierii în remunerarea muncii, diminuarea rolului statului în distribuirea resurselor, apariţia unei clase de întreprinzători şi auto-angajaţi, creşterea sectorului neformat şi a corupţiei, deficienţele politicilor sociale şi degradarea economiilor regionale.

Inegalitatea în venituri, exprimată prin coeficientul Gini, a crescut din 1990 şi a atins 0,44 la sfârşitul anilor 90. Problema inegalităţii veniturilor se agravează prin faptul că populaţia mai puţin

asigurată primeşte o parte considerabilă a venitului nu în expresie bănească, ci în natură. În consecinţă accesul populaţiei sărace la mărfuri şi servicii este limitat.

Programele statale de asistenţă socială şi susţinere a populaţiei nu au, deocamdată, un impact pozitiv asupra reducerii inegalităţii din cauza orientării inadecvate a acestor programe. Pentru limitarea extinderii sărăciei şi reducerea inegalităţii, este necesar de a efectua redistribuirea asistenţei sociale şi a rezultatelor dezvoltării economice în favoarea săracilor.

Profilul şi principalele cauze ale sărăciei.

Profilul sărăciei în Moldova corespunde în multe privinţe profilului sărăciei din alte ţări cu economia în tranziţie. El este condiţionat într-o măsură considerabilă de factori economici şi, parţial, demografici, principalii dintre care sînt productivitatea scăzută a muncii în sectorul agrar, dezvoltarea insuficientă a economiilor regionale, numărul în creştere al persoanelor întreţinute pe seama populaţiei active din cauza şomajului în masă şi a îmbătrânirii populaţiei, pensiile şi subvenţiile sociale mici, diferenţierea considerabilă a salariilor în diferite sectoare ale economiei.

Sărăcia este răspândită neuniform printre locuitorii oraşelor mari şi mici şi ai localităţilor rurale. Conform datelor UMSP, cel mai mare nivel al sărăciei se înregistrează în oraşele mici(53,2%), un nivel mai mic în localităţile rurale (45,1%) şi cel mai mic în oraşele mari (16,5%). Această diferenţiere teritorială a nivelului sărăciei este condiţionată, în principal, de starea economiei în oraşele mari şi mici şi în localităţile rurale. În perioada crizei economice, cel mai mult a avut de suferit economia oraşelor mici. Majoritatea dintre ele erau mono structurale şi depindeau de activitatea unui număr mic de întreprinderi ce se aflau pe teritoriul lor.

Extinderea sărăciei în localităţile rurale este determinată de declinul comerţului în preţuri relative la produsele agricole şi neagricole, creată ca urmare a liberalizării preţurilor şi de productivitatea relativ scăzută a muncii şi de veniturile mici ale angajaţilor.

Totodată în toate grupele de vârstă ale copiilor (pînă la 5 ani, 5-9 ani, 10-14 ani, 15-18 ani) incidenţa sărăcia este mai înaltă decît în medie pe locuitorii ţării. Cu cît mai mulţi copii sînt în familie, cu atât mai mare este riscul de a nimeri în categoria celor săraci. Sărăcia este răspândită, în special, în rândul copiilor din localităţile rurale 50% şi este determinată de numărul mai mare de membri şi de veniturile relativ mici ale gospodăriilor casnice rurale.

Este înaltă ponderea sărăciei printre persoanele în etate ce depăşesc vîrsta de 60 ani(43,7%), 70-75 ani-46,9% şi mai în vârstă de 75 ani – 52,1%. Cauza principală a sărăciei persoanelor în etate este volumul mic al pensiei, care în 2002 a constituit 29,9% din minimul de existenţă oficial şi 21.5% din salariul mediu lunar.

Nivelul scăzut al pensiilor, indemnizaţiilor sociale şi al compensaţiilor provoacă extinderea substanţială a sărăciei în rândul gospodăriilor casnice, a căror sursă principală de venituri sînt transferurile sociale. În stare de sărăcie se află mai mult de jumătate dintre şomeri – 54,5% şi o parte considerabilă dintre angajaţii sezonieri – 46.5%. Pierderea locului de muncă este legată de riscul foarte înalt de a nimeri în categoria celor săraci. Şomajul pe scară largă şi ocuparea parţială, temporară sînt unele din cauzele principale ale nivelului înalt al sărăciei în ansamblu pe ţară.

Ca şi în multe alte ţări cu un sector agrar important, în Moldova sărăcia este destul de răspândită în rândul angajaţilor din agricultură – 56% şi al fermierilor – 47.3%, din cauza nivelului scăzut al veniturilor obţinute din activitatea agricolă.

Bunăstarea se află în dependenţă puternică de nivelul educaţiei. Nivelul sărăciei în rîndul gospodăriilor casnice, capul cărora este o persoană cu studii medii incomplete, constituie 49,4%, iar pentru cei fără studii – 59,2%.

Republica Moldova se clasează pe poziția 107 din 188 de țări și teritorii, conform Indicelui Dezvoltării Umane (IDU). Valoarea de 0,699 plasează țara noastră în topul categoriei de dezvoltare umană medie. În clasamentul IDU pentru 2016, din țările din Europa și Asia Centrală, Turkmenistanul și Uzbekistanul care s-au clasat pe locul 111 și respectiv 105, sunt cele mai apropiate de Republica Moldova, inclusiv și după mărimea populației. Raportul de Dezvoltare Umană 2016 a fost lansat la Stockholm de Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD). Între 1990 și 2015, valoarea IDU a Republicii Moldova a crescut de la 0,652 la 0,699, înregistrând o creștere de 7,2 la sută. În această perioadă, speranța de viață la naștere a crescut cu 4,1 ani, numărul mediu de ani de școlarizare a crescut cu 3,9 ani și speranța de viață școlară a scăzut cu 0,2 ani. Venitul național brut al Republicii Moldova pe cap de locuitor a scăzut cu circa 23,8% între 1990 și 2015. Raportul Dezvoltării Umane măsoară, de asemenea și inegalitățile. Coeficientul Inegalității Umane pentru Republica Moldova este egal cu 10,1 la sută, în timp ce media în regiunea Europei și Asiei Centrale este de 12,7 la sută. Indicele multidimensional al sărăciei pentru Republica Moldova este de 0,004. Cele mai recente date făcute publice în 2012 ne indică 44.000 de persoane (sau 1,2% din total populației) sunt săraci multidimensional, în timp ce 90.000 (sau 2,5% din total populației) trăiesc foarte aproape de limita sărăciei multidimensionale. Datele analizate relevă o potențială creștere a sărăciei în raport cu combustibilul, reieșind din faptul că prețurile la energie sunt în creștere, ceea ce pune presiune pe bugetele gospodăriilor casnice.

"Sărăcia este un fenomen complex și multidimensional și nu poate fi măsurată doar prin referința exclusivă la cheltuielile gospodăriilor. Prin urmare, este important să analizăm sărăcia prin luarea în considerare a suprapunerii deprivărilor pe 3 dimensiuni: educație, nivelul de trai și cel al

sănătății", a declarat Dumitru Vasilescu, manager de proiect PNUD Moldova, care a contribuit la Raportul de Dezvoltare Umană. În consecință, țara are nevoie, în afară de politici care vizează creșterea veniturilor și respectiv a cheltuielilor, de acces și servicii îmbunătățite în domeniul educației, sănătății și protecției sociale. Raportul Indicelui Dezvoltării Umane pentru femei față de bărbați pentru Republica Moldova este de 1,010: 0,702 pentru femei, în comparație cu 0,695 pentru bărbați. Această valoare plasează Republica Moldova în Grupul 1, care include țările cu egalitate sporită dintre femei și bărbați în ceea ce privește realizările dezvoltării umane.

Raportul, de asemenea, măsoară inegalitățile bazate pe gen în 3 dimensiuni: sănătatea reproductivă, abilitarea și activitatea economică. Indicele Inegalității Genurilor (IIG), de pierdere în dezvoltarea umană din cauza inegalității în realizări dintre femei și bărbați în cele trei dimensiuni IIG, este de 0,232 pentru Republica Moldova.

Raportul evidențiază faptul că modelul participativ de îmbunătățire a dezvoltării locale în Republica Moldova a funcționat atât de bine, încât a fost adoptat de 70 de orașe și comunități și 350.000 de moldoveni sunt implicați în îmbunătățirea dezvoltării locale. Mai mult de 10.000 de aleși locali, 80 la sută din totalul pe țară, au fost instruiți cum să implice membrii comunității și cum să gestioneze mai bine serviciile publice.

Noţiuni de sărăciei, indiferent de locul de trai şi de faptul dacă se consideră sau nu săraci, are un sens comun. Cel mai important criteriu al sărăciei sînt veniturile mici- 78,3% din respondenţi, al doilea criteriu al sărăciei după importanţă este starea şubredă a sănătăţii- 33,6%, al treilea criteriu – alimentaţia insuficientă – 29,9%. Pentru o parte considerabilă din respondenţi sărăcia se asociază, de asemenea cu condiţiile locative precare şi cu nivelul scăzut al securităţii economice.

Interpretarea sărăciei gospodăriilor casnice, care se consideră sărace, se bazează pe realităţile în care acestea se află. Nivelul scăzut al veniturilor a fost identificat drept cauză principală a sărăciei de către 68,6% din gospodăriile casnice de la oraş şi 73% din cele rurale. Deopotrivă cu înrăutăţirea sănătăţii membrilor familiei, pierderea locului de muncă şi imposibilitatea angajării au fost consideraţi drept factori de risc ai sărăciei.

Gospodăriile casnice ce se consideră sărace au o reacţie critică faţă de manifestările inegalităţii în societate. Această consideră că, în comparaţie cu 3-5 ani în urmă, inegalitatea în ţară s-a intensificat. Creşterea gradului de inegalitate în sfera distribuirii veniturilor băneşti a fost remarcată de 50% din respondenţii din oraşe şi localităţile rurale; în consumul produselor alimentare, condiţii locative, accesul la medicamente, studii- între 35% şi 48% în oraşe şi între 22% şi 43% - la sat.

Sarcini de muncă individuală:

1. *Argumentarea raționamentului „Bunăstarea se află în dependenţă puternică de nivelul educaţiei „*
2. *Realizați o comaparare a IDU din Republica Moldova cu cele europene.*

Tema 6. Repere concetuale prevind fenomenul de șomaj

Obiective:

1.Definirea şi caracterizarea fenomenului de şomaj;

2. Analizarea cauzelor de şomaj;

3. Argumentarea costurilor economice şi sociale ale şomajului.

6.1 Concept de somaj

Societatea din RM se confruntă cu schimbări, lente sau rapide, într-o mare varietate de compartimente, cum ar fi: proprietatea, mijloacele de muncă, modul şi stilul de viaţă etc. Deoarece, în trecut, aceste schimbări se produceau relativ lent, ele nu erau puternic resimţite de-a lungul unei generaţii. Secolul XX, respectiv ce-a de-a doua jumătate a acestuia, a fost caracterizat de o accelerare a acestor schimbări, în parte datorate dezvoltării industriei, astfel încât efectele pozitive dar şi cele negative ale acestora au fost resimţite mult mai puternic. Aceste efecte negative ale trecerii de la o economie centralizată la una de piaţă sunt definite în literatura de specialitate ca fiind costuri sociale. Costurile sociale ale tranziţiei la economia de piaţă sunt amplificate de schimbările impuse de integrarea în Uniunea Europeană.

Din perspectiva integrării şi pregătirea forţei de muncă trebuie să se alinieze cerinţelor impuse de modificările tehnologice rapide precum şi de calificările cerute de economiile statelor membre, pentru o bună mobilitate a forţei de muncă în interiorul Uniunii (Popescu, 1998)

A. Mihăilescu (1998), considera că studiul „naturii, structurii şi repartiţiei costurilor sociale în interiorul societăţii româneşti se află încă la început", fiind necesară adâncirea problematicii (Mihăiescu, 1988, p.19).

Aşa cum aminteam anterior consecinţele defavorabile ale acestor schimbări precum şi măsurile pe care le ia, la un moment dat, societatea pentru atenuarea lor, au fost sintetizate în sintagma „costuri sociale". Conceptul a primit, de-a lungul timpului, din partea diferitor autori, diverse definiţii mai mult sau mai puţin complete.

Astfel, academicianul N. N. Constantinescu (1992) considera următoarele: „costurile sociale se referă la ceea ce populaţia trebuie să suporte pentru ca ţara să treacă la economia de piaţă" (Constantinescu, 1992, p.25).

Această definiţie scoate în evidenţă cu precădere deteriorarea veniturilor şi scăderea puterii de cumpărare ale unei importante părţi a populaţiei. În volumul Economie politică, coord. prof. dr. N. Dobrotă, 1993, considera costurile sociale ca fiind „costuri ale reformei, ce pot fi sintetizate în contribuţia populaţiei, în renunţările pe care aceasta trebuie să le accepte în vederea clădirii unei economii de piaţă eficiente" (Dobrotă, 1993, p.610).

Definiţiile mai sus citate converg spre ideea că aceste costuri sociale afectează negativ condiţiile materiale de trai. O definire cuprinzătoare apare în Dicţionarul de sociologie, sub coordonarea prof. dr. Cătălin Zamfir şi Lazăr Vlăsceanu în 1993, care au surprins, în definirea conceptului de cost social, pe de-o parte resursele economice şi non-economice cheltuite pentru realizarea unei activităţi sociale precum şi efectele negative rezultate din activitatea socială (Zamfir, Vlăsceanu, 1993). Aceasta înseamnă că o definire completă trebuie să cuprindă atât deteriorările care au loc la nivelul condiţiilor materiale şi spirituale ale unei părţi din populaţie precum şi efortul, cu precădere financiar, făcut de către stat pentru a limita, pe cât posibil, aceste deteriorări. Poenaru şi Molnar (1992) definesc dimensiunile costurilor sociale cu ajutorul a două mari categorii de analize, şi anume: cele referitoare la „modificările negative sau nedorite ce se înregistrează în condiţiile de existenţă ale oamenilor în raport cu evoluţiile fireşti sau cu un standard de referinţă" şi cele care „privesc costurile necesare combaterii efectelor negative ale dezvoltării în plan social sau asociate promovării unor politici (programe) ce urmăresc realizarea unor obiective sociale precise" (Poenaru, Molnar, 1992, p.3)

Mihăilescu, 1998, considera că aceste costuri sociale pot fi structurate pe trei categorii, şi anume:

1. costuri obiective, care decurg din desfăşurarea propriu-zisă a fenomenelor şi proceselor şi care sunt inevitabile,
2. costuri produse de erori în cadrul politicii economice şi financiare, precum şi de slăbiciunile legislative, şi
3. costuri rezultate din repartiţia veniturilor între diferitele categorii de populaţie din cadrul societăţii.

Aceste costuri sociale sunt foarte uşor de observat într-o economie de tranziţie precum cea a ţării noastre, în care fenomene precum inflaţia şi şomajul s-au manifestat şi se manifestă cu intensitate, afectând o mare parte din populaţie.

Sociologul Elena Zamfir definea rolul sistemului de protecţie socială ca fiind acela de a susţine persoanele, grupurile sau comunităţile „aflate în situaţie de dificultate şi care nu pot să desfăşoare prin resurse proprii o viaţă la standarde minime considerate a fi normale" (coord. Zamfir, 1999, p.233). Există două tipuri de mijloace prin care se realizează protecţia socială şi anume:

- Beneficiile sociale financiare şi
- Serviciile sociale

Serviciile sociale sunt împărţite în trei mari categorii: învăţământ, sănătate şi asistenţă socială. Beneficiile sociale sunt clasificate în beneficii sociale contributorii şi beneficii sociale non-contributorii

iar cele non-contributorii sunt acordate persoanelor aflate în nevoie fără ca acestea să aibă obligaţia vreunei contribuţii anterioare. Beneficiile sociale contributorii vin să înlocuiască veniturile proprii obţinute în urma desfăşurării unei activităţi, în condiţiile în care acest lucru nu mai este posibil din diferite motive precum: vârsta, îmbolnăvirea, pierderea locului de muncă. Beneficiile sociale contributorii sau beneficiile de asigurări sociale iau forma pensiilor, ajutorului de boală şi a ajutorului de şomaj. Ele poartă denumirea de beneficii sociale contributorii deoarece sunt acordate cu stricta condiţie a unei cotizări anterioare la un cont al asigurărilor sociale în perioada activă a vieţii.

M. Bartley, J Ferrie (2001) în lucrarea *Glossary: unemployment, job insecurity, and health*, au prezentat o definiţie care să reflecte realitatea din majoritatea ţărilor Europei, referitoare la beneficiile de şomaj de tip contributoriu, şi anume: acestea reprezintă tipul de beneficii din asigurarea socială care depind de contribuţiile făcute pe parcursul perioadei active. Ele sunt accesibile doar persoanelor care au contribuit cu o anumită sumă de bani în perioada cât au fost angajaţi şi se acordă pentru o perioadă limitată de timp. Se observă că definiţia dată corespunde celei adoptate de ţara noastră.Şomajul, ca şi cost social al trecerii la o economie de piaţă, are profunde efecte în ceea ce priveşte nivelul de trai al celor care şi-au pierdut locul de muncă, datorită scăderii dramatice a veniturilor, în timp ce societatea face efortul de a plăti ajutorul de şomaj. Şomajul este un concept de natură complexă, care a generat multiple controverse în literatura economică. Dacă în legătură cu existenţa şi manifestarea şomajului toţi specialiştii sunt de acord, apoi în ce priveşte definirea acestuia opiniile sunt diferite. Fenomen şi problemă majoră a lumii contemporane, şomajul este deosebit de eterogen, cu acelaşi cuvânt **şomaj** desemnându-se realităţi dintre cele mai diferite. Şomajul reprezintă "un adevărat şoc psihologic şi cultural pentru oamenii obişnuiţi în trecut să aibă un loc de muncă găsit cu uşurinţă şi menţinut cu o şi mai mare uşurinţă"[1]; "fenomen de inuulizare socială", "lipsa postului sau imposibilitatea de a fi angajat - după normele de drept instituite prin legislaţia în vigoare" În concepţia pieţei muncii, ***şomajul reprezintă dezechilibrul între cererea şi oferta de forţă de muncă; el apare ca un excedent al ofertei faţă de cererea de muncă,*** iar şomerii sunt toţi cei apţi de muncă, dar care nu-şi găsesc de lucru, constituind suprapopulaţia relativă în condiţiile.

Avînd în vedere că literatura de specialitate, statisticile oficiale şi internaţionale (Biroul Internaţional al Muncii, Comisia de Statistică ONU) tratează şomajul prin prisma unor multiple şi diferite modalităţi de analiză şi de evaluare, s-a creat o imagine confuză a fenomenului [26]. Iată, totuşi, cîteva definiţii acceptate care sintetizează caracteristicile şomajului, prezentîndu-l ca pe una din problemele macroeconomice de maximă complexitate.

"Situaţia individului privat de muncă" - *Allain Cotta în Dicţionarul ştiinţei economice.*

"Starea negativă a economiei, concretizată într-un dezechilibru important al pieţei muncii, prin care oferta de muncă este mai mare decât cererea de forţă de muncă, din partea agenţilor economici" - *Dicţionarul complet al economiei de piaţă.*

" Dezechilibru generat de insuficienţa cererilor pentru produse, a capitalului şi de existenţa rigidităţii forţei de muncă" - *John Maynard Keynes* [17, pag.30]

În unele manuale şi tratate universitare, şomajul este analizat ca *sumă agregată a tuturor acelor persoane care au statut oficial de şomer*, adică, şomajul constă din numărul total al şomerilor. În acest caz, problema se deplasează spre persoană - şomer.

Definiţia cea mai folosită pe care o dau economiştii şomerului este următoarea: ***acea persoană care caută un loc de muncă remunerat, şi care nu are un asemenea loc în mod curent.*** În diferitele reglementări naţionale şi internaţionale se folosesc şi alte criterii delimitative ale şomerilor. Aceasta mai ales dacă problema în cauză se leagă de ajutorul de şomaj şi de criteriile acordării acestuia [31].

Astfel, pentru ca o persoană să fie declarată şomer trebuie să fie înscrisă pe listele oficiilor de plasare a forţei de muncă şi să fie disponibilă de a începe lucrul imediat ce i s-ar oferi un loc de muncă.

Biroul Internaţional al Muncii (B.I.T.) consideră că şomerul poate fi definit ca acea persoană care [12]:

- este lipsită de muncă;
- este aptă de muncă;
- caută loc de muncă remunerat;
- este disponibilă să înceapă lucrul imediat (în 15 zile).

Cel mai adesea, fenomenul contemporan de şomaj este abordat şi analizat ca un dezechilibru al pieţei muncii la nivelul ei naţional: ca loc de întîlnire şi de confruntare între cererea globală şi oferta globală de muncă. Această manieră de abordare a şomajului este, în fapt, o continuare a analizei problemelor demografico-economice, pe de o parte, şi a celor economico-financiare şi investiţionale, pe de altă parte [31].

De felul în care oamenii sunt educaţi, antrenaţi şi conduşi depinde succesul şi performanţa unei economii. Încă de la Adam Smith (Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei. 1776) [42, pag.15] părintele economiei politice moderne, a observat că avuţia naţională este dată de gradul de ocupare al populaţiei, de nivelul ei de calificare şi de instruire.

Criza financiară a atras lumea într-o mare recesiune economică, iar şomajul a devenit o problemă globală. Şomajul se manifestă inegal pe ţări, zone, perioade, sexe, vîrstă, calificare profesională. Afectează de cele mai multe ori tinerii şi femeile, iar prelungirea în timp măreşte riscul degradării competenţei profesionale şi dificultatea de reintegrare.

Rapoartele FMI arată că șomajul are un cost uman ridicat, conducînd la o durată de viață redusă şi creşterea mortalității, precum și rezultate mai slabe pentru copiii din gospodăriile afectate de șomaj. Totodată, ne confruntăm și cu o creștere rapidă a migrației forței de muncă din mediul rural în cel urban. Astfel, dacă nu se vor lua măsuri rapide pentru a se realiza piața forței de muncă, ne-am putea confrunta cu probleme asemenea perioadelor cumplite de foamete [22].

Fenomenul şomajului se caracterizează prin următoarea gamă de trăsături:

1. Creșterea însemnată a numărului șomerilor pe întregul parcurs al tranziției la economia cu piață concurentă.

2. Existența în structura șomajului a unui număr important de muncitori, îndeosebi cei care au lucrat în unități economice energo-intensive.

3. Șomajul afectează puternic tinerii și femeile.Șomerii tineri provin mai ales din mediul urban, avînd o pregătire liceală sau profesională.

4. Tendința de creștere a șomajului de lungă durată.

5. Alimentarea șomajului prin procese de natură economică și social-culturală.

Adam Smith în cartea sa "Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei. 1776 " sublinia faptul că ***"adesea tindem să uităm faptul că resursele care produc în cea mai mare parte profitul mult dorit nu sunt cele financiare sau maşinăriile din curtea întreprinderii, ci oamenii care folosesc aceste resurse şi produc cu ajutorul lor valoarea adăugată numită profit"*** .

O societate care nu face decît să perpetueze nivelul de viziune, de statut şi de realizare de astăzi, şi-a pierdut capacitatea de adaptare. Şi deoarece singurul lucru constant din natura umană este schimbarea, ea nu va fi în stare să supravieţuiască într-o zi de mîine schimbată. O naţiune care nu este capabilă de a se autoperpetua eşuează. De aceea, societatea trebuie să-i furnizeze astăzi pe cei care o pot conduce mîine.

1. Potrivit legii *Legea privind utilizarea forţei de muncă,* nr.878-XII din 21 ianuarie 1992, ajutorul de şomaj reprezintă drepturile băneşti cuvenite persoanei ce îndeplineşte condiţiile pentru a avea calitatea de şomer. Până în anul 1991 nu se vorbea de o politică de folosire integrală a forţei de muncă, şomajul fiind considerat ca un efect al sistemului capitalist (Zamfir, 1999). Din această cauză se considera că toţi membrii societăţii trebuie să fie încadraţi în muncă, deoarece sistemul socialist poate oferi locuri de muncă tuturor. Se admiteau unele excepţii referitoare la femeile care îşi îngrijeau copiii. Treptat, însă, ritmul extinderii industriale a scăzut, nevoia de forţă de muncă de asemenea, motiv pentru care în ultimii ani a apărut şomajul mascat sub forma unor scheme de personal supradimensionate sau chiar şomajul efectiv, nerecunoscut însă şi deci lipsit de măsurile de protecţie socială necesare într-o atare situaţie, asigurările de şomaj.În 1990, Postolache făcea referiri la costurile tranziţiei la economia

de piaţă amintind următoarele: "…abandonarea unor capacităţi productive, sistarea unor lucrări de investiţii, şomaj, creşteri de preţuri" (Postolache, 1990, p.12). Apariţia şomajului era costul cel mai vizibil deşi concedierile în această perioadă n-au fost masive şi s-a produs într-o oarecare măsură o compensare prin crearea unor noi locuri de muncă şi prin scăderea vârstei de pensionare, care după 1989, a reprezentat un "substitut pentru ajutorul de şomaj" (Zamfir, 1990). Cu toate acestea, problemele de protecţie socială nu făceau obiectul unor discuţii consistente deşi dezvoltarea unor elemente ale sistemului de protecţie socială, în condiţiile economiei de piaţă, era considerată o prioritate de către Guvern.

Referitor la elaborarea unei noi legislaţii şi la dezvoltarea de noi instituţii în domeniul social, putem remarca faptul că sistemul de protecţie al şomerilor a început să se contureze încă din 1990, odată cu înfiinţarea Fondului de ajutor de şomaj, ulterior, în ianuarie 1991, adoptându-se în Parlament Legea ajutorului de şomaj. Conform *Legea privind utilizarea forţei de muncă,* nr.878-XII din 21 ianuarie 1992, cu modificările şi completările introduse ulterior, stabileşte că sunt consideraţi şomeri cetăţenii apţi de muncă, care nu au un loc de muncă corespunzător, un venit legal şi sunt înregistraţi la oficiile forţei de muncă.

Şomajul acoperă o mare diversitate de situaţii concrete: persoane în căutarea unui loc de muncă (cu deosebire tineri); persoane concediate care şi-au pierdut involuntar locul de muncă din motive economice; persoane, de regulă femei, care după o perioadă de întrerupere a activităţii revin pe piaţa muncii şi caută un loc de muncă cu timp complet sau parţial; persoane ocupate cu timp parţial, temporar sau sezonier în căutarea unui loc de muncă cu timp complet; persoane (îndeosebi în vârstă) care caută un loc de muncă în vederea completării veniturilor.În accepţiunea modernă <ocuparea deplină a forţei de muncă> nu se mai referă la dispariţia totală a şomajului, ea fiind compatibilă cu şomajul voluntar şi tranzitoriu ce cuprinde persoanele care din diferite motive nu doresc să se angajeze ex: aşteaptă un loc de muncă mai potrivit cu pregătirea şi aspiraţiile personale. Din această perspectivă statul bunăstării este acela care asigură ocuparea deplină a forţei de muncă adică „reglementarea economiei de piaţă într-un mod care să menţină un grad înalt şi stabil de ocupare a forţei de muncă" (Popescu, 1998, p.33). Din moment ce ocuparea deplină a forţei de muncă ar corespunde unui nivel minim (natural) de şomaj putem considera, pe de-o parte, că scăderea lui sub acest nivel ar însemna o supraocupare a forţei de muncă, iar pe de altă parte, că nivelul actual al şomajului corespunde unuia superior ratei sale naturale. Fretwell şi Jackman afirmau, în 1994, că un anumit grad de şomaj reprezintă o caracteristică inevitabilă a unei economii de piaţă liberă şi că, în consecinţă, obiectivul politicii din Europa Centrală şi de Est nu mai poate fi prevenirea, aşa cum fusese în perioada comunistă, a oricărei forme de şomaj (Fretwell şi

Jackman, 1994). Aşadar, pentru o economie în tranziţie scopul ar trebui să-l constituie creşterea moderată a şomajului şi ulterior, menţinerea acestuia la un nivel rezonabil de scăzut.

Cauzele şi efectele şomajului

Apariția și accentuarea șomajului are o multitudine de cauze obiective, dar și subiective. În condițiile unei productivități a muncii ridicate, ritmul de creștere economică nu mai este capabil să creeze noi locuri de muncă, astfel încît să asigure o ocupare deplină, pe piața muncii, decalajul între cererea de muncă și oferta de muncă fiind în favoarea ultimei [9, pag.20].

Există și cauze de ordin subiectiv, care țin de comportamentul reținut al agenților economici de a angaja tineri, fie datorită lipsei lor de experiență, fie că aceștia nu se încadrează în disciplina muncii. În rîndul tinerilor, șomajul apare și ca urmare a tendinței de a căuta locuri de muncă plătite cu un salariu mai mare, fapt ce întîrzie integrarea lor activă.

Progresul tehnic - pe termen scurt, este generator de șomaj, într-o proporție mai mare sau mai mică, în funcție de capacitatea financiară a țărilor de a asimila noutățile cercetării științifice. Pe termen lung, generează noi nevoi, care sunt acoperite prin produse rezultate din activități noi, generatoare de locuri de muncă.

Criza economică - caracterizată prin scăderi sau stagnări ale activității economice, sporește numărul de șomeri, integrarea lor fiind la un nivel scăzut. Absorbirea unui număr cît mai mare de șomeri depinde de posibilitățile reale ale fiecărei țări de a stimula agenții economici în creșterea investițiilor de capital. În Republica Moldova, criza economică de lungă durată a generat un șomaj de mari proporții cu perspective reduse de reintegrare a forței de muncă pe termen scurt.

Modificările de structură a ramurilor și sectoarelor economice - sub impactul diversificării cererii de bunuri, al crizei energetice, conduc inevitabil pentru o perioadă îndelungată la reducerea cererii de muncă [7].

Imigrarea / emigrarea - influențează asupra stării pieței muncii. Imigrarea unei părți impunătoare a populației active în vederea angajării în diferite țări va spori oferta forţei de muncă.

Alte surse și alți autori precum John Keynes, Adam Smith oferă o altă ordine și explicare a cauzelor care conduc la apariția fenomenului de șomaj :

1. *Tendinţele de restructurare economică, geografică, socială* ce au loc în diferite ţări, mai ales sub incidenţa crizei energetice şi revoluţiei tehnico-ştiinţifice.
2. *Incertitudinea afacerilor unui anumit număr de egenţi economici*, ce determină practicarea contractelor de angajare de scurtă durată. Această cauză determină şomajul intermitent sau fricţional. Această practică poate constitui un mijloc de presiune asupra angajaţilor pentru a accepta anumite condiţii de muncă şi salarizare, dar şi o măsură de siguranţă, din partea

agenţilor economici pentru a nu-şi asuma, vizavi de forţa de muncă, angajamente pentru care pot fi traşi la răspundere.

3. *Întreruperea activităţii din motive familiale şi de maternitate.* Această cauză afectează în mod deosebit femeile şi generează aşa-zisul şomaj de discontinuitate.
4. *Întreruperea activităţilor puternic dependente de factorii naturali* este specific următoarelor sectoare economice: agricultură, construcţii, lucrări publice.

Există o serie de teorii sociologice cu referire la factorii cauzatori ai şomajului:

1. **Teoria clasică** susţine ideea că şomajul există numai pentru persoanele care vor să se angajeze, dar cu un salariu superior celui stabilit pe piaţa muncii. Ca urmare, şomajul are cauză rigiditatea salariului real la scădere, nivelul prea ridicat al acestuia pretins de lucrători şi presiunile sindicale asupra modului de determinare a salariului care împiedică întreprinzătorii să ridice cererea de forţă de muncă la nivelul care ar absorbi întreaga ofertă existentă la un moment dat [31, pag.29].
2. **Teoria lui John Maynard Keynes** susţine ideea că şomajul involuntar există dacă, în cazul unei creşteri uşoare, în raport cu salariul nominal, a preţurilor la bunurile pe care le consumă muncitorii, cît şi cererea totală de mînă de lucru dispusă să muncească la salariul nominal curent, cît şi cererea totală de mînă de lucru la acel salariu, ar fi mai mari decât volumul existent al ocupării. Cauza şomajului involuntar este insuficienţa cererii de consum.
3. **Concepţia neoclasică** susţine că şomajul ar rezulta din înseşi procesele creşterii, ceea ce îi oferă caracterul de fenomen "natural". Şomajul ar rezulta din mobilitatea forţei de muncă şi condiţiile de informare a pieţei muncii [44].

Vorbind despre factorii care stau la baza apariţiei şi dezvoltării fenomenului de şomaj , nu putem să nu enumerăm şi să nu trecem în revistă **efectele** acestuia.

Efecte care se răsfrîng asupra mai multor aspecte ale vieţii sociale şi economice.

"Șomajul este ca și cancerul: pernicios, tenace și mortal". Șomajul este unul din fenomenele negative care se manifestă cu mare intensitate în perioada de tranziție, exemplu bine conturat fiind chiar și Republica Moldova. Este un fenomen inerent, întîlnit în orice economie. Dacă se încadrează în limitele considerate normale, consecințele lui negative afectează un număr mic de persoane [44, pag.29].

Șomajul este opus ocupării, reflectă imposibilitatea omului de a-și utiliza capacitatea sa de a produce bunuri economice. Prin șomaj, munca suferă un proces de degradare, ea neputînd fi conservată. Prin existența sa, șomajul determină pierderea unei părți din producția potențială a societății.

Altă consecință negativă a șomajului constă în faptul că ajutorul de șomaj, fiind suportat din veniturile societății, determină o diminuare a veniturilor celor care lucrează. Șomajul înrăutățește condițiile de viață ale populației, în primul rînd ale șomerilor, determinînd scăderea consumului de bunuri economice. El alimentează acte antisociale, multe dintre acestea fiind făcute de către cei care nu lucrează.

O consecință nefastă a "statutului" de șomer cu implicații în viitor este tendința unor persoane tinere de a ezita să-și întemeieze familii. Ca urmare a acestei tendințe, scade natalitatea.

Altă consecință a șomajului constă în faptul că el determină reducerea dorinței de a învăța a viitoarei generații. Gîndul de a ajunge șomer este de natură să diminueze aspirația spre carte, spre școală. Diminuarea încrederii în școală este însoțită de un alt proces dăunător pentru interesele economiei naționale, respectiv plecarea tinerilor peste hotare pentru a se realiza uman și profesional.

Șomajul apare ca un fenomen generator de diverse afecțiuni fizice și psihice. Aceste stări depresive pot constitui, la rîndul lor, cauze ale pierderii locului de muncă la un moment dat [16, pag.230].

Consecințele șomajului de lungă durată sunt și mai dureroase pentru individ - dacă o persoană rămîne mult timp în șomaj, competența și experiența sa se degradează și mai mult, ceea ce diminuează interesul potențialilor patroni față de persoana respectivă.

Prin consecințele sale negative, șomajul a devenit una din problemele globale ale omenirii. ***"Dacă mii de oameni, și mai ales tineri, se vor trezi șomeri și împovărați de o inactivitate permanentă, ei vor fi condamnați la o stare de frustrare. În cele mai multe cazuri, însă, "poluarea cu timp liber" va produce alcoolism, narcomanie, huliganism și delincvență" .*** Consecințele negative ale șomajului îmbracă și forma pierderilor de resurse bănești pe care le generează existența acestui flagel [61, pag.28].

În acest caz, un șomer trebuie să se bizuie pe o combinație de economii, venitul altor membri ai familiei și beneficiile șomajului prin sprijinul financiar al Guvernului. Dacă aceste surse de ajutor sunt epuizate, bunăstarea publică este eventualul ajutor social. Desigur, nu toți șomerii cunosc astfel de dezastre financiare [51].

Psihologii din domeniu au observat că mulți oameni neangajați se simt „concediați" de adevărate instituiri sociale în care ei au avut o singură dată investită încrederea. Este dificil să măsori impactul total al șomajului asupra indivizilor. Starea de criză a pieței muncii este reliefată de faptul că numărul real al persoanelor aflate în căutarea unui loc de muncă este mult mai mare decît cel al șomerilor înregistrați la un moment dat și pe baza căruia se calculează rata șomajului [55].

Se poate afirma că există cel puțin trei categorii de persoane neînregistrate ca șomeri, dar care sunt în căutarea unui loc de muncă sau au loc de muncă, dar nu au de lucru. De asemenea, este vorba de șomajul mascat, de persoanele care au calitatea de angajat, dar nu lucrează. Creșterea numărului și ponderei șomerilor care au depășit durata legală de 9 luni fără să se fi putut angaja, generează o serie de fenomene economice și sociale preponderent negative, care trebuie să stea în atenția factorilor de decizie.

Se subînţelege, pe de o parte, precaritatea situației materiale care-și pune amprenta asupra viitorului copiilor proveniți din aceste familii. Pe de altă parte, prin nefolosirea pe o perioadă lungă, se devalorizează forța de muncă, necesitînd ulterior cheltuieli suplimentare prin perfecționare [5].

Starea de criză a ocupării resurselor de muncă este susținută și prin structura pe vîrste a șomerilor înregistrați, în special prin ponderea mare a tinerilor în totalul șomerilor. Între șomajul masiv în rîndul tineretului, nesiguranța locului de muncă și prăbușirea sporului natural al populației există o strînsă legătură.

6.3 Costurile economice şi sociale ale şomajului

Costurile şomajului reprezintă contribuţia societăţii şi renunţările pe care trebuie să le accepte populaţia, ca urmare a existenţei şomajului. Astfel, se identifică un cost financiar, un cost economic şi unul social în privinţa şomajului.

Costul financiar este reflectat de creşterea sarcinilor fiscale care apasă asupra sistemului productiv şi a colectivităţii publice şi în diminuarea încasărilor fiscale şi a cotizaţiilor sociale, pe care le provoacă şomajul. De obicei, costul financiar al şomajului se repartizează potrivit regulii celor trei treimi – o treime este reprezentată de investiţiile publice pentru crearea de noi locuri de muncă, o treime sunt indemnizaţiile de şomaj şi o treime reprezintă pierderile de încasări fiscale şi cotizaţii sociale [4].

Şomajul determină o creştere a sarcinilor care apasă asupra sistemului economic, prin amplificarea finanţării de către patronat, a indemnizaţiilor de şomaj în perioadele de şomaj masiv. Indemnizaţia de şomaj are efecte economice contradictorii. Se constată că şomajul voluntar este cu atît mai mare, cu cît indemnizaţia este mai consistentă. O mărime redusă a acestuia determină o preocupare mai mare pentru a găsi rapid un loc de muncă, după cum, o sumă mai mare reduce interesul pentru un loc de muncă.

Se impune ca indemnizaţia de şomaj să aibă un nivel optim, adică să fie stabilită astfel încît să incite la căutarea unui loc de muncă. Mărimea optimă a indemnizaţiilor de şomaj are un caracter istoric, concret şi natural. Situată între 45-90 % din salariul avut şi acordată pentru o anumită perioadă, ea determină mobiluri şi atitudini specifice pentru fiecare ţară în parte [22].

Costurile economice apar întrucît este diminuată cererea adresată unor sectoare. Aceasta are drept urmare folosirea incompletă sau nefolosirea unor capacităţi de producţie. În cazul şomajului involuntar se pune problema identificării costurilor suportate de societate, ca urmare a reducerii producţiei sub nivelul potenţialului său productiv. O astfel de evaluare se poate efectua cu ajutorul legii lui Okun conform căreia pe termen scurt, creşterea cu un procent a şomajului va duce la o scădere a producţiei cu 2,5 % , lucru care poate fi luat în considerare la determinarea costului şomajului.

Consecinţele sociale ale şomajului nu trebuie să fie neglijate deoarece sunt numeroase şi au efecte deosebite: dezvoltarea micii criminalităţi (furturi, neplata datoriilor etc.), modificarea valorilor sociale privind şcoala, munca, pensia; creşterea numărului de sinucideri şi de boli legate de teama faţă de spectrul negru al şomajului.

Sarcini de muncă individuală:

1. *Analizaţi costurile sociale şi economice a şomajului în RM.*
2. *Explicaţi raţionamentul "poluarea cu timp liber" va produce alcoolism, narcomanie, huliganism şi delincvenţă.*

Tema 7 Politicile sociale din domeniul şomajului

Obiective:

1.Definirea măsurilor de protecţie a şomerilor;

2. Analizarea politicilor în domeniul ocupării forţei de muncă;

3. Identificarea măsurilor ce urmăresc alinierea acestor categorii la un nivel de trai decent .

7.1. Repere generale

Societăţile contemporane trebuie să facă faţă efectelor negative determinate de o rată ridicată a şomajului. Şomajul nu trebuie analizat doar ca fiind un fenomen economic ce indică un dezechilibru persistent pe piaţa muncii, el este un „punct de criză" ce trebuie depăşit, aspectele sociale negative ale acestuia fiind tot mai vizibile şi deci, necesar de contracarat.Modalităţile de abordare ale şomajului sunt diferite de la o ţară la alta, în funcţie de condiţiile concrete existente la un moment dat. Nivelul acceptabil al şomajului, care să corespundă unei ocupări depline a forţei de muncă, a variat în timp. Astfel, în Anglia anilor 1920-1930, nivelul şomajului pentru situaţia de ocupare deplină a forţei de muncă se ridica la aproximativ 3% din populaţia activă. În cazul altor ţări precum Franţa şi Germania se apreciază că imediat după cel de-al doilea război mondial, această rată a şomajului se situa în jurul valorii de 1-2%. Pentru SUA, nivelul era de circa 5%, la începutul anilor 80 scăzând sub 4% (Cace, 1997).

În prezent, ţinând seama de gama variată de situaţii concrete cu care se poate confrunta o ţară, ocuparea deplină a forţei de muncă presupune o rată de 1,5 până la 4% (Cace, 1997).

Protecţia persoanelor care au rămas fără loc de muncă s-a dezvoltat ulterior constituirii sistemelor de asigurare pentru bătrâneţe, boală sau accidente de muncă.

Primele măsuri de protecţie a şomerilor au fost consemnate în Marea Britanie în 1911, în National Insurance Act, urmate de cele din Germania, din 1929, şi cele din Statele Unite, în 1935, în Social Security Act (Cace, 1997).

Pentru RM de după 1991, reglementarea problemei persoanelor rămase fără un loc de muncă a fost o premieră, deoarece şi în perioada comunistă, şi înaintea acesteia, asigurarea împotriva şomajului a lipsit.

În timp, diferitele state, în funcţie de situaţia economică pe care o traversau, au dezvoltat măsuri pasive şi active de combatere a şomajului. Măsurile active se referă la administraţia şi serviciile de ocupare a forţei de muncă, formarea profesională, măsuri în favoarea tinerilor, măsuri de promovare a ocupării şi măsuri în favoarea persoanelor cu handicap. Măsurile pasive au inclus, pe lângă plata ajutorului de şomaj, şi cheltuielile pentru pensionarea anticipată.

Caracteristici ale şomajului în Europa Centrală şi de Est

În timp, ţările din fostul bloc socialist au introdus reforme concrete pe piaţa muncii, trecând de la cea tradiţională care avea drept caracteristică garantarea locului de muncă, la o piaţă concurenţială. Până în anii `90 statul era cel care crea locuri de muncă şi garantând existenţa lor nu oferea ajutor de şomaj celor care rămâneau în afara pieţei muncii.

Repartizarea obligatorie a absolvenţilor oricărei forme de învăţământ era o manieră prin care statul îşi exercita controlul asupra pieţei muncii, alături de acest aspect apărând şi un strict control al migrării din mediul rural în cel urban.

Ceea ce ofereau sistemele centralizate erau, aşa cum arăta şi Cace (1997) locurile de muncă garantate tuturor care puteau fi schimbate dacă persoanele considerau acest aspect avantajos. Cu toate acestea mobilitatea forţei de muncă era mult mai redusă decât în ţările din vest.

Un alt aspect caracteristic acestei perioade este o rată a ocupării destul de mare, atât la bărbaţi cât şi la femei, la acestea din urmă un rol important jucând egalitatea de şanse datorată accesului lor la învăţământul şi pregătirea profesională.

Aspectele slabe majore au fost, printre altele, productivitatea scăzută a muncii, abordarea deficitară a şomajului, concentrarea excesivă spre dezvoltarea industriei şi agriculturii, limitarea migraţiei pe plan internaţional (Cace, 1997). Productivitatea scăzută a muncii s-a datorat în mare măsură tendinţei de ocupare totală a forţei de muncă. Referitor la şomaj, aspectul negativ este că acesta nefiind recunoscut, şomajul ascuns nu şi-a găsit nici o rezolvare prin măsura de sprijin a ajutorului de şomaj. Accentul pus pe industria grea şi agricultură a dus la neglijarea sectorului terţiar, al serviciilor, care ar fi putut constitui o sursă viabilă de locuri de muncă. De asemenea, locurile de muncă în alte ţări erau greu accesibile, astfel încât surplusul de forţă de muncă nu se putea orienta în această direcţie. Anterior anului 1990 restricţia venea dinspre statele Europei Centrale şi de Est, ulterior, aceasta a fost impusă de statele potenţial gazde (Cace, 1997).

După 1989 s-a încercat o combinaţie între stat şi piaţă în ceea ce priveşte piaţa muncii. În acest context întreprinderile nu erau obligate să concedieze excedentul de forţă de muncă sau să declare faliment şi a fost introdusă măsura şomajului tehnic. De asemenea, s-au dat întreprinderilor ineficiente numeroase subvenţii de la stat. În anul 1991, 33% din fondurile publice de şomaj erau utilizate pentru susţinerea şomajului tehnic, evoluţia până în 1996 înscriindu-se în aceeaşi linie strategică. Un alt aspect negativ este faptul că nu a fost încurajat excedentul de populaţie activă să devină şomeri, în sensul că, spre exemplu, pentru rezolvarea acestui excedent de forţe de muncă au fost introduse programe de pensionare anticipată (Mărgineanu, 1999). Acestea au făcut să scadă puternic raportul dintre populaţia

activă şi cea inactivă, înregistrându-se, spre exemplu, în noiembrie 1995, un raport de dependenţă între pensionari şi populaţia activă de 1 la 1,7 (Cace,1997).

După 1990, dintre organismele şi instituţiile internaţionale cu influenţă în domeniul politicilor sociale putem aminti Uniunea Europeană, Banca Mondială, Fondul Monetar Internaţional şi Organizaţia Internaţională a Muncii.

Aceste organisme internaţionale au solicitat statelor cu economii în tranziţie, inclusiv RM, realizarea unei serii de măsuri ce să vizeze atât populaţia activă cât şi şomerii. Politicile antişomaj îmbracă trei forme principale:

- măsuri care privesc populaţia activă
- măsuri care îi privesc direct pe şomeri
- alte măsuri (contracte de scurtă durată, program redus de lucru)

Republica Moldova și-a însușit obiectivul politicilor sociale pentru a asigura ***exercitarea efectivă a drepturilor și principiilor următoare*** [22]:

1. Orice persoană trebuie să aibă posibilitatea de a-și cîștiga existența printr-o muncă liber aleasă.
2. Toți lucrătorii au dreptul la condiții de muncă echitabile.
3. Toți lucrătorii au dreptul la securitate și igienă în muncă.
4. Toți lucrătorii au dreptul la o remunerație echitabilă care să le asigure, lor și familiilor lor,un nivel de viață satisfăcător.

Evoluția șomajului în ultimii 15-20 de ani determină statele să acorde o importanță deosebită acestui fenomen. Acesta reprezintă un fenomen și o problemă majoră a lumii contemporane,care desemnează un șoc psihologic și cultural pentru oamenii obișnuiți în trecut să aibă un loc de muncă găsit cu ușurință și menținut cu o și mai mare ușurință. [22,pag.10]

În prezent, statul manifestă un adevărat interes pentru situația tinerilor șomeri din Republica Moldova, cît și pentru fenomenul de șomaj în ansamblu. Acțiunile acestuia sunt îndreptate către două paliere.

1. **Prima palieră ce vizează întregul ansamblu de politici și acțiuni destinate reducerii dezavantajelor cu care se confruntă tinerii pe piața forței de muncă.**

Politicile în domeniul ocupării forţei de muncă din Republica Moldova acordă o prioritate deosebită prevenirii şi reducerii şomajului printre tineri. Această abordare se regăseşte în Strategia Naţională de Dezvoltare, Strategia Naţională privind Politicile de Ocupare a Forţei de Muncă pentru 2007-2015, Proiectul Strategiei de Educaţie şi Formare Profesională (2008-2015), Codul Muncii, Strategia Naţională de Tineret (2009-2015) şi Legea cu privire la Tineret (adoptată în 1999) [35].

De asemenea, în practică, au fost realizate sau sunt puse recent în aplicare în Republica Moldova o serie de măsuri, finanţate atît din interior, cît şi din exterior, destinate ameliorării oportunităţilor pe piaţa forţei de muncă pentru tineri. Acestea includ un sprijin substanţial pentru educaţia şi formarea vocaţională şi pentru antreprenoriatul tinerilor. În plus, mai ales marile companii oferă absolvenţilor stagii de instruire la locul de muncă.

Concentrarea eforturilor pentru susţinerea instruirii vocaţionale pare să fie potrivită, datorită faptului că majoritatea tinerilor şomeri dispun doar de studii liceale. Recunoaşterea faptului că programele de instruire vocaţională a tinerilor dau rezultate modeste atunci cînd sunt realizate ca acţiuni singulare ar putea determina adoptarea deciziei de a oferi tinerilor un suport mai larg prin intermediul unui pachet de măsuri [37].

De obicei, acest set include orientare profesională, instruire şi plasare în câmpul muncii. Acţiunile de acest gen reprezintă o componentă majoră, de exemplu, în programele de sprijin pentru tineri ale USAID/PNUD şi Băncii Mondiale (în cadrul proiectului „Oportunităţi mai bune pentru tineri şi femei" şi, respectiv, programului „Inovaţie şi incluziune pentru tineri").

În realitate, acest tip de intervenţie se aseamănă şi se bazează pe serviciile oferite de Agenţia Naţională pentru Ocuparea Forţei de Muncă. Totuşi, aceste servicii sunt disponibile doar pentru persoanele înregistrate în calitate de şomeri.

Efectiv, se pare că mulţi tineri nu sunt înregistraţi sau aleg să nu fie înregistraţi ca şomeri, iar faptele dovedesc că până la 50 la sută dintre aceşti tineri ar putea fi trecuţi în liste ca şomeri. Acest lucru se poate întîmpla datorită faptului că tinerii nu sunt conştienţi de avantajele înregistrării ca şomeri sau pentru că sunt descurajaţi, ca urmare a percepţiilor despre oportunităţile de angajare restrînse şi/sau salariile mici .

O caracteristică îngrijorătoare a fenomenului şomajului printre tineri o reprezintă, totuşi, faptul că o mare parte dintre tinerii neangajaţi nu sunt cuprinşi de serviciile oferite de Agenţia Naţională pentru Ocuparea Forţei de Muncă. Şi aici devin evidente efectele asupra sărăciei, produse de numărul mare de tineri şomeri care nu beneficiază ori nu au beneficiat de oportunităţile de re-profesionalizare.

Prin urmare, este important ca măsurile ce includ orientarea profesională, instruirea şi plasarea în cîmpul muncii să devină disponibile şi pentru tinerii şomeri care nu sunt înregistraţi acum, astfel oferindu-le posibilitatea instruirii şi angajării.

De fapt, aceste proiecte completează activităţile destinate şomerilor înregistraţi pentru a asigura că o proporţie mai mare de tineri şomeri devin beneficiarii acestor programe active în domeniul forţei de muncă.

Colaborarea acestor programe cu Agenţia Naţională pentru Ocuparea Forţei de Muncă în furnizarea serviciilor este crucială şi indică asupra faptului că asistenţa oferită este complementară şi se sprijină pe asistenţa asigurată de stat.

PNUD acordă deja asistenţă în acest domeniu în contextul proiectului „Oportunităţi mai bune pentru tineri şi femei", finanţat de USAID, şi intenţionează să dezvolte şi să extindă programul pentru a cuprinde cît mai mulţi tineri şomeri.

Cache (1997) evidențiază că politicile antişomaj îmbracă trei forme principale:

- măsuri care privesc populaţia activă;
- măsuri care îi privesc direct pe şomeri;
- alte măsuri (contracte de scurtă durată, program redus de lucru) . [8]

În literatura de specialitate se deosebesc două tipuri de politici care vizează într-un mod direct șomerul: **politici active și politici pasive.**

7.2 Politici active și politici pasive.

Politicile active constituie cea mai eficienta modalitate de asistență socială a șomerilor, pentru că urmăresc să contracareze imperfecțiunile pieții muncii, ajută persoanele afectate de șomaj să se integreze în cîmpul muncii prin acțiunile de mediere a muncii și contribuie la încurajarea mobilității forței de muncă pentru reconversia profesională.

În RM, aceste măsuri sunt implementate de către agenţiile naţionale, judeţene şi locale de ocupare a forţei de muncă sub forma a șapte categorii de măsuri active şi anume:

- servicii privind piaţa muncii (de informare și asistenţă individualizată, spre exemplu), formare profesională (instituţionalizată, alternativă și oferită la locul de muncă);
- subvenţiile/creditele pentru stimularea angajării;
- creare directă de locuri de muncă;
- stimulente pentru demararea unei activităţi pe cont propriu;
- rotire pe post și diviziune a muncii;
- sprijin pentru ocupare și reabilitare (suport financiar pentru ocupare).

Politicile pasive sunt concretizate în ajutorul financiar al șomerilor :

a. reducerea preocupării șomerilor de a căuta un loc de muncă și favorizarea șomajului de lungă durată;
b. oferirea posibilităților pentru șomeri de a opta între diferite oferte de locuri de muncă;
c. diminuarea motivației șomerilor de a se angaja la muncă, pentru care se acordă salarii apropiate la nivel de cel al alocațiilor de șomaj;

d. în anumite situații, la susținerea economiei subterane, deoarece persoanele care desfășoară activități nedeclarate pot să beneficieze concomitent de ajutoarele de șomaj.

2. A doua palieră a acțiunilor întreprinse de stat sunt reprezentate de sistemul serviciilor sociale adresate persoanelor care se află în șomaj.

Societăţile contemporane trebuie să facă faţă efectelor negative determinate de o rată ridicată a şomajului. Şomajul nu trebuie analizat doar ca fiind un fenomen economic ce indică un dezechilibru persistent pe piaţa muncii, el este un „punct de criză” ce trebuie depăşit, aspectele sociale negative ale acestuia fiind tot mai vizibile şi deci, necesar de contracarat [7].

Modalităţile de abordare ale şomajului sunt diferite de la o ţară la alta, în funcţie de condiţiile concrete existente la un moment dat. Nivelul acceptabil al şomajului, care să corespundă unei ocupări depline a forţei de muncă, a variat în timp. Într-un stat democratic, protecția socială reprezintă un element fundamental al politicilor statale, deoarece prin punerea în aplicare se realizează prevenirea, diminuarea sau înlăturarea consecințelor unor evenimente considerate ca "riscuri sociale" asupra nivelului de trai al populației.

Conceptul de protecție socială a fost prima oară introdus de către John K. Galbraith și definește politica de protejare a categoriilor defavorizate ale populației, “***prin măsuri ce urmăresc alinierea acestor categorii la un nivel de trai decent”*** .El consideră ca fiind cea mai urgentă măsură "prevederea dreptului celor care nu-și pot găsi un loc de muncă de a avea un venit garantat sau alternativ"[6,pag.59].

Protecția socială este concepută pentru asigurarea unui standard de viață de bază pentru toți oamenii, indiferent de mijloacele de care aceștia dispun.

Șomerul , în raport cu legislația în vigoare poate beneficia de [22,pag.8] :

1. ***Ajutorul de șomaj*** și ajutorul de integrare profesională reprezintă sumele acordate, la cererea persoanelor îndreptățite, pe o perioadă de cel mult 270 de zile calendaristice.
2. ***Indemnizația de șomaj*** reprezintă o compensație parțială a veniturilor care se acordă persoanelor aflate în șomaj, ca urmare a pierderii locului de muncă sau absolvenților instituțiilor de învățământ și militarilor care au efectuat stagiul militar și care nu s-au putut încadra în muncă și venituri de completare.
3. ***Alocația de sprijin*** reprezintă suma ce s-a acordat persoanelor care au beneficiat de ajutorul de șomaj, sau ajutorul de integrare profesională și care nu au putut să se încadreze în munca. Alocația de sprijin se acordă pe o perioadă de cel mult 18 luni.
4. ***Cheltuieli pentru formarea profesională*** reprezintă cheltuielile efectuate pentru calificarea, recalificarea, perfecționarea și specializarea persoanelor aflate în căutarea unui loc de muncă;

formarea profesională se realizează prin cursuri, stagii de practică și specializare, organizate pe niveluri de pregătire, pe baza planului național de formare profesională [23].

5. ***Plățile pentru stimularea șomerilor*** care se angajează înainte de expirarea perioadei de fomare reprezintă sumele plătite în completarea veniturilor salariale, șomerilor care se încadrează în muncă înainte de expirarea perioadei în care beneficiau de indemnizație de șomaj; se acordă ca suma lunară neimpozabilă, din bugetul asigurărilor sociale, în cuantum de 30% din indemnizația de șomaj primită în luna anterioară angajării [21].
6. Nu beneficiază de aceasta suma persoanele care se angajează la angajatorii cu care au fost în raporturi de muncă sau de serviciu în ultimii 2 ani.
7. **Plățile pentru stimularea mobilității forței de muncă** reprezintă sumele acordate ca prime de încadrare neimpozabile persoanelor (șomere) care se încadrează în muncă înainte de expirarea perioadei în care beneficiază de indemnizație de șomaj, într-o localitate situată la o distanță mai mare de 50 km de localitatea în care își au domiciliul stabil. Prima de încadrare reprezintă echivalentul a două salarii minime brute pe țară [23].

Respectivele înlesniri sunt acordate șomerilor în funcție de starea economiei în anul respectiv. În ciuda faptului că asistența socială adresată șomerilor este una dintre cele mai slab dezvoltate ramuri ale asistenței sociale, nu trebuie de marginalizat grupul acesta, neîndreptățindu-l. Trebuie de conlucrat atît la nivel statal, cît și la nivel de societate/comunitate (agenți economici).

Sarcini de muncă individuală:

1. Argumentarea semnificatiei politicilor puse în aplicare de RM pentru atenuarea efectelor fenomenului şi prevenirea acestui

2. Realizați o analiza SWOT a politicilor sociale pasive şi active din domeniul şomajului.

Tema 8. Consideraţii generale privind problematica stresului

Obiective:

1.Definirea şi caracterizarea stresului;

2. Analizarea sindromului de adaptare;

3. Analizarea modeluluiţional tranzacţional al stresului.

8.1 Stresul. Abordări în definirea acestuia

Problematica stresului, deşi este una de interes, care a început a fi studiată sistematic de cel puţin 2 secole, rămâne încă, incomplet abordată, aprofundată, atrăgând în continuare atenţia specialiştilor din variate domenii precum: medicina, psihologia, psihiatria, farmacologia, sociologia etc.

Karl Albrecht, profesor la Universitatea din California, a numit stresul ca fiind "o nouă şi ciudată boală"…ale cărei simptome se înscriu pe o plajă largă de la "discomfort minor la moarte, de la dureri de cap la atac de cord, de la indigestie la atac cerebral, de la oboseală la hipertensiune arterială…, de la dermatite la ulcer" (Albrecht, 1986, p.1). Acelaşi autor revine şi spune că, deşi nu este o boală propriu-zisă, stresul cronic poate cauza diferite probleme de sănătate sau le poate complica pe cele deja existente. Kaplan şi Saccuzzo (2001) apreciază că stresul este printre cauzele a 50 până la 80% dintre boli.

Secolul XX, recunoscut drept o perioadă din istoria omenirii marcată de incredibile schimbări, a fost denumită de către Alvin Toffler (1970, 1975, 1983) ca fiind era şocului viitorului.

Pentru persoana de rând, secolul XX a presupus existenţa mai multor arii de schimbare, printre care:

- de la viaţa rurală la cea de la oraş
- de la static la dinamic
- de la autosuficienţă (producţia în propria gospodărie) la societatea de consum
- de la izolare la interconectare
- de la persoane active din punct de vedere fizic la sedentarism

Toate aceste schimbări au dus la apariţia unor presiuni şi cerinţe spre adaptare.

Forma primară de anxietate ce apare ca urmare a vieţii trepidante şi pline de schimbare se referă la pierderea sentimentului de permanenţă. În cartea sa, Şocul Viitorului, sociologul Alvin Toffler, demonstrează că o rată prea mare a schimbării, pentru o persoană, poate produce reacţii fizice la stres care vor duce la scăderea bunăstării emoţionale a persoanei, o degradare severă a sănătăţii fizice şi un declin general al calităţii vieţii. Fără un oarecare nivel de stabilitate al vieţii, persoana îşi poate pierde sentimentul continuităţii şi al predictibilităţii care fac viaţa mai sigură şi mai relaxată. Prea multă

schimbare poate cauza, aşadar, anxietate cronică. De asemenea, Toffler, a trasat termenul de "şoc al viitorului" pentru a descrie sentimentul unei anxietăţi vagi, continue, care apare la persoanele supuse unui ritm rapid al schimbărilor şi care sunt obligate, astfel, să treacă printr-un proces continuu de adaptare la schimbare. El vorbeşte despre şocul viitorului nu ca de un pericol potenţial ci ca despre „o condiţie psihobiologică" ce poate fi „descrisă în termeni medicali şi psihiatrici". „Este boala datorată schimbării", spunea Toffler (Toffler, 1983). Stresul este, poate, cea mai comună problemă care apare în viaţa de zi cu zi. Cu toate acestea termenul nu este nici acum suficient clarificat, astfel încât, se utilizează în expresii în care acesta reprezintă fie modul de acţiune al unor factori nocivi din mediu, fie rezultatul acestei acţiuni etc. Diverşi autori au remarcat lipsa consensului în definirea stresului (Motowidlo, Packard şi Manning, 1986). Această idee a fost subliniată şi de către psihiatrul L. Alexandrescu, ce remarcă faptul că, în ciuda unui număr mare de publicaţii referitoare la stres, nu există o definiţie clară, cuprinzătoare şi general acceptată a stresului psihic sau de orice natură (Alexandrescu, 1997) O lucrare mai recentă a A. Băban (1998) evidenţiază, de asemenea, contradicţiile şi inconsistenţele legate de stres. Autoarea propune o definire a acestuia "ca proces multidimensional ce include un agent extern sau intern numit stresor sau factor de stres, ca evaluare a lui, ca eforturi de a-l domina, reduce sau ignora, ca efecte complexe asupra stării fizice şi psihice" (Băban, 1998, p.6).

De-a lungul timpului, s-au elaborat diferite teorii referitoare la problematica stresului. În jurul anului 1860, Claude Bernard vorbeşte despre importanţa menţinerii constante a parametrilor sistemului intern individual, concept care va fi dezvoltat sub termenul de homeostazie de către dr. Walter B. Cannon de la Harvard Medical School, prin acesta înţelegându-se capacitatea organismului de a-şi menţine constanţi parametri interni în ciuda modificărilor din mediul extern. Cannon (1932) a făcut constatarea că organismul răspunde oricăror modificări precum foamea, temperaturi foarte ridicate sau foarte scăzute, emoţii puternice etc., printr-un mecanism numit de acesta sindromul de luptă sau fugă (Cannon, 1932). Aşadar, Cannon utilizează termenul de stres în contextul reacţiei autonome a organismului denumită "reacţie de urgenţă", cunoscută azi în literatura de specialitate sub denumirea de reacţie de "luptă sau fugă" (fight or flight) (Cannon, 1932). Reacţia de urgenţă sau reacţia de panică, cum a mai fost numită de către Cannon, are ca efect imediat producerea unei mari cantităţi de energie care să-i permită individului fie să fugă de stimul, fie să-l atace (Hayes, Orrell, 2003).

Stresul ca şi concept a fost studiat timp de decenii, fapt care a dus la dezvoltarea unor abordări diverse ale acestuia. Dintre cele mai vehiculate teorii sunt: abordarea stresului ca răspuns intern (Selye, 1936), stresul ca răspuns la factorii perturbatori externi (Meyer, Holmes şi Rahe, 1967) şi stresul ca interacţiune, respectiv modelul tranzacţional (Lazarus şi Folkman, 1984).

8.2 Modelul lui Selye în abordarea stresului

Activitatea lui Hans Selye, în cadrul Universităţii din Montreal, este considerată ca fiind prima abordare de importanţă semnificativă a problematicii stresului. Dintre cercetătorii români cu o contribuţie remarcabilă în studiul stresului putem aminti pe R. Floru (1974), P. Derevenco, I. Anghel, A., Băban (1992), I. Iamandescu (1993), I. Holdevici (1995), M. Miclea (1997).

Marea contribuţie a lui Selye la studierea fiziologiei umane a fost conceptul de stres văzut ca sindrom nonspecific, stereotip al organismului. Conform Dicţionarului de psihologie (2000), termenul de stres este utilizat pentru prima dată de Selye (1936) pentru a desemna starea în care se găseşte un organism ameninţat de dezechilibru sub acţiunea unor agenţi sau condiţii care pun în pericol mecanismele sale homeostatice.

Selye, când publică descoperirile sale legate de stres în volumul *The Stress of Life,* arată că răspunsul la stres reprezintă mecanismul de bază în menţinerea homeostaziei (Selye, 1957). Selye defineşte stresul ca fiind „răspunsul nespecific al organismului la solicitările externe" (Selye, 1978, p.25). Una dintre definiţiile alternative, formulate în 1956 de către Selye, referitoare la stres este: „procentul de uzură al organismului determinat de viaţă, de traiul de zi cu zi" (Selye, 1956). Selye considera că fiecare organism are un nivel general oarecare al capacităţii de adaptare, care este cu timpul epuizat prin cerinţele de adaptare şi readaptare la mediu, moment în care poate surveni moartea.

Organismul uman ajunge să se distrugă pe sine atunci când este forţat să facă faţă unui stres ridicat, într-un stadiu de alarmă prelungit fără a fi alternat de pauze.

Selye a fost interesat de răspunsurile organismului la factorii stresanţi din mediu, considerând că reacţiile la aceştia sunt nespecifice. Prin aceasta a dorit să exprime faptul că indiferent de tipul de stimul (intern sau extern) organismul răspunde la stres urmând un model universal. Termenul pentru acest model al răspunsului la stres, stabilit de către Selye, este cel de Sindrom General de Adaptare (SGA). Toate răspunsurile nespecifice ale organismului faţă de solicitările interne sau externe străbat cele trei faze ale SGA: alarmă, rezistenţă şi epuizare. Selye atrage atenţia asupra faptului că în fiecare dintre aceste faze există stres deşi acesta variază ca manifestare în timp. Aşadar, Selye, în 1936, postulează procesul de adaptare la stres cu cele trei stadii: alarmă, rezistenţă şi epuizare (Selye, 1936).

Faza de alarmă reprezintă răspunsul iniţial al organismului la stresor şi are două etape: de şoc şi contraşoc. Prima se caracterizează printr-o rezistenţă scăzută a organismului la factorii de stres, respectiv prin scăderea tensiunii arteriale, inhibarea SNC, scăderi în greutate, hipoglicemie, atrofii ale timusului, hemoragii gastrointestinale etc., iar a doua printr-o creştere a rezistenţei organismului la stresori. În această etapă organismul mobilizează resursele existente pentru o acţiune rapidă de autoprotejare, prin răspunsuri rapide, cum ar fi: creşterea ratei respiratorii şi a ritmului cardiac,

creşterea tensiunii arteriale, hipertrofierea suprarenalelor cu eliberări crescute de hormoni corticosuprarenalieni, eliberări masive de glucoză (glucogenoliză) în sânge pentru a furniza energia necesară organismului pentru acţiune (coord. Selye,1983).

În situaţia în care acţiunea stresorului continuă, organismul răspunde prin ceea ce Selye a numit *faza de rezistenţă*. În această fază răspunsurile organismului se orientează înspre o adaptare pe termen lung, spre realizarea şi menţinerea homeostaziei interne. Aici predomină reacţiile anabolice de sinteză proteică şi continuă eliberările crescute de hormoni corticosuprarenalieni.

Cea de-a treia *fază,* cea *de epuizare sau colaps*, a cărei denumire doreşte să sublinieze faptul că organismul nu poate să realizeze ajustarea corespunzătoare la stres pe o perioadă nelimitată de timp, se caracterizează printr-o epuizare generală, un grad ridicat de uzură fizică şi psihică a organismului. Apar fenomene de uzură, distrofie asemănătoare cu îmbătrânirea iar dacă stresorul persistă, poate duce până la moartea individului. Albrecht considera că una dintre cele mai elementare consecinţe ale stresului îl reprezintă procesul de îmbătrânire al organismului (Albrecht 1986, p.69).

Tabelul nr.1 ***Sindromul general de adaptare***

Reacţia de alarmă
• Faza de şoc: se caracterizează printr-o rezistenţă scăzută a organismului la factorii de stres, respectiv prin scăderea tensiunii arteriale, inhibarea SNC, scăderi în greutate, hipoglicemie, atrofii ale timusului, hemoragii gastrointestinale etc., • Faza de contraşoc: se caracterizează printr-o creştere a rezistenţei organismului la stresori; organismul mobilizează resursele existente pentru o acţiune rapidă de autoprotejare, prin răspunsuri rapide, cum ar fi: creşterea ratei respiratorii şi a ritmului cardiac, creşterea tensiunii arteriale, hipertrofierea suprarenalelor cu eliberări crescute de hormoni corticosuprarenalieni, eliberări masive de glucoză (glucogenoliză) în sânge pentru a furniza energia necesară organismului pentru acţiune
Faza de rezistenţă
• răspunsurile organismului se orientează înspre o adaptare pe termen lung, spre realizarea şi menţinerea homeostaziei interne; predomină reacţiile anabolice de sinteză proteică şi continuă eliberările crescute de hormoni corticosuprarenalieni.
Faza de epuizare
• epuizare generală, un grad ridicat de uzură fizică şi psihică a organismului; fenomenele de uzură, distrofie sunt asemănătoare cu îmbătrânirea iar dacă stresorul persistă, poate duce până la moartea individului.

În conformitate cu teoria lui Selye, orice situaţie de viaţă care solicită mecanisme adaptative implică un anumit grad de stres. Tot acesta precizează că prin stres înţelege reacţia organismului şi nu situaţia stresantă (Goupil, 1991). Selye (1974, 1978) foloseşte doi termeni diferiţi pentru denumirea stresului care poate fi pozitiv sau negativ, respectiv eustres sau distres. Acesta din urmă s-ar face mai degrabă responsabil de declanşarea mecanismului adaptativ, după modelul celor trei faze mai sus amintite. Cercetările au relevat însă că ambele tipuri de stres pot fi dăunătoare organismului, cu atât mai mult cu cât interpretarea unui eveniment ca fiind stresant sau nu implică modalitatea subiectivă de percepere a acestuia de către subiect.

Acest model a fost mult dezbătut în timp, conturându-se atât elementele de importanţă în studiul stresului aduse de teorie, dat fiind faptul că Selye a deschis drumul cercetării sistematice a problematicii stresului, cât şi unele critici la adresa lui, provenite în principal din limitarea explicării fenomenului prin SGA.

8.3 Modelul cauzal al lui Holmes şi Rahe în definirea stresului

Abordarea stresului ca răspuns la factorii perturbatori externi a fost dezvoltată de către Holmes şi Rahe, (1967) cei doi elaborând "Scala de evaluare a evenimentelor sociale". Ei pornesc de la modelul cauzal, numit şi modelul ingineresc ce consideră persoana, prin analogie cu modelele tehnice, ca având un anumit grad de toleranţă faţă de potenţiali factori dăunători din mediu, iar când aceştia depăşesc nivelul optim apare reacţia de stres a organismului (Băban, 1998).

Holmes şi Rahe (1967) au definit evenimentele critice de viaţă ca fiind acelea care fie semnalizează, fie iniţiază schimbări semnificate la nivel individual. Cei doi autori au elaborat, aşa cum am arătat deja, o scală a evenimentelor de viaţă stresante, “The Social Readjustment Rating Scale”, care cuprinde 38 de asemenea elemente care, în funcţie de impactul pe care-l au asupra individului, au fost cotate cu puncte de la 100 la 11, prin simplă însumare obţinându-se scorul total al acestora numit de către autori "life change units" (LCU) (Holmes, Rahe, 1967).

Tabelul nr.2 . ***Scala evenimentelor de viaţă***

Eveniment de viaţă	Valoare
Moartea soţului sau a soţiei	100
Divorţ	73
Separare maritală	65
Închisoare	63
Moartea unei rude apropiate	63
Accidente sau boli personale	53
Căsătorie	50
Concediere	47

Reconciliere maritală	45
Pensionare	45
Schimbare în sănătatea unui membru de familie	44
Sarcină	40
Dificultăţi sexuale	39
Apariţia unui nou membru în familie	39
Schimbări legate de locul de muncă	39
Schimbări ale situaţiei financiare	38
Moartea unui prieten apropiat	37
Schimbarea orientării profesionale	36
Prescrierea unei ipoteci	30
Modificarea responsabilităţilor de serviciu	29
Fiul sau fiica părăseşte casa	29
Probleme cu rudele din familia soţului/soţiei	29
O realizare personală remarcabilă	28
Soţia începe sau încetează să mai lucreze	26
Începerea sau terminarea şcolii	26
Schimbarea condiţiilor de trai	25
Revizuirea obiceiurilor personale	24
Necazuri cu şeful	23
Schimbarea locuinţei	20
Schimbarea şcolii	20
Schimbări în modul de relaxare	19
Schimbări de natură religioasă	19
Schimbări în activităţile sociale	18
Schimbări în obiceiurile legate de somn	16
Schimbări în obiceiurile alimentare	15
Vacanţă	13
Crăciun	12
Încălcări minore ale legii	11

După Holmes, T., H. şi Rahe, R., H (1967) The Social Readjustment Rating Scale, în Journal of Psychosomatic Research, vol. 11, nr.2, p.213-218

Observăm că autorii acordă o importanţă ridicată modificărilor datorate pierderii locului de muncă precum şi necesităţii schimbării orientării profesionale.

Dintre criticile aduse acestui model ar fi aceea că se neglijează, în evaluare, factorii individuali cognitivi şi afectivi care pot schimba perspectiva asupra unui eveniment din viaţă (Băban, Derevenco, Anghel, 1992). De asemenea, scala amestecă evenimente considerate în general negative cu cele considerate mai degrabă pozitive şi ia în discuţie doar un interval de şase luni pentru apreciere. Deşi

evenimentele pozitive pot şi ele determina schimbare şi deci, şi stres, cele mai multe cercetări indică faptul că evenimentele negative sunt cele cu un impact mai mare asupra sănătăţii fizice şi psihice a persoanei. Mai mult, scala porneşte de la premisa că toţi oamenii răspund identic unor evenimente de viaţă date, însă, în realitate indivizii se pot comporta foarte diferit în faţa aceluiaşi tip de eveniment (Smith şi colab., 2005). Acest instrument măsoară factorii de stres, realizând deci o analiză cauzală, şi mai puţin efectul lor asupra persoanelor şi are valoare în studii statistice mai mult decât în investigaţii individuale.

8.4 Modelul tranzacţional al stresului

Dacă modelul lui Selye (1957) considera stresul ca fiind o reacţie internă, în general nespecifică, la factorii perturbatori din mediu iar cel al lui Holmes şi Rahe (1965) punea accentul pe acumularea de evenimente stresante din mediu, modelul tranzacţional se referă la lipsa unei balanţe echilibrate între cerinţe şi resursele individuale. Acest model, al lui Lazarus are o accepţiune destul de largă în momentul de faţă. Lazarus accentuează nu numai importanţa menţinerii echilibrului între capacităţi şi cerinţe ci aduce şi un alt element de noutate şi anume faptul că individul şi mediul se influenţează reciproc (Folkman, Lazarus, 1980).

Elementele inovatoare sunt conturate chiar în definiţia dată de către Lazarus şi Folkman stresului, şi anume: "stresul reprezintă o reacţie particulară între persoană şi mediu, în care persoana evaluează mediul ca impunând solicitări ce exced resursele proprii şi ameninţă starea sa de bine, evaluare care determină declanşarea unor procese de ajustare, respectiv răspunsuri cognitive, afective şi comportamentale la feed-backurile primite"(Lazarus, Folkman, 1984, p.19). Lazarus şi colab. introduc, de asemenea, termenul de ajustare la stres (coping), dorind astfel să explice diferenţele în reacţia la stres prin maniera particulară prin care un individ încearcă să facă faţă problemelor existenţei.

Morse şi Furst (1982) consideră că există trei aspecte implicate în definirea conceptului de stres. Primul se referă la factorii cauzatori, cunoscuţi sub numele de stresori, al doilea aspect se referă la modul particular în care sunt percepuţi aceşti factori, aspect cunoscut sub numele de evaluare individuală (individual make-up). Cel de-a treilea aspect surprinde modificările de natură fiziologică şi psihologică, cunoscute sub numele de răspuns la stres. În aceeaşi direcţie se înscrie definiţia stresului ca „trăire a unor evenimente care sunt percepute ca periculoase pentru bunăstarea fizică şi psihică a unei persoane”, evenimentele declanşatoare purtând denumirea de agenţi stresanţi iar reacţiile la acestea fiind numite răspunsuri la stres (Smith şi colab., 2005, p.713).

Conform teoriei tranzacţionale individul consideră stimulii stresanţi ca pe o ameninţare imediată sau de viitor pentru organism, aceasta datorându-se faptului că percepe subiectiv un dezechilibru între cerinţele de mediu şi capacităţile sale de a face faţă situaţiilor.

Definiţia dată, în volumul Stresul în sănătate şi boală, de către Băban, Derevenco şi Anghel (1992), reprezintă, aşa cum înşişi autorii apreciază, o abordare integrativă cognitivă a acestuia, respectiv autorii consideră că stresul rezidă în "interacţiunea dintre persoana umană şi situaţia stresantă, potrivit schemei: R = f(S = P)". Cu alte cuvinte, aşa cum sublinia M. Miclea, "stresul apare ca o discrepanţă percepută subiectiv între solicitări şi autoevaluarea capacităţilor proprii" (coord. Radu, 1991, p.262).

În evaluarea cognitivă pe care o face, individul poate să aprecieze just elementul de stres, poate să-l subaprecieze sau supraaprecieze. Această evaluare are, după Folkman, Lazarus, Dunkel-Schetter, DeLongis şi Gruen (1986) două etape şi anume una în care se face o apreciere rapidă, primară a stresorului în care acesta este perceput ca o ameninţare, ca o pierdere sau ca o provocare şi o alta, secundară în care sunt trecute în revistă alternativele de ajustare la stres. Cu alte cuvinte, aşa cum arăta Miclea, evaluarea primară a stimulului aversiv cuprinde următoarele elemente: severitatea stresorului, natura acestuia, momentul impactului cu stresorul şi probabilitatea confruntării cu acesta, respectiv gradul de certitudine subiectivă al impactului cu agentul stresant, după care se trece la evaluarea secundară, adică la evaluarea mijloacelor de management al stresului necesare şi posibile ale subiectului (Miclea, 1997).

Ameninţarea poate fi la adresa nevoilor instinctuale, a integrităţii persoanei sau la adresa sentimentului de încredere în sine etc. O *pierdere* poate fi una reală, legată de o persoană apropiată, sau poate fi un sentiment acut de singurătate, izolare. O *provocare*, reprezintă nu numai o primejdie dar şi o posibilitate de autodezvoltare. Sentimentul autodezvoltării însoţit de mulţumire apare mai ales când sunt descoperite noi metode de rezolvare a problemelor sau când individul realizează că poate face faţă situaţiei chiar şi fără reajustări cognitive şi comportamentale însemnate.

Un factor de stres, arătam mai sus, poate fi evaluat ca fiind o ameninţare, o pierdere sau o provocare. În funcţie de rezultatul evaluării apar reacţii specifice la stres. De exemplu, dacă stresorul este perceput ca o ameninţare, acest sentiment va fi acompaniat de o puternică anxietate. Dacă situaţia este trăită mai degrabă ca o pierdere va fi acompaniată de depresie, tristeţe profundă. Când e trăită ca o încercare, provocare, ar putea fi însoţită de anxietate, dar aceasta va fi amestecată cu speranţă şi cu o motivaţie crescută înspre rezolvarea problemei.

În cadrul acestui model resursele de care dispune individul pentru ajustarea la situaţia stresantă au un rol important în evaluare. De exemplu, în situaţia în care o persoană care şi-a pierdut locul de muncă are resursele materiale suficiente pentru a trece peste această perioadă şi are, de asemenea, şanse mari de a obţine o slujbă cel puţin la fel de bună în viitor, situaţia este evaluată ca fiind mai puţin

ameninţătoare faţă de cea a unei persoane care nu mai are slujbă, nici resurse şi nici perspective profesionale de viitor apropiat.

Lazarus şi Folkman (1984) arătau că există patru caracteristici ale evenimentelor obişnuite care pot duce la perceperea acestora ca generatoare de stres, şi anume: *controlabilitatea, predictibilitatea, schimbările majore în condiţiile de trai şi conflictele interne*. Este important aici felul în care persoana în cauză percepe evenimentul, gradul în care acesta i se pare controlabil sau predictibil, dacă el reprezintă o provocare pentru capacităţile sale etc.

Gradul în care putem controla un eveniment influenţează maniera de percepere a acestuia ca fiind sau nu stresant. Cu cât evenimentul pare mai puţin controlabil cu atât este mai probabil ca acesta să fie perceput ca fiind generator de stres (de ex. îmbolnăvirile grave, concedierea etc.).

Gradul în care putem cunoaşte dacă şi când va avea loc un eveniment influenţează, de asemenea, felul în care percepem evenimentul. Chiar dacă nu putem controla un eveniment dar cunoaştem dinainte că acesta urmează să apară reduce, în general, nivelul de stres. O explicaţie ar fi aceea că individul care cunoaşte iminenţa apariţiei unui eveniment neplăcut se poate pregăti pentru acesta sau se poate relaxa până la apariţia lui. Smith şi colab., pentru ilustrarea acestui aspect, au utilizat exemplul subalternului mereu criticat de şef în faţa colegilor. Într-unul din cazuri angajatul cunoaşte că şeful e plecat pentru o perioadă din localitate iar în celălalt caz şeful nu pleacă niciodată de la locul de muncă şi critică mereu şi în momente imprevizibile angajatul. În cea de-a doua situaţie angajatul poate experimenta un stres cronic (Smith şi colab., 2005).

Schimbările majore în condiţiile de trai au fost studiate sistematic de către Holmes şi Rahe care au concluzionat că orice modificare a circumstanţelor de trai care aduce după sine numeroase schimbări poate fi generatoare de stres.

O altă cauză a stresului poate fi aceea a existenţei unor conflicte interne generate de faptul că persoana este pusă în situaţia de a alege între atingerea a două obiective care se anulează reciproc, sunt incompatibile unul cu celălalt.

Lazarus şi Folkman (1984) subliniază ideea conform căreia persoanele percep în manieră diferită cele patru aspecte, mai sus menţionate, referitoare la evenimentele din viaţa lor, motiv pentru care le evaluează pe acestea din urmă diferit în legătură cu potenţialul lor stresogen.

Sarcini de muncă individuală:

1. *Argumentarea raţionamentului "stresul apare ca o discrepanţă percepută subiectiv între solicitări şi autoevaluarea capacităţilor proprii,,.*
2. *Realizaţi analiza SWOT a modelul lui Selye în abordarea stresului.*

Tema 9. Tipuri de reacţii la stres

Obiective:

1.Caracterizarea categorii de simptome ale stresului ;

2. Analizarea reacţiilor patologice la stres ;

3. Identificarea percepţiei controlului situaţional.

9.1 Repere generale

Sunt considerate *trei categorii de simptome ale stresului*: fizice, comportamentale şi emoţionale. Dintre simptomele fizice putem aminti: cefalee, ticurile nervoase, dificultăţi în înghiţire, senzaţia de uscăciune a gurii, greaţă, vomă, dureri de stomac, diaree, constipaţie, dureri de piept, dureri musculare, dificultăţi respiratorii, hipertensiune arterială, tahicardie, aritmie cardiacă, somnolenţa sau insomnia, transpiraţia excesivă, oboseala cronică, dereglări ale apetitului (pierderea poftei de mâncare sau un apetit exagerat), modificări ponderale prin pierdere sau câştig în greutate, diferite alergii, imunitate scăzută manifestată prin răceli sau stări gripale frecvente etc. În categoria simptomelor comportamentale intră: hiperactivitate, fumatul excesiv, consumul excesiv de alcool, schimbarea obiceiurilor sociale, încruntarea frunţii, râsul nervos, roaderea unghiilor, lipsa grijii adecvate pentru propria persoană, absenteism, scăderea performanţei profesionale etc., iar ca şi simptome emoţionale putem aminti: frustrare, anxietate ridicată, ostilitate, stări depresive, iritabilitate crescută, nivel ridicat de agresivitate, impulsivitate, labilitate emoţională, culpabilizare excesivă, probleme de memorare şi de concentrare a atenţiei, coşmaruri etc.

Tabel nr. 3. *Simptome ale stresului*

Simptome fizice
• cefalee, ticurile nervoase, dificultăţi în înghiţire, senzaţia de uscăciune a gurii, greaţă, vomă, dureri de stomac, diaree, constipaţie, dureri de piept, dureri musculare, dificultăţi respiratorii, hipertensiune arterială, tahicardie, aritmie cardiacă, somnolenţa sau insomnia, transpiraţia excesivă, oboseala cronică, dereglări ale apetitului (pierderea poftei de mâncare sau un apetit exagerat), modificări ponderale prin pierdere sau câştig în greutate, respiraţie accelerată, dilatarea pupilelor, încordare musculară, diferite alergii, imunitate scăzută manifestată prin răceli sau stări gripale frecvente
Simptome comportamentale
• fumatul excesiv, consumul excesiv de alcool, schimbarea obiceiurilor sociale, încruntarea frunţii, râsul nervos, roaderea unghiilor, lipsa grijii adecvate pentru propria persoană, absenteism, scăderea performanţei profesionale

Simptome emoţionale
• frustrare, anxietate ridicată, ostilitate, apatie şi stări depresive, iritabilitate crescută, nivel ridicat de agresivitate, impulsivitate, labilitate emoţională, culpabilizare excesivă, probleme de memorare şi de concentrare a atenţiei, coşmaruri

Tabelul nr. 18, fără a fi unul exhaustiv, ne oferă o imagine asupra posibilelor simptome pe care ajunge să le încerce o persoană în situaţii de stres, cu precizarea că acestea pot îmbrăca forme de manifestare diferită, în funcţie de personalitatea fiecărui individ.

Deşi cercetarea simptomatologiei fiziologice a stresului conferă un plus de acurateţe şi rigoare studiului, în timp, s-a dovedit necesară studierea cât mai multor aspecte ale problemei, respectiv o gamă cât mai largă de simptome şi maniera de intercorelare a acestora.

Iată câteva aspecte referitoare la maniera în care persoanele reacţionează în cazul unei pierderi semnificative. Menţionă că pornim de la premisa că, cel puţin pentru o parte dintre indivizi, confruntarea cu şomajul presupune o pierdere însemnată.

Averill (1968) sumariza caracteristicile pierderii la următoarele:

a. durerea pierderii are o manieră de răspuns complex dar stereotipal care include răspunsuri în plan psihologic şi fiziologic de tipul: retragere în sine, oboseală, tulburări de somn, pierderea poftei de mâncare;

b. este provocată de un stimul bine definit, respectiv, de o situaţie de pierdere reală sau imaginară a unei relaţii, a unui obiect şi încetează odată cu apariţia unei noi relaţii, a unui nou obiect, care să înlocuiască pierderea;

c. reprezintă un fenomen omniprezent în rândul speciei umane şi pare a se manifesta şi la specii sociale, mai ales la cele mai evoluate dintre primate;

d. reprezintă o emoţie extrem de încărcată de stres, deopotrivă psihologic cât şi fiziologic, şi în continuare de-a lungul manifestării durerii pierderii comportamentul este antitetic stabilirii de noi relaţii, şi deci reducerii stresului (1968, p. 748)

Sunt păreri conform cărora putem vorbi despre stadii ale durerii pierderii (separării) (ex. Bowlby, 1969) şi, de asemenea autori care consideră că e vorba mai degrabă de componente ale acesteia. Ramsay şi Hapee (1974) consideră că termenul de componente ale durerii pierderii este mai degrabă nimerit, deşi susţin că am putea vorbi de unele componente care se manifestă mai frecvent în prima parte a procesului iar altele mai ales în cea de-a doua. Spre exemplu, susţin autorii, negarea şi disperarea sunt întâlnite în prima parte, în timp ce agresiunea este arareori întâlnită acum, ea apărând

frecvent mai târziu, adesea întreruptă de perioade de negare şi depresie. Iată care sunt cele mai comune **componente ale pierderii**:

1. şoc - acesta este de obicei primul răspuns şi poate lua forma durerii fizice, apatiei şi retragerii în sine sau un calm nenatural; forma şi durata acestui stadiu sunt, de obicei, buni predictori despre evoluţia ulterioară a procesului de separare;
2. negare – aceasta este predominantă în etapa iniţială dar apare şi ulterior de-a lungul procesului având diferite intensităţi; persoana se comportă ca şi când pierderea nu ar fi avut loc; pot apare aici chiar şi tulburări de tipul halucinaţiilor;
3. depresie – în momentul în care negarea slăbeşte şi dispare, persoana experimentează golul lăsat de pierdere, durerea despărţirii; aceasta poate fi sau nu însoţită şi de descărcări emoţionale prin plâns, care, în mod obişnuit ajută la eliberarea stresului; ca şi în cazul negării, reacţiile depresive pot apărea pe tot parcursul procesului, dar cu o intensitate din ce în ce mai scăzută pe măsură ce persoana reuşeşte să facă faţă durerii;
4. vinovăţie – persoana poate să resimtă un sentiment de vinovăţie, având baze reale sau nu, faţă de persoana sau în relaţie cu obiectul pierdut; acest aspect necesită a fi explorat şi rezolvat;
5. anxietate – anxietatea, care poate duce uneori la manifestarea unor atacuri de panică, apare atunci când persoana începe să fie conştientă de dimensiunile pierderii şi de schimbările ulterioare acesteia; pot apare acum tendinţe suicidare şi o gamă largă de sentimente de o intensitate crescută, unele persoane având în astfel de momente îndoieli vis-a-vis de sănătatea lor mentală;
6. agresivitate – apar manifestări agresive faţă de cei care ar fi putut împiedica pierderea, faţă de cei care au cauzat-o, faţă de membri ai familiei care nu au acţionat suficient în direcţia bună sau faţă de cei care au întreprins ceva greşit, şi, în cele din urmă agresivitate faţă de obiectul pierderii care i-a provocat acea durere;
7. reintegrare – când obiectul pierderii a fost lăsat în urmă, când reacţiile emoţionale s-au diminuat simţitor, persoana este capabilă să o ia de la început acceptând noua situaţie, noua realitate; în timpul acestei faze pot apare unele căderi, spre exemplu în momentele speciale, care amintesc în mod expres de acea pierdere, dar acestea sunt de scurtă durată (Ramsay, Hapee, 1974).

9.2 Reacţii patologice la pierdere

Reacţiile obişnuite de şoc, disperare (deznădejde) şi revenire (recuperare), la durerea unei pierderi importante nu sunt întotdeauna prezente sau sunt distorsionate, exagerate, prelungite, inhibate ori amânate. Nu se poate trasa o linie fermă între ceea ce reprezintă o manifestare normală, obişnuită a unei pierderi suferite şi ceea ce iese din această normalitate, respectiv comportamentele patologice. Ceea ce este însă general acceptat în literatura de specialitate e faptul că acea durere trebuie eliberată

aşa fel încât persoana să ajungă să o depăşească. Linderman, în 1944, sublinia faptul că o mare problemă în rezolvarea unor astfel de situaţii este aceea că persoana încearcă să evite confruntarea cu realitatea, tocmai de teama unor sentimente puternice şi de necontrolat, însă aceasta nu face decât să amâne rezolvarea ei iar Hodge, în 1972, sublinia că problemele trebuie aduse la suprafaţă şi persoana trebuie să se confrunte cu ele indiferent cât de neplăcut este acest aspect pentru ea (cit. în Ramsay, Hapee, 1974). Procesul trebuie să se desfăşoare deoarece nu există cale de scăpare prin evitarea confruntării cu realitatea. Hodge mai adaugă faptul că mai devreme sau mai târziu, mai eficient sau mai puţin eficient, complet sau nu, persoana se confruntă cu problema şi procesul de eliberare a durerii datorate pierderii are loc. Oamenii au în general tendinţa de a evita confruntarea cu realităţi neplăcute dar, cu cât o fac mai devreme, cu atât mai repede ajung să depăşească situaţia.

Stresul poate fi clasificat, după sursa stresorilor, în stres *psihosocial*, rezultat din interacţiunea mediului psihologic şi social cu individul, sau neurobiologic, *somatic*, generat de interacţiunea mediului înconjurător fizic, chimic şi biologic cu omul. După forma de manifestare, ţinând cont de intensitate şi durată, poate fi *acut* sau *cronic* (Riga, Riga, 1997).

Cu alte cuvinte, există *trei tipuri de stresori*: de natură fizică (radiaţii, zgomote, noxe etc.), psihologică (anxietate, teamă, frustrare, vinovăţie, sentimente de inferioritate etc.) şi socială (moartea unei persoane apropiate, divorţul, pierderea locului de muncă etc.).

Stresori de natură psihosocială

De-a lungul timpului s-a încercat, prin diverse experimente, la nivel de laborator sau prin observarea directă a situaţiilor reale din teren, să se identifice tipurile de factori responsabili pentru apariţia stresului. În această direcţie, tot mai mulţi cercetători au scos în evidenţă efectele negative ale stresorilor psihici şi sociali asupra sănătăţii psihice şi fizice a persoanelor, de exemplu Dohrenwend şi Dohrenwend (1974), Caplan şi colab. (1975), Cooper şi Marshal (1976), Băban, Derevenco, Anghel şi Ilea (1985). Schuler, într-o cercetare din 1980, a demonstrat că stresul are efecte negative nu numai asupra muncitorilor individual, dar are, de asemenea, influenţe negative asupra costurilor economice ale instituţiei cu privire la selectarea personalului (Schuler, 1980). Considerând clarificarea elementelor cauzale ale stresului ca fiind un aspect important pentru demersurile noastre viitoare de cercetare, ne vom referi în continuare la principalele cauze ce pot determina, în general, stresul precum şi stresul ocupaţional şi cel datorat pierderii locului de muncă.

Cauze legate de variabilele individuale

Dintre elementele caracteristice de la nivel individual, care pot concura la apariţia stresului, cele mai importante sunt considerate trăsăturile de personalitate, resursele individuale şi tipurile de management al stresului.

Trăsături de personalitate şi tipul A de comportament

În cadrul acestei categorii de factori de stres sunt cuprinse, după Ross şi Altmaier (1994), elemente ca: percepţia controlului situaţional şi tipul A de comportament.

Genul, este luat de asemenea în discuţie, alături de trăsăturile de personalitate, deoarece, aşa cum spun şi cei doi autori, este una din variabilele individuale cu o influenţă importantă în ceea ce priveşte comportamentul, inclusiv cel de la locul de muncă.

Tipul A de comportament

Tipul de comportament ce predispune la boli cardio-vasculare şi tipul A de comportament, corespunzător celui amintit anterior au fost definite în diverse moduri şi evaluate total nesistematic astfel încât mulţi autori au ajuns la concluzia că e inutilă încercarea de sistematizare şi definire a conceptelor. Schmied şi Lawler considerau că tipul A de comportament reprezintă un model caracterizat printr-un grad ridicat de nerăbdare, competitivitate şi ostilitate (Schmied, Lawler, 1986).

În baza experienţei clinice, Friedman şi Rosenman (1959) au introdus termenul de comportament de tip A pentru a descrie o grupă de comportamente pe care le-au considerat ca fiind caracteristice pentru pacienţii cu boli cardio-vasculare. Acest tip de comportament este caracterizat, după cei doi autori, prin competitivitate, grabă şi un nivel crescut al ostilităţii exprimate. Rezultatele cercetărilor lui Friedman şi Booth-Kewley au indicat faptul că tipul A de comportament are o predispoziţie cel puţin dublă de a dezvolta boli cardio-vasculare faţă de tipul B de comportament. (Booth-Kewley şi Friedman, 1987; Friedman şi Booth-Kewley, 1988).

Un studiu realizat la noi în ţară de către Băban, Derevenco, Anghel şi Ilea (1985) a încercat să surprindă, la rândul său, influenţele factorilor comportamentali de risc coronarian şi conturarea unui anume profil psihofiziopatologic al acestor pacienţi, respectiv tipul A de comportament. Rezultatele au relevat corelaţia pozitivă între tipul de comportament A (caracterizat prin înaltă competitivitate, extroversie, excitabilitate, neuroticism, tendinţa de dominare, înaltă responsabilitate, instabilitate emoţională, putere de muncă, etc.) şi afecţiunile cardio-vasculare în general şi cele coronariene în special (Băban, Derevenco, Anghel, Ilea 1985).

Tabel nr. 4. ***Tipul A şi nonA (tipul B) de comportament***

Tipul A	*Tipul nonA (tipul B)*
Grăbit, nerăbdător, sub presiunea timpului	Lipsit de grabă, răbdător, nu se simte presat de timp
Cu toleranţă scăzută la frustrare	Cu toleranţă ridicată la frustrare
Cu grad ridicat de competitivitate	Cu grad scăzut de competitivitate
Cu grad înalt de responsabilitate, ambiţios, dornic de realizare	Nu se angajează la fel de intens în muncă, mulţumit în muncă
Agresiv	Non-agresiv
Nivel ridicat de excitabilitate, neurotiucism	Nivel scăzut de excitabilitate, neurotiucism

Cercetări ale anilor `80 au sugerat faptul că tipul A de comportament nu este atât de puternic legat de bolile cardio-vasculare precum se credea anterior şi s-a pus în evidenţă faptul că nu există diferenţe semnificative între subiecţii cu tipul A de comportament şi cei cu tipul B de comportament. Mai mult, nu s-a demonstrat că tipul A de comportament facilitează repetarea unor accidente cardio-vasculare, adică nu este direct răspunzător pentru recurenţa bolii. Chiar şi studiile mai extinse au scos în evidenţă faptul că riscul apariţiei unor boli cardio-vasculare este mai mare în cazul fumătorilor sau datorită obezităţii decât cel datorat tipului A de comportament (Williams, 1987) sau datorită unor condiţii de viaţă inadecvate, de ex. femeile afro-americane cu venituri mici, educaţie redusă, cu probleme în găsirea unui loc de muncă (Williams, 1995). Alte cercetări au încercat să găsească modalitatea de modificare a tipului A de comportament astfel încât să scadă riscul apariţiei bolilor cardiace (Smith, Brehm,1981).

Rezultatele amintite duc la concluzia că această constelaţie de comportamente care alcătuiesc tipul generic A nu este tocmai reprezentativă pentru a descrie tipul de comportament cu risc crescut pentru boli cardio-vasculare. Astfel, un grup tot mai mare de argumente se ridică în susţinerea ideii că nu toate aspectele caracteristice tipului A de comportament sunt în mod egal relaţionate cu apariţia bolilor cardio-vasculare. Noile cercetări scot în evidenţă faptul că numai acele aspecte ale tipului A de comportament în legătură cu ostilitatea, supărarea, exprimarea ostilităţii sunt de fapt patogene, respectiv persoanele caracterizate ca având tipul A de comportament şi un grad crescut de ostilitate şi mânie sunt predispuse la boli cardio-vasculare. Mai concret, se poate afirma că, de fapt, gradul crescut de ostilitate şi iritare sunt cele care au caracter patogen şi nu tipul A de comportament în ansamblu.

9.3 Percepţia controlului situaţional

Percepţia controlului situaţional, alt element ce trebuie luat în considerare atunci când punem în discuţie caracteristicile individuale cu influenţă în apariţia stresului, se referă la posibilitatea persoanei de a prevedea şi controla rezultatele acţiunilor sale. Este vorba, de asemenea, despre perceperea existenţei alternativelor şi a posibilităţii de a face alegeri. Controlul situaţional s-a dovedit a avea o influenţă importantă în modul în care persoanele reacţionează la stres, respectiv la stresul datorat pierderii locului de muncă.

Rotter (1966) este cel care a definit conceptul de control intern sau extern al succesului (I-E) ca fiind gradul în care un individ consideră că succesele sale depind de propriul comportament (intern) sau este controlat de către forţe înafara posibilităţii lui de control, precum şansa, norocul (extern). Cercetări ulterioare au încercat să pună în legătură conceptul de loc al controlului cu diferite variabile de personalitate. Astfel, s-a pus în evidenţă faptul că indivizii cu un loc al controlului extern au un grad mai scăzut al autoacceptării decât cei cu un loc al controlului intern, iar cei cu un loc al controlului

extern, faţă de cei cu locul controlului situat mai degrabă intern dau dovadă de o mai slabă dezvoltare a capacităţilor psihosociale (Martin, 1978).

Cercetătorii au fost, de asemenea, interesaţi de efectele lipsei totale a controlului asupra situaţiilor de viaţă. Glass şi Singer (1972) sugerează că problemele datorate efectelor ulterioare ale stresului ar trebui atribuite *neajutorării învăţate*.

Ei au discutat asupra ideii că subiecţii care nu sunt apţi să prevadă şi să controleze un stresor, învaţă că ajutorul, sprijinul pe care îl primesc este independent de reacţiile, de răspunsurile lor, lucru care are ca rezultat descreşterea motivaţională care se manifestă în realizarea mai slabă a sarcinilor poststimulatoare (Glass, Singer, 1972).

Seligman (1975), referindu-se la neajutorarea învăţată, afirma că atunci când persoanele au eşuat în mod repetat în încercarea de a controla rezultatele muncii lor, renunţă să mai încerce deoarece consideră efortul inutil. El considera că o consecinţă majoră a unei experienţe cu evenimente incontrolabile este cea de natură motivaţională - slăbirea motivaţiei de a iniţia răspunsuri voluntare ca să controleze evenimentul. O manifestare a deficitului motivaţional este că cel neajutorat întârzie să iniţieze atât răspunsuri atât agresive cât şi răspunsuri defensive (Selingman,1975).

Interpretarea din perspectiva teoriei neajutorării învăţate se referă, în primul rând, la faptul că persoanele care experimentează trăiri de tipul neajutorării, datorate impactului unor stresori imprevizibili şi incontrolabili, sunt mai puţin persistenţi, ulterior, în a urmări şi duce la bun sfârşit o sarcină de lucru. Deşi aceste teorii oferă o explicaţie pentru efectele pozitive ale controlului asupra efectelor ulterioare expunerii la un stresor, ele nu pot explica suficient de ce apar aceste efecte în cazul în care stresorul este imprevizibil şi incontrolabil (Cohen,1980).

Diferenţele de gen

În timp, diferite studii s-au ocupat în mod explicit de relaţia stresor-stres şi influenţele genului asupra acesteia, de ex. Baruch, Biener şi Barnett (1987), Jick şi Mitz (1985), Nelson şi Quick (1985). Deşi toate aceste studiile au examinat relaţia dintre diferenţele de gen şi stres au reieşit rezultate divergente. În primul rând, Baruch şi colab., (1987) a sugerat că femeile care nu sunt cuprinse în câmpul muncii sunt supuse unui stres mai profund decât cele care au o slujbă. Mai specific, autorii au ajuns la concluzia că rolul de casnică este mai stresant şi că implică un nivel al controlului mai scăzut decât cel al femeii angajate. Cercetarea efectuată de către Nelson şi Quick (1985) a indicat o concluzie opusă. Aceşti autori au ajuns la constatarea că femeile angajate sunt mai stresate decât cele casnice sau bărbaţii, deoarece ele trebuie să facă faţă unor stresori specifici. Aceştia rezultă din cerinţa de succes atât în căsnicie cât şi la locul de muncă, din izolare socială, discriminare şi stereotipiile la care sunt supuse (Nelson, Quick, 1985).

Un alt conflict la nivelul studiilor mai sus amintite se referă la asemănarea/deosebirea dintre stresul resimţit de către femei şi bărbaţi. Jick şi Mitz (1985) au sugerat că femeile sunt mai frecvent supuse stresului (ex: depresie, tulburări emoţionale) decât bărbaţii, iar aceştia sunt mai frecvent expuşi riscului CHD şi a cirozei ficatului. Pe de-altă parte Nelson şi Quick (1985) consideră că datorită stresorilor particulari mai sus amintiţi, cărora trebuie să le facă faţă femeile, acestea sunt mai expuse stresului psihologic şi psihosocial.

Concluzia care se desprinde în urma analizei acestor studii este faptul că există o relaţie dovedită între stres şi diferenţele de gen însă nu s-a ajuns la un acord cu privire la natura acestei relaţii.

Există, de asemenea, studii care arată că între cei doi termeni ai discuţiei (stres-diferenţe de gen) nu există nici o legătură clară (Martocchino, O` Leary, 1989). Martocchino şi O` Leary (1989), realizând un studiu metaanalitic asupra literaturii de specialitate care se referă la diferenţele de gen şi stresul ocupaţional, au ajuns la concluzia că această ipoteză nu are nici un suport ştiinţific demonstrat, că bărbaţii şi femeile nu experimentează în mod diferit stresul, indiferent de natura lui. Deaux (1984) a arătat că diferenţele de gen nu determină decât mici variaţii în diferite aspecte de la nivel psihologic. Deşi există oarecari diferenţe în profilul psihologic al bărbaţilor şi femeilor, importanţă are, de asemenea, modul diferit de socializare în atitudinea şi comportamentul dezvoltat de aceştia. Deci, simpla diferenţă biologică şi psihologică de sex nu explică în totalitate diferenţele dintre bărbaţi şi femei. Deaux (1984) a sugerat faptul că cercetările ar trebui să ia în seamă nu numai diferenţele psihologice dintre genuri ci şi diferenţele dintre factorii situaţionali care se presupune că ar covaria cu specificul gender.

Dintre stresorii psihologici, anxietatea, susţin Morse şi Furst (1982), reprezintă unul la care femeile sunt, mai degrabă, susceptibile (Morse, Furst, 1982). Pentru a sublinia cele afirmate, autorii tratează explicit cele două tipuri de anxietate: cea constituţională şi cea situaţională, aducând argumente pentru fiecare în parte. Dacă luăm în discuţie mai întâi primul aspect, cel al anxietăţii constituţionale, autorii sunt de părere că femeile desconsiderate atât în carieră, pe piaţa muncii, cât şi în propria familie tind să dezvolte o astfel de trăsătură. De asemenea, aceştia susţin că femeile, care dezvoltă mai degrabă anxietate, răspund la aceasta printr-un comportament de evitare pasivă (passive-avoidance) în timp ce bărbaţii ar răspunde într-o manieră mai agresivă (Morse, Furst, 1982).

Sarcini de muncă individuală:

1. *Argumentați raționamentului „ Genul poate influiența strarea de stres „*
2. *Realizați o comaparare a avantajelor dintre tipurile de comportament A și B.*

Tema 10. Resursele individuale de confruntare cu stresul pierderii locului de muncă

Obiective:

1.Definirea şi caracterizarea suportul social;

2. Analizarea modelul interacţional de interpretare al rolului suportului social;

3. Argumentarea importanței managementului stresului.

10.1 Suportul social

Suportul social este considerat ca fiind una din cele mai importante resurse ale individului atunci când este vorba de adaptarea lui la stres.

Ca o definiţie cuprinzătoare am putea considera suportul social ca fiind totalitatea resurselor pe care ni le pun la dispoziţie, ni le oferă celelalte persoane (Cohen, Syme, 1985).

Există numeroşi factori psihosociali care pot să ne afecteze bunăstarea fizică şi psihică, printre care schimbarea sau pierderea locului de muncă, schimbarea domiciliului, migraţia, decesul unei persoane apropiate etc. Toate aceste aspecte implică şi o modificare în reţeaua de suport social. Aceste modificări la nivelul reţelei de suport social pot fi incriminate ca factori de influenţă negativă pentru sănătate şi în cazul persoanelor singure, văduve sau divorţate, comparativ cu cele care sunt căsătorite şi cu o rată mai scăzută de morbiditate. La celălalt pol, în ceea ce priveşte starea de sănătate generală, par a se situa cei care sunt foarte bine integraţi în comunităţile de apartenenţă, spre exemplu cei aparţinând unor grupuri religioase. În mod specific, Cohen, Clark şi Sherrod (1986), consideră că nivelul de stres corelează negativ cu un nivelul suportului social.

Suportul induce o creştere a stimei de sine, a abilităţii de a face faţă situaţiei precum şi a motivaţiei pentru depăşirea problemei.

Cercetători din domeniul ştiinţelor sociale, Ganster, Mayes, Sime şi Tharp (1982) studiind posibilii factori care ar reduce efectele negative ale stresului, au emis ipoteza că există o intercondiţionare mai puternică între stres şi răspunsurile la stres în cazul persoanelor care au un suport social sărac faţă de cele care se bucură de un suport social mai consistent. Această ipoteză, a rolului moderator al suportului social asupra stresului, a fost verificată în cadrul multor experimente ce au avut rezultate uneori foarte diferite. Cercetări ale anilor `80 nu evidenţiază în mod clar în ce fel suportul social influenţează efectele stresului, această lipsă de claritate având implicaţii negative în încercările făcute în sensul elaborării de noi teorii cu privire la stres şi la modalităţile de realizare a managementului stresului (Ganster, Mayes, Fusilier, 1986).

Ipoteza dominantă referitoare la rolul suportului social este aceea că ar modera acţiunile factorilor stresanţi. Cohen şi colab. (1986) într-un studiu referitor la rolul protector al suportului social în condiţii de stres, subliniază ideea că stresul corelează pozitiv cu nivele scăzute ale suportului social,

corelaţia pozitivă dintre un nivel ridicat al suportului social şi stres redus ca intensitate nefiind una semnificativă. Autorii, pornind de la premisa că nu există o legătură liniară între mărimea reţelei de suport social şi nivele mai scăzute de stres deoarece aici intervine capacitatea persoanei de a utiliza eficient reţeaua de suport, au măsurat impactul abilităţilor sociale asupra eficienţei folosirii reţelei de suport. Nu a fost pus în evidenţă acest tip de influenţă, au relevat, în schimb, faptul că aceste abilităţi influenţează mărimea reţelei de suport social (Cohen, Sherrod, Clark, 1986).

În sensul legăturii dintre stresori, sursele de suport şi caracteristicile individuale ale subiecţilor, a fost evidenţiat faptul că suportul social are efect moderator în cazul în care stresul are ca rezultat apariţia depresiei sau a unor boli psihosomatice, dar nu s-au găsit legături clare între cele două (stres şi suport social) în situaţii de stres ocupaţional De asemenea, a fost subliniat faptul că suportul social este important în situaţii de depresie doar în cazul persoanelor cu un loc al controlului intern, nu şi pentru cele la care locul controlului este extern. (Ganster, Mayes, Fusilier, 1986).

Carlson şi Perewe (1999) au pus în evidenţă rolul moderator al suportului social în situaţii de stres datorate conflictelor interroluri ca urmare a rol-statusurilor de angajat şi soţ/soţie sau părinte, punând în evidenţă potenţialul stresogen al existenţei rolurilor multiple. Suportul social a fost, în contextul conflictului dintre cerinţele de la locul de muncă şi cele relative la familie, considerat, de asemenea, ca fiind o importantă resursă sau mecanism de ajustare la stres ce reduce efectele negative ale stresorilor şi de către Thomas şi colab. (Thomas, Ganster, 1995). A fost pus în evidenţă şi faptul că suportul acordat din partea şefului direct este important în cazul unor evenimente critice din viaţă sau în cazul în care persoana prezintă simptome ale unei boli somatice (Ganster, Mayes, M. Fusilier, 1986).

Datorită relevanţei suportului social, atunci când discutăm despre stres, considerăm important să oferim şi o modalitate consacrată de definire a acestuia. Astfel, Ganster, Mayes şi Fusilier (1986) care s-au preocupat de modul de operaţionalizare al conceptului de suport social îl consideră ca fiind "totalitatea relaţiilor de întrajutorare aflate la dispoziţia persoanei, precum şi calitatea acestora". Definiţia cuprinde toate legăturile sociale, cu conotaţie pozitivă, ale unei persoane. Au existat multe alte încercări de definire a acestui concept, important de reţinut fiind similarităţile existente între acestea, şi anume: prin relaţiile sociale se oferă suport emoţional, suport informaţional (date concrete, sfaturi etc.), suport material concret (ex: bani) şi se asigură un grad ridicat de integrare socială.

Modelul interacţional de interpretare al rolului suportului social este cel care îl consideră ca funcţionând asemeni unui sistem tampon între persoană şi evenimentul stresant (Ross, Altmaier, 1994). Este vorba de faptul că o persoană, care are suficiente resurse provenite din sistemul de relaţii sociale, atunci când face evaluarea primară, poate să nu considere situaţia ca fiind stresantă. În cazul evaluării

secundare, ea poate să ajungă la concluzia că are suficiente resurse de coping aşa încât să reducă efectele negative ale acţiunii agentului de stres (Miclea, 1997).

Aceste observaţii referitoare la rolul suportului social în situaţii de stres se aplică şi în cazul stresului profesional, cu atât mai mult cu cât relaţia suportivă se stabileşte între angajat şi supervizor.

Autoeficacitatea

Autoeficacitatea (self-efficacity) a fost definită, de către Bandura, ca fiind totalitatea convingerilor oamenilor despre capacităţile lor de a se mobiliza pentru a face faţă solicitărilor, şi care au un efect profund asupra acestor capacităţi. Această convingere asupra eficacităţii personale acţionează în sensul că persoanele cu o astfel de convingere abordează lucrurile astfel încât să le poată stăpâni şi fără să se îngrijoreze în privinţa diverselor dezastre posibile. Altfel spus, persoanele cu o gândire pozitivă au o atitudine pozitivă şi o mai mare capacitate de a trece cu succes peste obstacole, au o rezistenţă mai ridicată la frustrare, eşecuri, în general în situaţii de stres, sunt capabili să discearnă părţile pozitive ale situaţiei (Bandura, 1982).

Sentimentul de coerenţă

Sentimentul de coerenţă poate fi definit ca o orientare cognitivă globală a persoanei referitor la faptul că stimulii (interni sau externi) întâlniţi de-a lungul vieţii, sunt explicabili şi predictibili, că persoana consideră că solicitările au un sens şi un scop, deci efortul pentru a le depăşi este justificat iar individul are suficiente resurse adecvate pentru a le face faţă. Sentimentul de coerenţă a fost definit de către Antonovsky în urma cercetărilor întreprinse de acesta asupra supravieţuitorilor lagărelor de concentrare şi consideră că principalele elemente ale sentimentului de coerenţă ar fi: comprehensiunea, respectiv gradul în care persoana poate atribui un sens situaţiei prin care trece, poate considera experienţa ca pe o situaţie de învăţare, benefică, controlul, care se referă la faptul că persoana percepe existenţa unor surse de confruntare cu situaţia, respectiv că aceasta din urmă este controlabilă, scopul, adică perceperea unei finalităţi necesare şi/sau dorite (Antonovsky, 1987, 1991).

Robusteţea

Robusteţea este văzută ca o importantă variabilă individuală în rezistenţa la stres, având drept caracteristici: controlul, care se referă la sentimentul persoanei că situaţia poate fi controlată şi influenţată folosindu-se de resursele proprii, angajarea respectiv capacitatea de a considera acţiunile intreprinse ca fiind importante, cu sens pentru sine şi provocarea, caracteristică ce constă într-o atitudine pozitivă faţă de schimbare, situaţia fiind considerată ca fiind una ce oferă şanse de dezvoltare personală (Kobasa, 1982).

Autoaprecierea

Autoaprecierea se referă la modul în care este evaluată, în manieră globală, persoana de către ea însăşi, Rosenberg o considera ca pe o evaluare globală a propriei persoane (Rosenberg, 1965). În cadrul conceptului de autoevaluare sunt incluse, aşa cum aprecia şi Băban (1998) tendinţa persoanei de autoevaluare pozitivă şi de respingere a atributelor negative.

După Matei (1994) imaginea de sine este o componentă a percepţiei sociale ce include autopercepţia şi percepţia celuilalt. Acesta evidenţiază ca primă sursă de autocunoaştere dinamica succeselor şi eşecurilor personale. În timp ce succesele potenţează autoaprecierea pozitivă, eşecurile o fac să scadă (coord. Radu, Iluţ, Matei, 1994). În timp, această acumulare de succese şi eşecuri ne dau o imagine globală despre noi înşine la care se adaugă felul în care suntem percepuţi de persoane sau grupuri relevante pentru noi şi rezultatul, satisfăcător sau nu al unei continue comparaţii a individului cu alţii. Având în vedere aceste elemente definitorii ale autopercepţiei, este evident de ce, evenimentul pierderii locului de muncă, dacă e trăit ca un insucces personal major, determină o degradare a imaginii de sine, o scădere a nivelului de autoapreciere pozitivă.

10.2 Locul controlului

Rotter (1966) a introdus conceptul de loc al controlului (locus of control) (LC) considerând că putem vorbi despre un loc al controlului intern şi unul extern. Potrivit conceptul multidimensional de loc al controlului, subiecţii atribuie controlul asupra lumii în general şi asupra propriei vieţi unor cauze interne sau externe. Persoanele care atribuie succesul sau eşecul unor cauze interne, care ţin de propria persoană, sunt cele cu un loc al controlului intern iar cele care explică succesul sau eşecul prin cauze externe sunt cele cu un loc al controlului extern.

Având ca punct de pornire teoria învăţării sociale a lui Bandura, Rotter (1966) a elaborat o scală de atitudine prin care distinge între indivizii care explică, atribuie cauzele succesului şi ale eşecului propriului comportament (control intern) sau factorilor, forţelor externe, situate dincolo de propriul comportament (control extern) (Matei, 1994). Au fost dezvoltate trei dimensiuni ale studiului problematicii atribuirii şi anume: stabilitatea (stabil-instabil), LOC (intern-extern) şi posibilitatea de control (controlabil-necontrolabil). Din această perspectivă putem explica într-o oarecare măsură situaţiile, care pot deveni patologice, de abandonare a sentimentului posibilităţii controlului. Şomajul, resimţit ca şi eşec, poate duce la dezvoltarea credinţei în incapacitatea de control a situaţiei, putând apărea fenomenul neajutorării dobândite, acompaniat de nivele diferite de depresie.

Martin, J. C. a studiat, în cercetarea efectuată pe un lot de studenţi indieni şi albi, printre alte aspecte, ipoteza de lucru conform căreia locul controlului intern se asociază cu o stimă de sine ridicată şi la copiii albi şi la indieni. A fost analizată legătura cu coeficienţii de corelaţie Pearson Product-

Moment (r) şi s-a obţinut o corelaţie semnificativă între internalitate şi stima de sine. Un alt rezultat a fost acela că odată cu vârsta atât copiii albi cât şi cei indieni devin mai puternic interni (Martin, 1978). Matei sublinia ideea că, deşi există o tendinţă sistematică de a valoriza superior explicaţia de tip intern (respectiv obţinerea de succese prin efort propriu) internalitatea nu este o expresie a unor capacităţi intelectuale superioare însă, are un rol motivaţional pozitiv (Matei, 1994).

Nu toate cercetările vin să susţină ideea că un loc al controlului intern corelează cu cele mai eficiente modalităţi de management al stresului. Hurrell şi Murphy (cit. în Băban, 1998) au evidenţiat faptul că un LOC intern nu reprezintă, neapărat, un aspect pozitiv în ajustarea la stres, mai mult chiar, un nivel ridicat de internalitate poate deveni contraproductiv. În legătură cu acest aspect, Antonovsky (1991) considera că explicarea nuanţată a internalităţii, respectiv externalităţii poate contribui la o mai bună înţelegere a fenomenului. Astfel, internalitatea poate fi una responsabilă (asumarea responsabilităţii pentru propriile acţiuni generatoare de succes sau insucces) sau una culpabilizantă (persoana fiind predispusă la a se autoblama pentru toate eşecurile, fără a se aprecia suficient pentru succese). Externalitatea, la rândul ei, poate fi una de tip defensiv (atunci când persoana atribuie unor cauze externe eşecurile pentru a se disculpa) sau una de tip pasiv (care apare atunci când persoana percepe puternic lipsa controlului), cea de-a doua având evidente efecte negative.

Optimismul

Optimismul, după Scheier, Wentraub şi Carver (1986) poate fi definit ca fiind aşteptările generale pentru rezultate pozitive. Scheier şi Carver (1992), consideră că optimismul se referă la tendinţa generală şi relativ stabilă a persoanei de a avea o concepţie pozitivă asupra viitorului, asupra experienţelor vieţii în general. Optimismul este un predictor pentru un stil de coping activ în situaţii de stres şi pentru utilizarea redusă a stilurilor de ajustare la stres prin evitare, negare şi retragere (Băban, 1998).

10.3Managementul stresului

Capacitatea persoanei de a se mobiliza pentru a face faţă, cu succes sau nu, factorilor de stres, a fost denumită (din engl. coping) în studii publicate în limba română, sub termenul de coping, ajustare la stres, automobilizare sau management al stresului. Vom utiliza, în continuare, termenul de management al stresului sau ajustare la stres.

Sub presiunea factorilor de stres unii indivizi manifestă distres alţii dau dovadă de rezilienţă. Cercetătorii din domeniul managementului stresului consideră că aceste diferenţe apar ca urmare a efortului de ajustare (coping) la situaţia stresantă, depus de către fiecare individ în parte (Lazarus, Folkman, 1984; Folkman, Lazarus, Gruen, DeLongis, 1986; Folkman, Lazarus, Dunkel-Schetter, DeLongis şi Gruen, 1986; Endler, Parker, 1990). Cu alte cuvinte, managementul stresului este procesul

care explică diferenţele înregistrate referitor la efectele stresului asupra indivizilor. În aceeaşi direcţie, Lu şi Chen (1996), consideră că putem vedea ajustarea (copingul) ca fiind un set complex de procese care moderează influenţele evenimentelor stresante asupra bunăstării fizice şi psihice ale individului.

Interesul pentru modul în care indivizii reuşesc să facă faţă stresului a crescut foarte mult în anii `80 (Carver, Weintraub, Scheier, 1989). Punctul de plecare al acestor cercetări a fost studiul desfăşurat de către Lazarus (1966) şi mai apoi de Lazarus şi Folkman (1984) în analiza conceptelor de stres şi ajustare la stres (coping). Managementul stresului a fost definit de Lazarus, Dunkel-Schetter, DeLongis şi Gruen (1986) ca fiind totalitatea eforturilor cognitive şi comportamentale ale unei persoane de a face faţă unor cerinţe externe sau interne care au fost evaluate ca excedând resursele persoanei.

Managementul stresului se referă, cu alte cuvinte, la toate mijloacele utilizate pentru contracararea unei situaţii stresante obiective sau subiectiv percepute de către individ. Pearlin şi Schooler (1978), definesc ajustarea la stres ca fiind "orice răspuns la constrângerile externe de mediu, utilizat pentru a preveni, evita sau controla distresul" (Pearlin, Schooler, 1978, p.3). Aceştia consideră că managementul stresului poate să îmbrace trei forme: răspunsuri care încearcă să schimbe situaţia stresantă, răspunsuri care încearcă schimbarea modalităţii de percepere a situaţiei şi răspunsuri orientate înspre controlul consecinţelor acestor stresori. Prima formă este considerată ca fiind mai rar întâlnită datorită lipsei abilităţilor sau cunoştinţelor necesare pentru a schimba situaţia, a temerilor pentru apariţia de consecinţe negative ca urmare a acţiunilor intreprinse sau datorită convingerii, probabil justificate, că situaţia prezintă rezistenţă crescută la schimbare. Cea de-a doua categorie de mecanisme ale managementului stresului se referă la eforturile cognitive ale individului de a "neutraliza stresorul" prin încercarea de schimbare a opticii asupra evenimentului. Ultima categorie cuprinde totalitatea răspunsurilor ce au ca scop diminuarea stresului prin modificarea modului de percepere al efectelor acestuia (ex. negarea, minimalizarea etc.). (Pearlin, Schooler, 1978).

Lazarus (1966) vorbeşte de trei etape ale procesului managementului stresului, şi anume: evaluarea primară, în care individul percepe existenţa unei ameninţări la adresa propriei persoane, evaluarea secundară, care ar fi procesul prin care se conturează un potenţial răspuns la situaţie şi copingul, care este procesul de executare, de punere în aplicare a răspunsului formulat mental în etapa anterioară. Chiar dacă descrierea etapelor procesului managementului stresului apare a fi una liniară, Lazarus a subliniat faptul că, acestea, nu este necesar să decurgă liniar. Mai mult decât atât, rezultatele uneia dintre etapele procesului pot influenţa o alta anterioară. De exemplu, conştientizarea faptului că individul are la îndemână strategii eficiente de management al stresului pot să-l facă pe acesta să reevalueze situaţia ca fiind mai puţin ameninţătoare, sau, dimpotrivă, dacă o metodă de ajustare la stres

este mai puţin eficientă decât s-a apreciat, individul poate reevalua gradul de ameninţare al situaţiei ori se poate orienta spre o altă formă de ajustare.

În scopul studierii procesului de management al stresului, Folkman şi Lazarus (1980) au pornit de la distincţia dintre ajustarea orientată spre problemă şi cea orientată spre emoţie. Primul termen, ajustare orientată spre problemă, este cel cu ajutorul căruia individul se focalizează pe rezolvarea de probleme, pe întreprinderea unei acţiuni care să afecteze sursa situaţiei stresante. Cel de-al doilea, numit ajustarea orientată spre emoţie, are rolul de a ajuta individul să facă faţă, să diminueze distresul cauzat de respectiva situaţie. Oricum, autorii consideră că diferitele situaţii de viaţă necesită activarea ambelor tipuri de mecanisme de management al stresului. Atunci, însă, când individul consideră că poate acţiona în vreun fel constructiv se activează, mai degrabă, mecanismele de ajustare orientată spre problemă, ajustarea orientată spre emoţie predominând în situaţii în care persoana consideră că stresorul este ceva ce, mai degrabă, trebuie suportat (Folkman şi Lazarus, 1980).

Lazarus şi Folkman (1984), în descrierea celor două tipuri de management al stresului: cel orientat pe problemă şi cel orientat pe emoţii, arată , de asemenea, faptul că primul se focalizează pe remedierea sau înlăturarea situaţiei generatoare de stres, iar cel de al doilea tip se referă la reducerea sau eliminarea emoţiilor negative asociate situaţiei stresante. Deşi cele două modalităţi de management al stresului pot apare împreună, autorii au evidenţiat faptul că, mai degrabă în contextul în care situaţia s-a evaluat ca având posibilitatea întreprinderii unor acţiuni constructive (evaluare optimistă) apare managementul stresului focalizat pe problemă. Ce de tip emoţional este responsabil, mai degrabă, pentru situaţii în care, aşa cum am amintit deja, persoana consideră că nu e posibil să mai schimbe situaţia de fapt, deci trebuie suportată ca atare. Studii care să aducă argumente în acest sens sunt şi cele ale lui Folkman şi Lazarus (1980), sau McCrae (1984).

Billings şi Moos au examinat şase tipuri de evenimente de viaţă care declanşează mecanisme de ajustare şi anume: boala, decesul, problemele economice, copiii, alte probleme interpersonale şi alte probleme personale (Billings, Moos, 1981). Aceştia au arătat că persoanele utilizează managementul stresului centrat pe problemă mai frecvent când au de-a face cu probleme de sănătate şi mai puţin cu decesul unei persoane apropiate. Managementul stresului centrat pe emoţie a fost pus în evidenţă în situaţia categoriei alte probleme personale.

Problema studierii managementului stresului în termeni de coping orientat spre problemă sau spre emoţie este una importantă dar mult prea simplist enunţată, consideră Carver, Weintraub şi Scheier (1989) în studiul intitulat Assesing Coping Strategies: a Theoretically based Approache. Autorii susţin ideea exemplificând numeroase cercetări care, la rândul lor au considerat procesul de management al stresului ca fiind mult mai amplu diversificat decât în cele două categorii amintite de Folkman şi

Lazarus (1980). Astfel, managementul stresului orientat spre emoţie poate implica negarea sau reinterpretarea pozitivă, precum şi căutarea suportului social, iar managementul stresului orientat spre problemă poate presupune, de exemplu, planificarea unei activităţi, desfăşurarea propriu-zisă a acesteia, căutarea ajutorului, evaluarea altor posibilităţi de acţiune, uneori chiar autoimpunerea neînceperii vreunei acţiuni pentru moment. Toate aceste aspecte, consideră Carver, Weintraub şi Scheier (1989), necesită a fi studiate în mod individual şi măsurate ca atare.

Aceeaşi idee este subliniată de Bolger (1990) care arăta faptul că majoritatea cercetărilor referitoare la managementul stresului evidenţiază existenţa a cel puţin două categorii şi anume: un management al stresului focalizat spre problemă şi unul focalizat spre emoţie, însă, în timp au fost dezvoltate taxonomii mai detaliate. Spre exemplu, Marshall şi Dunkel-Schetter,1987, aplecându-se asupra studiului modalităţilor de ajustare la stres, au găsit că există şase tipuri principale de ajustare la stres şi anume: managementul stresului orientat spre problemă, căutarea suportului, focalizarea pe elementele pozitive, detaşarea, visarea şi autoînvinovăţirea (cit. în Bolger, 1990).

Scheier, Weintraub şi Carver (1986) susţineau ipoteza conform căreia (după modelul teoretic al autocontrolului comportamental) persoanele ajung să facă anumite presupuneri referitoare la cursul viitor al evenimentelor în momentul în care întâmpină greutăţi în realizarea unei sarcini propuse. Cu alte cuvinte, dacă ne aşteptăm să obţinem succes aceasta ne va motiva spre noi eforturi în atingerea scopului chiar dacă, pe parcurs, apar variate situaţii disruptive, evenimente frenatoare. Dacă anticiparea rezultatelor are o conotaţie negativă, motivaţia pentru atingerea scopului, în situaţii dificile apărute pe parcurs, scade în bună măsură (Scheier, Wentraub şi Carver, 1986).

Sarcini de muncă individuală:

1. Efectuaţi distincţia dintre ajustarea orientată spre problemă şi cea orientată spre emoţie.

2. Realizaţi un program ce vizează managementul stresului.

Tema 11. Modele ale răspunsului la stresul pierderii locului de muncă

Obiective:

1.*Definirea şi caracterizarea modelelor ale răspunsului la stresul pierderii locului de muncă ;*

2. Analizarea modelului Jahoda;

3.Analizarea modelului Brenner .

11.1 Abordari generale

Pierderile semnificative, precum cea a unei rude apropiate, divorţul, pierderea sănătăţii, a averii, poziţiei sociale, pierderea sau schimbarea locului de muncă etc., reprezintă experienţe stresante de viaţă. Schimbările care au fost planificate din timp, de obicei, produc mai puţin stres decât cele care sunt neprevăzute, deşi sunt experienţe pentru care nu suntem niciodată suficient pregătiţi (ex.: decesul unei persoane apropiate).

Freud, în 1917, caracteriza durerea pierderii ca fiind „o extrem de dureroasă tristeţe, pierderea capacităţii de a iubi, inhibarea tuturor activităţilor şi pierderea interesului pentru lumea exterioară" (cit. în Ramsay şi Hapee, 1975).

Şomajul, una dintre posibilele pierderi semnificative, reprezintă o problemă ce stă în atenţia economiei politice, a politicilor sociale cât şi a altor ştiinţe sociale şi socio-umane. Numeroase studii de psihologie, în special cele de psihologia muncii, şi-au îndreptat atenţia asupra stresului resimţit de către şomeri. În această parte a lucrării ne propunem să facem o trecere în revistă a unor studii reprezentative în acest domeniu, aplecându-ne asupra modelelor abordate de către diferiţi cercetători din domeniul ştiinţelor sociale în problematica şomajului.

Şomajul constituie un eveniment stresant, pentru majoritatea indivizilor, ce ocupă un loc important în scara evenimentelor de viaţă a lui Holmes şi Rahe (Băban, Derevenco, Anghel, 1992). O literatură variată dinspre ştiinţele medicale, comportamentale şi sociale subliniază o gamă largă de consecinţe sociale şi de sănătate datorate şomajului. Aceste studii sunt mai degrabă înclinate să nu privească şomajul ca pe o experienţă dramatică, ce depăşeşte întru totul capacitatea de ajustare a individului. Însă, toate indică faptul că şomajul implică riscul unor probleme de sănătate, accentuarea bolilor cronice sau latente, alterează patternurile uzuale ale comportamentului prosanogen.

Feather, 1990, subliniază la rândul său, că există o literatură de specialitate foarte bogată referitoare la sechelele afective şi comportamentale apărute din cauza situaţiei particulare de şomer. Lucrări din perioada anilor `80, precum cele ale autorilor Fryer şi Payne, 1986, Hartley şi Fryer, 1984, O`Brien, 1986 şi Wart, 1987, referitoare la acest subiect, subliniază că numeroase studii efectuate până atunci indică existenţa unui "distres psihologic" ridicat în rândul şomerilor (cit. în Murphy, Athanasou, 1999). Un astfel de studiu este cel realizat de către J. Lavis. Cercetarea longitudinală a

acestuia cuprinde perioada 1968-1992, şi evidenţiază legătura dintre şomaj şi un nivel crescut al morbidităţii şi mortalităţii în rândul celor care au înregistrat una sau mai multe perioade de şomaj, subliniind efectul nociv al şomajului de lungă durată (Lavis, 1998).

11.2 Modelul Jahoda

Una dintre primele cercetări sistematice referitoare la un posibil model al răspunsului la stres este cea a lui Jahoda în anii `30 (cit. în Gowan, Gatewood, 1997). Jahoda a postulat un model al deprivării datorate pierderii locului de muncă, aceasta susţinând că "munca dă sens vieţii unui individ prin consecinţele latente" (Jahoda, 1979) pe care le implică. Autoarea subliniază faptul că aceste consecinţe latente, pe care le conferă locul de muncă, se referă la structurarea timpului, contactul cu ceilalţi şi un sentiment al apartenenţei. În lipsa acestora, Jahoda consideră că apar reacţii depresive. În opinia lui Fryer şi Payne, 1986, modelul priveşte şomerul ca pe un tip pasiv, nestructurat, inactiv (cit. în Gowan, Gatewood, 1997). Jahoda sublinia, într-o lucrare apărută în 1979, efectele psihologice negative ale şomajului. O trecere în revistă a literaturii de specialitate din anii`30, realizată de către Eisenberg şi Lazarsfeld în 1938, (cit. în Jahoda, 1979) a scos în evidenţă existenţa a 112 lucrări din Europa Centrală, U.K. şi S.U.A. Toate făceau referiri la efectele negative asupra stării de sănătate fizică şi problemele materiale ale majorităţii şomerilor. La acel moment se vehiculau două posibile variante de reacţie la pierderea locului de muncă: revoluţii organizate sau apatie şi dezinteres. După cum am subliniat anterior, studiile realizate de Jahoda au condus la ideea că resemnarea era răspunsul cel mai frecvent. Acesteia i se adăuga cel mai adesea o puternică scădere a stimei de sine, după cum arăta Komarowsky în 1940 (cit. în Jahoda, 1979), ca urmare a pierderii poziţiei anterior avute în cadrul familiei şi datorită unor frecvente reproşuri, mai mult sau mai puţin explicite, din partea partenerului, deoarece la acel moment se considera mai degrabă şomerul vinovat de pierderea slujbei şi nu contextul economic ce a generat fenomenul.

Spre deosebire de anii depresiei economice din SUA (`30), în anii `70, şomajul nu a determinat o scădere atât de dramatică a standardului economic al şomerului, deprivarea materială nefiind atât de acută cel puţin din două motive: sistemele de protecţie socială erau mai bine puse la punct iar situaţiile în care ambii soţi aveau un loc de muncă erau tot mai frecvente. Aceasta înseamnă că deteriorarea fizică datorată malnutriţiei nu a fost la fel de acută. Presupunând că slaba rezistenţă fizică a avut efecte şi asupra rezistenţei psihice, Jahoda şi-a pus următoarea întrebare: nu cumva diminuarea efectelor negative de la nivel fiziologic ar fi întărit latura psihică? a atenuat aceasta efectele psihologice ale stresului sau doar le-a schimbat natura? Considerăm faptul că aceste întrebări sunt pertinente şi ar putea constitui baza unor cercetări consistente în domeniu.

Din cele anterior prezentate reiese cu claritate funcţia explicită a muncii, şi anume aceea de a asigura stabilitatea economică a individului. Aceasta însă nu dă un răspuns complet la întrebarea: "de ce muncesc totuşi indivizii şi în situaţia în care munca prestată nu le place?" Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să studiem nu numai aspectele explicite ale muncii ci şi pe cele implicite. Dintre funcţiile latente, Merton, (cit. în Jahoda, 1979), sublinia următoarele:

- munca impune o structurare a timpului
- facilitează împărtăşirea în mod regulat a experienţelor cu ceilalţi, contacte cu ceilalţi
- leagă indivizii de scopuri, ţeluri care le transced pe cele personale
- ajută la definirea statutului şi a identităţii personale

Sublinierea acestor funcţii latente ne ajută să înţelegem mai bine motivaţia pentru muncă, ce nu se opreşte la satisfacerea unor nevoi materiale, să înţelegem de ce munca este un suport psihologic şi în cazul unor condiţii de lucru mai grele şi de ce şomajul este destructiv. Freud, în 1930, a atins problema printr-un aforism când afirma că "munca este cea mai puternică legătură a omului cu realitatea".

O altă diferenţă, între anii `30 şi `70, ar fi cea a creşterii nivelului de şcolarizare a şomerilor. Jahoda arată, având ca sursă U.S. Bureau of Labour Statistics (1974), că nivelul mediu al educaţiei şomerilor era în anii `30 de 9,9 ani faţă de 12 ani al celor ce deţineau o slujbă. Diferenţele s-au atenuat ulterior astfel încât cifra medie la şomeri era de 12,2 ani de studiu faţă de 12,4 ani la cei angajaţi. Putem presupune că o ridicare a nivelului de şcolarizare are efecte pozitive relativ la creşterea stimei de sine. Se pune însă problema dacă nu cumva şi aspiraţiile sunt mai înalte în acest caz, respectiv nivelul de frustrare, datorat şomajului, mai ridicat.

Unele dintre primele studii, aşa cum arată şi Jahoda în 1979, s-au focalizat pe procesul de deteriorare psihologică, caracterizat prin scăderea stimei de sine şi a încrederii în sine. Această deteriorare nu se produce după modelul unei curbe line. Cel mai adesea situaţia de şomer produce un şoc de moment, urmat de o fază în care încearcă să se adapteze, perioadă în care unii indivizi se bucură de timpul liber câştigat şi mulţi se preocupă de căutarea unui loc de muncă. Se instalează însă repede plictiseala, dacă acţiunea anterioară nu a avut succes, şi apare un declin al stimei de sine care duce la disperare sau apatie (Jahoda, 1979). Aşa cum este el descris, apreciem că modelul oferit de către Jahoda urmează modelul reacţiei la stres elaborat de către Selye, sub denumirea de Sindrom General de Adaptare (SGA) (Băban, Derevenco, Anghel, 1992)

11.3 Modelul Brenner

Alt cercetător de marcă, Brenner (1979), a canalizat atenţia prin studiile sale asupra presiunilor produse de şomaj, subliniind modul în care indicatori ai performanţei economice corelează pentru a

măsura dimensiunile acestui fenomen (ex: internarea în spitale psihiatrice, decese datorate bolilor cardio-vasculare). Brenner a subliniat că indicatori ai presiunilor induse de şomaj, ca: internarea pentru prima dată într-un spital psihiatric, rata de mortalitate infantilă, decesul datorat problemelor cardio-vasculare, problemele de sănătate datorate consumului de alcool şi rata sinuciderii au crescut simţitor în perioadele de declin economic, cel mai ilustrativ indicator, în acest sens, fiind rata şomajului.

Pentru prima dată Brenner (1979) şi Eyer (1977) au evidenţiat faptul că situaţiile de criză economică duc la o creştere a ratei mortalităţii din diverse cauze precum şi la o creştere a incidenţei problemelor psihiatrice. Datele obţinute de către aceştia vin să sublinieze ipoteze anterior formulate, conform cărora cerinţele de schimbare, nevoia de ajustare comportamental-cognitivă per se sunt stresante. Aceste ipoteze susţin, cu alte cuvinte, că mai degrabă schimbările de natură economică şi ale statutului social, asociate şomajului, sunt stresante.

Şomajul are efecte asupra tuturor aspectelor legate de viaţa de familie şi viaţa comunitară, cum ar fi o rată în creştere a divorţialităţii, o incidenţă crescută a consumului excesiv de alcool şi a consumului de droguri, abuzuri asupra copiilor şi femeilor, delincvenţă juvenilă. De asemenea, numeroase statistici arată că şomajul de lungă durată aduce persoanele la limită, stresul determinând abuz de alcool, droguri, tensiuni familiale, depresie şi o cronicizare a unor probleme de sănătate.

Sociologul Brenner (1979), studiind efectele şomajului asupra sănătăţii populaţiei, arată faptul că o creştere cu un procent a şomajului dă o creştere cu 4,1% a sinuciderilor, a omuciderilor cu 5,7%, moartea datorată afecţiunilor cardiace, cirozei ficatului şi a altor probleme legate de stres cu 1,9% iar cu 4,3% mai mulţi bărbaţi şi cu 2,3 % femei au fost internaţi în spitale psihiatrice. Aceste cifre alarmante au rezultat din analiza datelor efectuată de Brenner pe o perioadă de 30 de ani şi sugerează efectele pe care le poate genera criza economică.

11.4 Modelul Feldman

Un alt model al răspunsului la stres este cel oferit de către Leana şi Feldman în 1992 (cit. în Gowan, Gatewood, 1997). Aceşti autori consideră că şomerii pot fi pasivi sau proactivi, în această din urmă situaţie ei implicându-se în căutarea unui loc de muncă, în diferite activităţi comunitare, sunt activi din punct de vedere fizic, participă la programe de reconversie profesională etc. Cu alte cuvinte, autorii subliniază existenţa diferenţelor individuale în reacţia la stresul datorat şomajului. Studii recente, efectuate la noi în ţară, vizează rolul diferenţelor individuale în stres, de ex. tipul A de comportament (Pitariu, 1990, Pitariu, Albu, 1996). Leana şi Feldman consideră că putem vorbi de consecinţe pe termen scurt şi pe termen lung datorate pierderii locului de muncă. Din cadrul consecinţelor imediate ar face parte cele din plan cognitiv (ex.: autoînvinovăţirea), emoţional (ex.: depresia) şi fiziologic (ex.: ulcerul), iar ca şi consecinţe pe termen lung sunt modificările în statutul financiar, în relaţiile sociale şi

familiale precum şi cele referitoare la statutul de angajat/şomer. Modul de reacţie la stresul datorat şomajului, după cei doi autori, mai corelează şi cu condiţiile pierderii locului de muncă, numărul de şomeri în profesia celui în cauză, caracteristicile demografice şi de personalitate ale individului, cu resursele interne şi externe şi cu strategiile de coping individuale.

11.5 Modelul Gowan şi Gatewood

În lucrarea lor, Gowan, şi Gatewood, (1997) au prezentat şi modelul complex al reacţiei la stres a lui DeFrank şi Ivancevich, 1986, model ce cuprinde mai mult de 70 de variabile. În cadrul acestui model autorii subliniază că pierderea locului de muncă este comparabilă cu alte pierderi traumatice şi corelează cu riscuri crescute de îmbolnăvire, însă nu întotdeauna stresul pierderii locului de muncă este unul negativ şi că există variabile moderatoare ale reacţiei individuale. Aceşti autori arată, ca şi Leana şi Feldman (1994), că variabilele individuale se referă la resursele de coping individuale şi situaţionale şi la evaluarea cognitivă şi strategiile de coping ale persoanei. DeFranc şi Ivancevich (1986) consideră că efectele imediate ale şomajului apar pe plan emoţional iar cele pe termen lung acţionează pe plan psihologic dar şi asupra stării de sănătate fizică şi asupra bunăstării sociale a individului.

Schneer (1993) prezintă, la rândul său, un model al răspunsului la pierderea involuntară a locului de muncă. Acesta consideră, spre deosebire de cercetătorii DeFrank şi Ivancevich, că şomajul are inevitabil efecte negative pe termen scurt, ca de ex: insecuritate financiară, greutăţi în a găsi un nou loc de muncă, probleme legate de modificările statutului social. Schneer a ajuns la concluzia că aceste efecte negative apar în cazul tuturor şomerilor, însă nu este necesar să dureze la fel de mult pentru toţi. În cele din urmă pierderea slujbei afectează bunăstarea generală a persoanei, nivelul de stres, aşteptările şi stima de sine a individului, nivelul de manifestare al depresiei etc. (Prussia, Kinicki, Bracker, 1993). Aceste aspecte pot suferi modificări pozitive sau negative în urma pierderii locului de muncă. Autorul vorbeşte de cinci tipuri de factori moderatori ce influenţează reacţia imediată la stres, care într-o oarecare măsură au influenţe şi pe termen lung:

1) rata şomajului în domeniul de muncă al individului
2) măsura în care bunăstarea individului este direct legată de slujba avută
3) mărimea suportului social de care poate beneficia
4) mărimea investiţiei psihologice, a implicării, în munca depusă
5) nivelul autoînvinovăţirii pentru pierderea locului de muncă (Schneer, 1993)

Modelul propus de către Gowan şi Gatewood (1997) se bazează pe studierea a patru categorii de variabile, şi anume:

Resursele individuale şi situaţionale de coping, pe care Lazarus şi Folkman le consideră răspunzătoare de tipul de coping la stres

Factorii moderatori care includ evaluarea cognitivă şi strategiile de coping

Efectele imediate care, în cazul pierderii locului de muncă, includ starea afectivă şi şansele de reangajare

Efectele pe termen lung care se referă la bunăstarea psihologică, fiziologică şi socială a individului.

Acesta reprezintă unul dintre cele mai complexe modele în studiului stresului la şomeri, alături de cel al autorilor Wanberg, Griffiths şi Gavin (1997).

Prin cercetările lor, Wanberg, Griffiths şi Gavin (1997), au ajuns să facă anumite consideraţii asupra unor variabile importante în studiul stresului, şi anume: suportul social, situaţia financiară, dorinţa de reangajare şi încercarea de a găsi o nouă slujbă. În studiul "Time structure and unemployment. A longitudinal investigation", autorii încearcă să surprindă "structurarea timpului, respectiv gradul în care indivizii îşi percep timpul ca fiind structurat, util petrecut în perioada şomajului" (Wanberg, Griffiths şi Gavin, 1997).

Cele mai multe persoane care muncesc se adaptează unei rutine zilnice: mersul la serviciu, pauza de masă, mersul acasă, petrecerea timpului rămas liber, vizite în familie sau la prieteni, somn etc. Pierderea slujbei bulversează acest model al structurării timpului. Unii şomeri vor reuşi să-şi creeze noi modele temporale, alţii însă, vor întâmpina dificultăţi în structurarea timpului (vezi Jahoda, Lazarsfeld şi Zeisel, 1971). Am putea fi tentaţi să considerăm că faţă de anii `30 –`70, în era tehnologiilor moderne, structurarea timpului nu mai constituie o problemă pentru şomeri. Totuşi, cercetările au continuat să demonstreze că, în perioada şomajului, indivizii au probleme de structurare a timpului (ex: Warr, 1987). În 1983, Feather şi Bond, au dezvoltat o scală de măsurare a nivelurilor de structurare a timpului, cu ajutorul căreia au demonstrat că şomerii percep un grad ridicat de lipsă de structurare a timpului faţă de cei angajaţi în muncă (cit. în Wanberg, Griffiths, Gavin, 1997).

Un ultim studiu pe care dorim să-l amintim pentru a sublinia ideea lipsei de structurare a timpului la şomeri este cel realizat de către Fineman (1983). În cadrul interviurilor luate, a întâlnit frecvent afirmaţia, din partea şomerilor, că erau atât de obişnuiţi cu munca încât nu ştiau ce să facă pentru a-şi umple ziua. Studiile arată că incapacitatea de a-şi umple timpul şi de a-şi structura ziua, pentru şomeri, se asociază cu o slabă sănătate mentală, simptome ale unor probleme fiziologice, depresie etc. (ex: Hepworth, 1980). Varietatea de studii empirice şi de încercări de teoretizare a aspectelor legate de stresul la şomeri ne conduce la concluzia necesităţii unei sistematizări a acestora precum şi a elaborării unor teorii consistente în domeniu.

Dezvoltarea teoriilor recente şi a studiilor empirice referitoare la şomaj subliniază tot mai mult importanţa analizării stresului în înţelegerea reacţiilor individuale în astfel de situaţii. Aceasta deoarece este recunoscut că stresul, în diversele sale forme de manifestare, a devenit o "permanenţă negativă a

vieţii contemporane" (Riga, 1997) fiind considerat drept ,,boala secolului 20,, prin impactul pe care îl are asupra variatelor laturi are vieţii sociale, de la nivelul economic la cel social, financiar, medical, organizaţional etc.

Sarcini de muncă individuală:

1. Efectuaţi analiza SWOT a Modelul Gowan şi Gatewood.

2.Realizaţi un eseu ,,Stresul boala secolului 20,,.

Tema 12 Roluri profesionale ale asistentului social care lucrează cu persoanele cu venituri mici

Obiective:

1.Definirea şi caracterizarea rolurilor profesionale ale asistentului social care lucrează cu persoanele cu venituri mici;

2. Analizarea elementelor de management financiar;

3. Argumentarea importanței managementului resurselor financiare.

12.1 Rolul de a împuternici clienţii (Enabler)

Ca şi împuternicitor, asistentul social *oferă informaţii* sau consiliere pentru ca familia aflată în nevoie să devină capabilă să-şi utilizeze cu mai multă eficienţă resursele existente. Informaţiile de care are nevoie o astfel de familie sunt numeroase şi variate, pornind de la facilităţi în domeniul sănătăţii, burse şcolare, cantine de ajutor social etc. Uneori o astfel de informare este suficientă, spre exemplu o mamă singură care tocmai s-a mutat în oraş, fără posibilităţi materiale, fără suport instrumental sau emoţional din partea cuiva, poate fi ajutată prin referirea spre un grup de suport pentru părinţi singuri. Desigur, celelalte informaţi, de tipul burselor şcolare, cantinei de ajutor social pot fi utile în acest caz.

Un alt tip de informaţii ar putea consta în consiliere din perspectiva drepturilor lor de chiriaşi. Cu alte cuvinte, să le fie explicate cu claritate drepturile şi obligaţiile lor de chiriaşi, spre exemplu când este scadentă plata chiriei, dacă şi în ce condiţii pot fi evacuaţi etc.

Oferirea de informaţii are rolul nu doar de a creşte competenţele clienţilor în a-şi rezolva cu succes propriile probleme dar le oferă, în plus, şi un nivel mai ridicat al stimei de sine care vine pe parcursul procesului de câştigare, din ce în ce mai mult, a controlului asupra propriei vieţi.

Adesea familiile sărace sunt văzute drept o povară pentru întrega societate şi etichetate ca atare nu e surprinzător faptul că, la un moment dat ajung să-şi însuşească eticheta. Din această perspectivă asistentul social trebuie să fie atent să nu întărească ideea de neajutorare a clientului şi de autoînvinuire pentru situaţii pentru care, în realitate, nu are nici un control. Pe de altă parte, nu trebuie nici să subliniem ideea că doar societatea are o contribuţie la situaţia în care se regăseşte persoana sau familia respectivă. Cu alte cuvinte dorim să încurajăm clienţii să fie activi şi responsabili pentru schimbările pe care şi le doreşte în propria viaţă (Brown, 1981).

Pe lângă oferirea de informaţii asistentul social trebuie să fie capabil să decidă dacă şi când este necesar ca persoana sau familia poate beneficia şi de pe urma organizării unor întâlniri cu ale persoane sau familii aflate în aceeaşi situaţie, cu alte cuvinte, asistentul social decide, consulţând clientul, ce fel de intervenţie este necesară la un moment dat: consiliere individuală su a familiei sau consiliere de grup sau grupuri de suport pentru individ şi/sau familia acestuia.

Grupurile de întrajutorare la care pot participa persoanele pot fi, de exemplu, de tipul grupuri pentru mame singure cu venituri scăzute sau grupuri pentru şomeri care dezbat problema protecţiei oferite de către stat acestea au rolul de a atinge scopurile personale ale membrilor grupului şi, bineînţeles scopurile grupului, aşa cum au fost ele formulate împreună cu memrii acestora. Indiferent dacă discută probleme personale sau dezbat modul în care la nivel instituţional sunt reglementate serviciile care li se adresează, există un elemet comun al acestora, extrem de important şi anume reflectarea asupra problemei, conştientizarea situaţiei a nevoilor personale şi a resurselor de care dispune persoana, fie că e vorba de resurse individuale de confruntare cu problema fie că acestea vin dinspre reţeaua de suport social sau instituţiile statului abilitate în acest sens.

12.2 Rolul de agent de legătură (broker)

Acest rol presupune realizarea legăturii dintre persoanele aflate în nevoie cu serviciile specializate. Acest rol presupune mai mult decât simpla informare şi împuternicire a clientului deoarece practicianul devine mult mai activ angajat în relaţia de asistare cu clientul.

Acest tip de rol al asistentului social este necesar în situaţia în care negocierea oferirii unui anumit tip de serviciu are un caracter mai complex şi implică abilităţi şi cunoştinţe ce exced posibilităţile clienţilor. Se referă la asistarea acestora pentru a le asigura accesul la servicii.

Spre exemplu, o femeie singură cu un copil în îngrijire, care doreşte să-şi găsească un loc de muncă, are nevoie de următoarele resurse: o modalitate de îngrijire a copilului pe care să o considere sigură şi satisfăcătoare; posibilităţi de transport a copilului la creşă/grădiniţă, posibilitatea de a ajunge la locul de muncă; pregătire într-o profesie solicitată pe piaţa de muncă; informare cu privire la locurile de muncă vacante etc. (Feldman, 1985).

Pentru ca un asistent social să realizeze cu succes acest rol de broker este necesar să aibă un anumit număr de abilităţi printre care să fie capabil să ajute clienţii să solicite într-o manieră asertivă ajutorul profesioniştilor pentru rezolvarea problemelor, acoperirea nevoilor lor. Asistentul social trebuie să fie capabil să identifice corect şi complet nevoile clientului, respectiv să facă o evaluare eficientă a acestora, să poată trasa obiectivele pe termen scurt şi lung ale intervenţiei împreună cu clientul şi să facă o monitorizare pe parcurs şi o evaluare finală a intervenţiei care să asigure o intervenţie de calitate.

În situaţia în care serviciile de care are nevoie clientul nu sunt disponibile, rolul de broker nu este unul util şi un alt rol al asistentului social trebuie pus în valoare.

12.3 Rolul de negociator, facilitator

Atunci când un serviciu social nu există iar nevoile clienţilor rămân, din această cauză, neacoperite, asistentul social este cel care trebuie să negocieze înfiinţarea unui astfel de serviciu, să faciliteze, în acest fel, accesul clienţilor spre servicii care să vină în întâmpinarea problemelor lor. Cel mai adesea astfel de programe de asistare care să acopere nevoi neluate în considerare până în acel moment, vin din iniţiativa statului. Lipsa unor servicii poate fi, însă, la fel de bine sesizată şi de către lucrătorii direcţi atunci când întâlnesc situaţii care ridică o astfel de problemă. Asistenţii sociali pot, în acest caz, să ofere programe de asistare de scurtă durată, care să vină în întâmpinarea nevoilor clienţilor. Este evident că astfel de servicii pot fi oferite cu condiţia ca ele să nu necesite alocări, realocări considerabile de resurse umane, de timp şi financiare. Altfel, devine sarcina statului de a înfiinţa noi servicii cu o infrastructură complexă alocată lor.

Un exemplu de facilitare de astfel de servicii noi ar fi, de ex., pentru mamele singure care caută un loc de muncă, servicii de îngrijire gratuită pentru copiii lor pe timpul petrecut la muncă sau campanii de strângere de fonduri pentru oferirea unui capital de început persoanelor fără loc de muncă ce doresc să deschidă o mică afacere pe cont propriu ori oferirea din partea unor fundaţii, a unor sume de bani cu împrumut şi dobândă zero, în acelaşi scop etc.

Sunt situaţii, însă, care necesită mai mult decât abilităţi de împuternicire a clientului, broker sau facilitator, ele necesitând o intervenţie care să modifice, să îmbunătăţească serviciile existente pentru a răspunde mai bine nevoilor clientului. Aici intervine asistentul social ca şi avocat al intereselor clientului. Activitatea de advocacy presupune apărarea, promovarea, pledarea cauzei prin acţiuni în favoarea clientului individual, a unui grup sau a unei comunităţi. Grinell, Kyle şi Bostwich (1981) consideră că prima funcţie ca şi avocat al clientului este aceea de a înlătura toate barierele, obstacolele aflate în calea exercitării drepturilor clientului de a beneficia de serviciile necesare în cazul său. Acest rol poate fi unul moderat sau extrem, în sensul că uneori, exercitând rolul de broker, e necesar să însoţim clientul pentru a ne asigura că este tratat corespunzător şi că beneficiază la maxim de serviciile de care are nevoile şi la care este îndreptăţit, exercitând astfel şi un rol de avocat al clientului. Această variantă moderată a rolului de avocat nu e întotdeauna suficientă, fiind situaţii în care asistentul social este nevoit, pentru a obţine beneficii pentru client, să facă presiuni prin apeluri telefonice, proteste, intervenţii directe în instituţii sau chiar să întreprindă acţiuni în justiţie în beneficiul, pentru apărarea intereselor clientului. Acest rol îl determină pe asistentul social să ia poziţie într-o situaţie conflictuală, apărând interesele clientului său. Acest rol îl poate pune pe asistentul social în conflict cu alţi profesionişti, şi cu alţi membri ai comunităţii în apărarea clientului. De ex. asistentul social poate cere o reeşalonare a datoriilor unor chiriaşi pe când proprietarul să nu fie de acord cu aceasta sau poate

solicita unor specialişti să reevalueze un anumit elev, în numele părinţilor acestuia, pentru orientarea, încadrarea lui şcolară.

Programe concrete care s-ar putea adresa persoanelor cu venituri mici şi familiilor acestora ar fi cele de tipul Head Start (programe de educaţie preşcolară pentru copiii din familii sărace), programe de recalificare profesională pentru şomeri şi pentru angajaţi în scopul prevenirii situaţiei de şomer etc.

12.4 Element de management financiar

Aproape toate familiile trec prin perioade caracterizate de probleme financiare, când dorinţele şi nevoile depăşesc resursele. Şomajul aduce, inevitabil, astfel de probleme la nivelul indivizilor şi familiilor constituindu-se într-un factor extern ce generează situaţii problemă. În contextul problemelor legate de managementul financiar putem discuta despre factori interni şi externi dintre cei externi amintind deja şomajul. Ca şi factori interni se pote constitui capacitatea redusă, eficienţa scăzută de în a acoperi nevoile familiei cu resursele existente, dorinţe nerealiste, în discordanţă cu resursele, erori în planificarea cheltuielilor etc. Multe familii caracterizate printr-un management financiar ineficient nu se confruntă cu probleme serioase decât atunci când apare adăugat un factor extern ce determină cheltuieli neprevăzute mari sau diminuarea drastică a veniturilor.

Managementul resurselor familiei se axează, deci, pe evaluarea, monitorizarea şi rezolvarea problemelor financiare. Cea mai frecventă abordare, din perspectiva managementului financiar, o reprezintă perspectiva ecologică (Paolucci, Hall şi Axinn, 1977). Aceasta consideră familia un sistem ecologic complex care trebuie să realizeze un managemet eficient al resurselor de care dispune pentru a coperi nevoile membrilor ei şi pentru a le îmbunătăţi calitatea vieţii.

Cele mai eficiente metode pentru a reduce problemele financiare ale unei familii sunt:

1. programarea mai eficientă (regândirea) nivelului consumului (a cheltuielilor)
2. modificarea (îmbunătăţirea) veniturilor
3. modificarea (schimbarea) perspectivei gender asupra rolurilor şi responsabilităţilor financiare
4. îmbunătăţirea procesului de management financiar

Sarcini de muncă individuală:

1. Efectuaţi un lan de activitate cu rivire la consilierea familiilor din perspectiva managementului financiar.

2. Realizaţi o clasificare a problemelor financiare severe.

BIBLIOGRAFIE

2. Albrecht, K., (1986) *Stress and the manager. Making it work for you*, Ed. Touchstone, New York

3. Alexandrescu, L., C. (1997) *Stresul şi bolile psihosomatice,* în Revista Română de Sănătate Mintală, Liga Română de Sănătate Mintală, Rd. Tipored SRL, Bucureşti, vol.1, nr.6, p.16-26

4. Băban, A., Derevenco, P., Anghel, I. (1992) *Stresul între sănătate şi boală. De la practică la teorie*, Ed. Dacia, Cluj

5. Baffoe-Bonnie, J. (2003) *Incidence and duration of unemployment spells implications on the wage differentials of part-time and full-time workers*, în Contemporary Economic Policy, Huntington Beach, vol. 21, nr.2, p.227-243

6. Barry N. Bunăstarea. Bucureşti, 1998;

7. Bartley, M., Ferrie, J. (2001) *Glossary: unemployment, job insecurity, and health*, în Journal of Epidemiology and Community Health, no.55, p.776-781

8. Billings, A., Moos, R. (1981) *The role of coping responses and social resources in attenuating the stress of life events*, în Journal of Behavioral Medicine, vol.4, p.139-157

9. Cace, Sorin, (1997) *Politici sociale în domeniul şomajului în ţările Europei Centrale şi de Est*, Revista Calitatea vieţii, anul 8, nr.3-4, p.225-254

10. Constantinescu, N., N. (1992) *Dileme ale tranziţiei la economia de piaţă,* în Economistul, Ed. Ager, Bucureşti, p.23-37

11. coord. Selye, H. (1983) *Selye`s Guide to Stress Research*, vol. 3, Scientific and Academic Editions, New York

12. coord. Zamfir, C. (1999) *Politici sociale în România*, Ed. Expert, Bucureşti

13. coord. Zamfir, C., (1995) *Dimensiuni ale sărăciei*, Bucureşti, Ed. Expert

14. DeFranc, R., S., Ivancevich, J., M. (1986) *Job Loss. An Individual Level Review and Model*, Journal of Vocational Behaviour, vol. 28, p. 1-20

15. Dollard, M., F.; Winefield, A., H., (2002), *Mental health: overemployment, underemployment, unemployment and healthy jobs*, Australian e-Journal for the Advancement of Mental Health, vol. I, nr.3, www.auseinet.com/journal

16. Fielden, S., L., Davidson, M., J. (2001), *Stress and Gender in Unemployed Female and Male Managers*, în Applied Psychology. An International Review, vol.50, no.2, pp.305-334

17. Fielden, S., L., Davidson, M., J.(1996) *Sources of stress in unemployed female managers - An exploratory study*, în International Review of Women and Leadership, vol.2, nr.2, pp.73-97

18. Folkman, S.; Lazarus, R. S. (1985) *If it changes, it must be a process: study of emotion and coping during three stages of college examination*, Journal of Personality and Social Psychology, no.48, p.150-170

19. Fretwell, D; Jackman, R (1994) cap.8 *Pieţele forţei de muncă: şomajul*, în vol. Pieţele forţei de muncă şi politica socială în Europa Centrală şi de Est. Tranziţia şi dincolo de aceasta, ed. Barr, N, Londra, p. 185-224

20. Frunze O., Efectele psihosociale ale pierderii locului de muncă**.** În Probleme ale ştiinţelor socio - umane şi modernizării învăţământului. Univ. Ped. de Stat „Ion Creangă". Chişinău, 2011. p. 80-86.

21. Frunze O., Sărăcia – cauză a exploatării prin muncă a copilului. In: *Relaţia sărăcie – persoane în dificultate: aspecte psiho-sociale:* 2013, Chişinău: Tipogr. UPS "Ion Creangă". pp. 176-179, 2013.

22. Gowan, M., A., Gatewoood, R., D. (1997) *A model of respons to the stress of involuntary job loss*, Human Resources Management Review, vol. 7, p.277-298

23. Hartley, J., F. (1980) *The impact of unemployment upon the self-esteem of managers*, Journal of Occupational Psychology, vol.53, pp.147-155

24. Hepworth, S., J. (1980) *Moderating factors in the psychological impact of unemployment*, Journal of Occupational Psychology, no. 53, p. 139-145

25. Hoffman, O. (1996), *Sociologia muncii*, Editura Hyperion, Bucureşti

26. Jahoda, M. (1979) *The impact of unemployment in the 1930s and the 1970s*, Bulletin of The British Psychological Society, vol. 32, p. 309-314

27. Jahoda, M. (1981) *Work, Employment and Unemployment. Values, Theories and Approaches in Social Research,* American Psychologist, American Psychological Association Inc., vol. 36, no.2, p.184-191

28. Koeske, G., F., Kirk, S., A. (1993) *Coping with job stress: Wich strategies work best?*, în Journal of Ocupational şi Organisational Psychology, vol.66, p.319-336

29. Lavis, J., N., (1998) *Unemployment and Mortality: A Longitudinal Study in the United States, 1968-1992,* CHEPA Working Paper, Series 98-5

30. Lazarus, R., S., Folkman, S. (1984) *Stress, appraisal, and coping*, Ed. Springer, New York

31. Leana, C., R., Feldman, D., C. (1994) *The Psychology of Job Loss*, Research in the Personnel and Human Resources Management, vol. 12, p. 271-302

32. *Legea privind utilizarea forţei de muncă,* nr.878-XII din 21 ianuarie 1992

33. Liem, R., Rayman, P. (1982) *Health and Social Costs of Unemployment. Research and Policy Considerations,* American Psychologist, American Psychological Association Inc., vol.32, no. 10, p. 1116-1123

34. Lucuţ Gr., Rădulescu S., Calitatea vieţii şi indicatorii sociali. Bucureşti, 2000;

35. Mărgineanu, I. (1999) *Intenţii de viitor în domeniul asigurărilor sociale. Proiectul legii pensiilor şi a altor drepturi sociale*, în coord. Zamfir, C., Politici sociale în România, Ed. Expert, Bucureşti, p.192-198

36. Maria Vremiş, Viorica Toartă. Abordări ale excluziunii sociale în Republica Moldova. Aspecte metodologice şi analitice, Chişinău, 2010.

37. *Milicenco*.S Abordari multidimensionale ale fenomenului *saracie*. Chişinau: USM, 2014.

38. Miclea, M (1997) *Stres şi apărare psihică*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca

39. Miclea, M. (1991) *Stres şi relaxare,* în Introducere în psihologia contemporană, coord. Radu, I., ed. Sincron, Cluj-Napoca

40. Mihăilescu, A., (1998) *Costurile sociale în evoluţia României spre economia de piaţă,* în Calitatea vieţii, vol.9, nr.1-2, p.19-29

41. Murphy, G.,C., Athanasou, J., A. (1999) *The effect of unemployment on mental health*, Journal of Occupational şi Organizational Psychology, vol. 72, p. 83-100

42. Neculau A., Ferreol G. Aspecte psihosociale ale sărăciei. Polirom, Iaşi, 1999.

43. Pop, L. coord. Dicţionar de politici sociale, Bucureşti: Expert, 2012.

44. Popescu, L., (1998) *Protecţia socială în Uniunea Europeană*, Ed. Presa Universitară Clujeană

45. Profitul sărăciei / Tratata de asistenţă socială. Polirom, 2003;

46. Prunea, P. (1998) *Fluctuaţia forţei de muncă. Factori, implicaţii, strategii de control*, Editura Dacia, Cluj-Napoca

47. Prussia, G., E., Kinicki A., J., Bracker, J., S. (1993) *Psychological and Behavioral Consequences of Job Loss: A Covariance Structure Analysis Using Weiner`s (1985) Attribution Model*, Journal of Applied Psychology, vol. 78, no.3, p. 382-394

48. Raport privind sărăcia şi impactul politicilor 2004. chişinău 2005/www.scers.md;

49. Raport privind sărăcia şi impactul politicilor, Chişinău, 2009.

50. Recensiunea. Recuperarea şi Sărăcia în Moldova. Evaluarea Sărăciei. Raport al Băncii Mondiale, noiembrie 2004;

51. Reigle, D., W. (1982) *The Psychological and Social Effects of Unemployment*, American Psychologist, American Psychological Association Inc., vol. 32, no. 10, p. 1113-1115

52. Riga, S., Riga , D. (1997) *Cercetarea internaţională în domeniul stressului în condiţiile globalizării fenomenului*, Revista română de sănătate mintală – Liga română pentru sănătate mintală -, Tipored SRL, Bucureşti, nr. 6, p. 31-33

53. Scheier, M., F., Carver, Ch., S., (1992) *Effects of optimism on psychological and physical well-being*, în Cognitive therapy and Research, vol.3, pp.1-18

54. Scheier, M., F., Wentraub, J., K., Carver, Ch., S., (1986), *Coping with Stress: Divergent Strategies of Optimists and Pesimists*, Journal of Personality and Social Psychology, Ed. American Psychological Assoc. Inc., vol. 51, nr. 6, p. 1257-1264

55. Selye H., (1975) *Le stress de la vie: le probleme de l`adaptation,* Gallimard Publ., Paris

56. Seracin, M. (2002) *Acţiuni de formare a strategiilor de adaptare la stres,* http://stres.protectiamuncii.ro

57. Stanciu, Mariana (1999) *Probleme actuale ale ocupării forţei de muncă*, Revista Calitatea vieţii, anul 10 nr. 1-2, p.55-67

58. Strategia de Creştere Economică şi Reducere a Sărăciei. Chişinău, iunie, 2004;

59. Strategia Naţională de Dezvoltare a Republicii Moldova 2012-2020, Chişinău.

60. Strategii antisărăcie şi dezvoltare comunitară. Elena Zamfir (coordonator). Editura Expert, 2000;

61. Vântu, I. (1994), *The Labour Force Survey: a means of statistical investigation of the Romanian labour market*, în vol. Labour Statistics for a Market Economy. Challanges and Solutions in the Transition Countries of Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union, cap. 14, pag.135-142

62. Wanberg C., R., Griffiths, R., F., Gavin, M., B., (1997) *Time Structure and Unemployment: A longitudinal Investigation*, în Journal of Occupational and Organisational Psychology, The British Psychological Society, ed. Igor Chernyshev, Central European University Press, Budapest, London, New York vol. 70, part I, p. 75-95

63. Warr, P. (1987) *Work, Unemployment and Mental Health*, Oxford: Clarendon Press

64. Zamfir Catalin, Politici sociale în România. Bucureşti, Ed. Expert, 1999.

65. Zamfir, C., Pop M., A., Zamfir, E., (1994) *România `89-`93. Dinamica bunăstării şi protecţia socială*, Bucureşti.

66. Бедность: альтернативные подходы к определению и измерению: Коллективная монография. М. Моск. Центр Карнеги, 1998